

અધ્યાત્મનો અર્ક

(આધ્યાત્મિક પ્રશ્નોત્તરી)

- શ્રી યોગેશ્વર

NOTICE**સર્વ હક્ક લેખકને સ્વાધીન
All rights reserved by Author**

The content of this e-book may be used as an information resource. Downloading or otherwise transmitting electronic copies of this book or portions thereof, and/or printing or duplicating hard copies of it or portions thereof is authorized for **individual non-profit use ONLY**. Any other use including the reproduction, modification, distribution, transmission, republication, display or performance of the content of this book for commercial purposes is strictly prohibited.

Failure to include this notice on any digital or printed copy of this book or portion thereof; unauthorized registration of a claim of copyright on this book; adding or omitting from the content of it without clearly indicating that such has been done; or profiting from transmission or duplication of it, is a clear violation of the permission given in this notice and is strictly prohibited. Violators will be prosecuted.

Permission for use beyond that specifically allowed by this notice may be requested in writing from Swargarohan, Danta Road, Ambaji (North Gujarat) INDIA.

*

E-book

Title : Adhyatma No Arka
Language : Gujarati
Version : 1.0
Pages : 62
Created : August 15, 2010.

*

NOTE

This e-book is a manifestation of our humble effort to present Shri Yogeshwarji's literary work in digital format. Due care has been taken in preparing the material of this e-book from its original print version. However, if you find any error or omissions, please let us know. We welcome your comments.

શ્રી યોગેશ્વરજી

(૧૫ ઓગષ્ટ, ૧૯૨૧ - ૧૮ માર્ચ, ૧૯૮૪)

અધ્યાત્મના મંગલમય માર્ગે ઉત્તરોત્તર આગળ વધનારા સાધકોને અવારનવાર કેટલાક પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે. તે પ્રશ્નોના પ્રત્યુત્તરો પ્રત્યેક વખતે પ્રાપ્ત નથી થતા. એમના પ્રત્યુત્તરોને પામવા સાધકો જિજ્ઞાસાભાવે તૈયાર રહે છે. પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં જિજ્ઞાસુ સાધકોએ મને પૂછેલા એવા કેટલાક પ્રશ્નોના મારા દ્વારા પૂરા પાડવામાં આવેલા પ્રત્યુત્તરો છે. એ પ્રશ્નો અને પ્રત્યુત્તરો અન્ય અનેક સાધકોને પોતાની જ્યોતિષ્મતી જીવન સાધનામાં ઉપયોગી ઠરશે એવું સમજીને એમનો અહીં સમાવેશ કર્યો છે.

મારા આ અગાઉના પ્રશ્નોત્તરીના આ પ્રકારના સંગ્રહો 'ધર્મનો સાક્ષાત્કાર', 'ઈશ્વર દર્શન' તથા 'ધર્મનો મર્મ' ખૂબ જ લોકપ્રિય બન્યા છે. એવી રીતે પ્રસ્તુત પ્રકાશન પણ લોકપ્રિય બનશે અને સાધકોને સારુ શ્રેયસ્કર નીવડશે એવી આશા છે. એક જિજ્ઞાસુના જવાબમાં કેટલીક વાર અન્ય અનેક જિજ્ઞાસુઓના જવાબો આવી જતા હોય છે.

- યોગેશ્વર

અવન એક સૂક્ષ્મ.
એને સ્વેદનવંતુ ક્ષયે. ખાખને સ્વેદન ક્ષયે.
અવન એક સરિતા.
એને સ્વેદનવંતુ ક્ષયે. ખાખને સ્વેદન ક્ષયે.
અવન એકે.
એને સ્વેદનવંતુ ક્ષયે. ખાખને સ્વેદન ક્ષયે.
અવન એકે અત્યુ, બિરાદ અત્યુ.
એને સ્વેદનવંતુ ક્ષયે. ખાખને સ્વેદન ક્ષયે.

યોગેશ્વરજી આશિષ

પુસ્તાવના

શ્રી સ્વામી શિવાનંદ શતાબ્દી મહોત્સવના પ્રકાશન નં.૫૦ તરીકે પૂજ્ય શ્રી યોગેશ્વરજીનું 'અધ્યાત્મનો અર્ક' નામનું પુસ્તક પ્રગટ કરતાં અમોને આનંદ થાય છે.

ગુજરાતનાં જુદાં જુદાં શહેરોમાં નિયમિત રીતે યોજાતી વ્યાખ્યાન-માળાથી શ્રી યોગેશ્વરજીનું નામ આધ્યાત્મિક જગતમાં જાણીતું છે. વેદાંત જેવા ગહન વિષયને પોતાની આગવી સરળ અને સચોટ શૈલીમાં રજૂ કરી શકનાર વક્તા તરીકે આપણે સૌ શ્રી યોગેશ્વરજીને જાણીએ છીએ.

તદુપરાંત આધ્યાત્મિક સાહિત્યમાં પણ એમનો ફાળો ઘણો મોટો છે. અત્યાર સુધીમાં ઘણાં નાનામોટાં પુસ્તકો તેઓશ્રીએ પ્રકાશિત કર્યાં છે અને ગુજરાતની ભાવિક પ્રજાનો આદર પામ્યાં છે.

આ પુસ્તકમાં શ્રી યોગેશ્વરજીએ સામાન્ય સાધકને, રોજ-બ-રોજના સાધનામાર્ગે ઊભા થતા પ્રશ્નોનું સમાધાન-માર્ગદર્શન આપ્યું છે. જુદા જુદા દૃષ્ટિકોણથી સમજાવવા છતાં ભાષાની સચોટતા-સરળતા ઉપર અપાયેલું ધ્યાન નોંધપાત્ર છે.

આપણે સૌને જીવન સાધનાના માર્ગે આગળ વધવા આ પુસ્તક જરૂર પ્રકાશ ફેંકશે એવી આશા છે.

- ઉછંગરાય સ્વાદિયા

મંત્રી, સ્વામી શિવાનંદ શતાબ્દી મહોત્સવ સમિતિ, વડોદરા-૧.

તા ૧૫-૧૨-૧૯૮૩.

અનુક્રમ

૧. પ્રાર્થનાનું સર્વોત્તમ સાધન	૧૫. સદગુરૂ વિશે
૨. આત્મસાક્ષાત્કારી મહાપુરુષ	૧૬. ધ્યાનની સાધના - 1
૩. દીક્ષા	૧૭. ધ્યાનની સાધના - 2
૪. સ્તુતિ	૧૮. ધ્યાનની સાધના - 3
૫. મહાપુરુષો અને પ્રજાજનો	૧૯. મનનો લય
૬. મંદિરો વિશે	૨૦. સંસારની ઉત્પત્તિ
૭. અન્નક્ષેત્રો	૨૧. સિદ્ધિઓ વિશે
૮. કામવાસનાને જીતી શકાય ?	૨૨. પરદેશનો પ્રવાસ
૯. કુંડલિની શક્તિનું જાગરણ	૨૩. મહાપુરુષોનો દર્શનલાભ
૧૦. સમાધિ વિશે	૨૪. કર્મનો નિયમ
૧૧. ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર	૨૫. ખેચરી મુદ્રા
૧૨. કયો મંત્ર સૌથી શ્રેષ્ઠ છે ?	૨૬. જીવનના સુધારનું પ્રમુખ પરિબળ
૧૩. પરદેશમાં પ્રચારકો	૨૭. સાધનાની પ્રગતિ
૧૪. ગુરૂ પૂર્ણિમા	૨૮. ઈશ્વરનું દર્શન

* * * * *

૧. પ્રાર્થનાનું સર્વોત્તમ સાધન

પ્રશ્ન : વર્તમાન સમયમાં તમારી દૃષ્ટિએ આત્મકલ્યાણ, આત્મવિકાસ અથવા આત્મશાંતિને માટેનું અકસીર, અમોઘ સર્વોત્તમ સાધન કયું છે ?

ઉત્તર : સૌથી સરળ, સહજ, સચોટ, સર્વોત્તમ સાધન પ્રાર્થનાનું છે.

પ્રશ્ન : પ્રાર્થનાનું ?

ઉત્તર : હા.

પ્રશ્ન : કેટલાક શાસ્ત્રો ને સંતોએ નામજપનો મહિમા વધારે કહ્યો છે અને નામસ્મરણના સાધનને વર્તમાન સમયને માટે સર્વોત્તમ કહ્યું છે.

ઉત્તર : નામસ્મરણનું સાધન પ્રાર્થનાથી અવિરોધી છે, છતાં પણ પ્રાર્થનાના સાધન પર જેટલો પણ ભાર મૂકીએ એટલો ઓછો છે. એ સાધન નવું નથી, સંસ્કૃતિના ઉષ્કાળથી શરૂ થયેલું છે. મોટા મોટા ભક્તોએ એમનાં કેટલાંક પદો કે ભજનોના રૂપમાં એમના અંતરના ભાવોની અભિવ્યક્તિ કરીને પરમાત્માની પ્રાર્થનાઓ જ કરી છે. એ દ્વારા પરમાત્માના અનુગ્રહને અનુભવવાની કોશિષ કરીને એમાં અલ્પ અથવા અધિક પ્રમાણમાં સફળતા પણ મેળવી છે. આજે પણ એ સાધનાનો આધાર લઈ શકાય છે. પ્રાર્થનાનું એક જ સાધન પૂરતું છે.

પ્રશ્ન : પ્રાર્થના કેવી રીતે કરવી ?

ઉત્તર : સહજ રીતે કરવી જોઈએ. પ્રાર્થના શ્લોકના રૂપમાં, ભજન કે ગીતના સ્વરૂપમાં, પોતાની ભાષામાં બોલીને અથવા મૂક રીતે મનમાં જ કરી શકાય, પરંતુ એ કરાવી જોઈએ સ્વાભાવિક રીતે. સ્વાભાવિક રીતે કરવામાં આવતી પ્રાર્થનાને પહેલાં થોડીક વાર લાગશે. એવી પ્રાર્થના પ્રાર્થનાનો સાચો પ્રેમ પ્રકટ્યા પછી પાછળથી થશે. આરંભમાં તો અસ્વાભાવિક અથવા કૃત્રિમ પ્રાર્થનાનો જ આધાર લેવો પડશે. એવી પ્રાર્થના પણ નકામી નહિ જાય. થોડો પણ લાભ કરશે જ.

પ્રશ્ન : પ્રાર્થના માટેનો કોઈ નિશ્ચિત સમય હોવો જોઈએ ખરો ?

ઉત્તર : હોય તો સારું છે. ખાસ કરીને શરૂઆતમાં પ્રાર્થનાનો ચોક્કસ સુનિશ્ચિત સમય રાખવામાં અને એને ખૂબ જ ચીવટપૂર્વક વળગી રહેવામાં આવે તો તેથી લાભ થાય છે.

પ્રશ્ન : કેવો લાભ થાય છે ?

ઉત્તર : પ્રથમ લાભ તો એ થાય છે કે મનને નિશ્ચિત સમયે પ્રાર્થના કરવાની ટેવ પડે છે. એ વખતે મન એને માટે તૈયાર રહે છે. બીજો લાભ મનની એકાગ્રતાનો છે. જેમ જેમ પ્રાર્થનાનો પ્રેમ વધે છે તેમ તેમ એકાગ્રતા વધે છે, સમયનો સદુપયોગ થાય છે અને માનસિક શાંતિ મળે છે. મન અથવા અંતર ભાવમય બને છે. નિયમિત રીતે નિશ્ચિત સમયે પ્રાર્થના કરવાની ટેવ પાડવાથી મન માટે પ્રાર્થનામાં જોડાવાનું સહેલું બને છે. મનમાં એક પ્રકારનો અંતરંગ પ્રવાહ પેદા થાય છે. એ પ્રવાહ આખરે કલ્યાણકારક ઠરે છે. પછી તો પ્રતિ પળે અને પ્રતિ સ્થળે પ્રાર્થના થયા કરે છે. એને માટે કોઈ નિશ્ચિત સમયની આવશ્યકતા રહેતી નથી. સમગ્ર જીવન પ્રાર્થનામય બને છે. પળે પળે પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રવાહિત થાય છે.

પ્રશ્ન : પ્રાર્થના કરનારને જ્ઞાન કે ધ્યાનની આવશ્યકતા રહે છે ?

ઉત્તર : પ્રાર્થના કરનાર જ્ઞાન કે ધ્યાનની રુચિ રાખે અને જ્ઞાન કે ધ્યાનનો આધાર લે તો કશી હરકત નથી. એથી લાભ જ થાય છે. પરંતુ પ્રાર્થના કરનારને માટે એમનો આધાર લેવાનું અનિવાર્ય નથી. એ પ્રાર્થનાનો આધાર લે છે એટલું પૂરતું છે. પ્રાર્થનાની શક્તિ અને શક્યતા એટલી બધી અનંત છે કે એને લીધે જ્ઞાન તથા ધ્યાન આપોઆપ આવે છે. પ્રાર્થનાની મદદથી હૃદય સંવેદનશીલ અને ભાવવિભોર બનતાં ભાવ સમાધિની પ્રાપ્તિ આપોઆપ થાય છે, અને આત્મજ્ઞાનની આકાંક્ષા હોય છે તો તે પણ ઈશ્વરની કૃપાથી આપોઆપ મળી રહે છે.

રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવ જગદંબાને રોજ પ્રાર્થના કરતા કે મા ! વેદોમાં, ઉપનિષદોમાં, ગીતા, રામાયણાદિ પુરાણ ગ્રંથોમાં જે કંઈ કહ્યું છે તેનું રહસ્ય મને તું જ બતાવી દે. મારામાં જ્ઞાન, ભક્તિ, યોગ, જપ, તપનો છાંટોય નથી. તારી અહેતુકી કૃપાનો જ મારે આધાર છે. કૃપા કરીને મને તારા દૈવી દર્શન આપ. એ પ્રાર્થનાના પરીણામે એમને 'મા'નું દૈવી દર્શન તો થયું જ પરંતુ સાથે સાથે એવું આત્મજ્ઞાન પણ મળ્યું કે એમના શ્રીમુખમાંથી આત્મજ્ઞાનનાં જે અસાધારણ રહસ્યો નીકળતાં એમને સાંભળીને એ જમાનાના મોટા મોટા પંડિતો અને વિદ્વાનો પણ આશ્ચર્યચકિત તેમજ મંત્રમુગ્ધ બની જતા. જ્ઞાનવિજ્ઞાનના શાસ્ત્રસંમત ગૂઢાતિગૂઢ રહસ્યોને એ ખૂબ જ સ્વાભાવિક સરળમાં સરળ સુસ્પષ્ટ ભાષામાં રજૂ કરતા. એ જ્ઞાનવિજ્ઞાનનું મૂળ પ્રાર્થનામાં અને એની દ્વારા વરસનારી 'મા'ની અલૌકિક કૃપામાં હતું. પ્રાર્થનાની શક્તિ એવી ચમત્કારિક છે. એનો લાભ કોઈપણ લઈ શકે છે.

પ્રશ્ન : પ્રાર્થના દ્વારા પરમાત્માનું દર્શન થઈ શકે ?

ઉત્તર : જરૂર થઈ શકે. પરંતુ પરમાત્માના દર્શન માટેની પ્રાર્થના ખૂબ જ પ્રામાણિક અને પ્રબળ હોવી જોઈએ. અંતરમા અંતરતમમાંથી થનારી પ્રેમપૂર્ણ પ્રાર્થનાના પરીણામે પરમાત્માનો પાવન પ્રેમ વધે છે, લગન લાગે છે, અને પરમાત્માના પરમ દિવ્ય દર્શનની ભૂમિકા તૈયાર થાય છે. પરમાત્માના સાક્ષાત્કાર માટે પ્રેમનું સાધન અકસીર અથવા અમોઘ મનાય છે.

પ્રશ્ન : પ્રાર્થના દ્વારા પરમાત્મા સાથે સંબંધ બંધાય છે ?

ઉત્તર : બાંધવો હોય તો જરૂર બંધાય છે. પ્રાર્થના એવી રીતે સેતુ બને છે.

પ્રશ્ન : કેવી રીતે ?

ઉત્તર : પ્રાર્થના કરનારને જ્ઞાત અથવા અજ્ઞાત રીતે પરમાત્માનું અવલંબન લેવું પડે છે. એ સમજે છે કે પરમાત્મા સર્વશક્તિમાન છે અને જે એમનું શરણ લે છે અને સ્મરણ કરે છે એની સદા રક્ષા કરે છે. એમને શાંતિ આપે છે તથા સહાયતા પહોંચાડે છે. પરમાત્માની પરાત્પર શક્તિમાં વિશ્વાસ રાખીને એ એમની આગળ આત્મનિવેદન કરતાં શીખે છે. અર્હનિશ અનુભવે છે કે આ જગતમાં, જીવનની જટિલ યાત્રામાં, પોતે એકલો નથી. પરમાત્મા પોતાની પડખે છે. એ પોતાને સહીસલામત રીતે આગળ વધારવા ને મદદરૂપ થવા સદા તૈયાર છે. અનુભવ વધે છે એમ એ પરમાત્મા તરફ વધારે ઢળે છે. એનો પરમાત્મા સાથેનો સંબંધ વધારે ને વધારે બળવાન બનતો જાય છે.

* * * * *

૨. આત્મસાક્ષાત્કારી મહાપુરુષ

પ્રશ્ન : આત્મસાક્ષાત્કાર કરી ચૂકેલા પુરુષને કેવી રીતે ઓળખી શકાય ?

ઉત્તર : આત્મસાક્ષાત્કાર કરી ચૂકેલા મહાપુરુષને ઓળખવા માટે દિવ્ય દૃષ્ટિ જોઈએ. એના વિના એમને ઓળખવાનું કાર્ય અતિશય અઘરું અથવા અશક્ય જેવું છે. તો પણ સામાન્ય રીતે એવું કહી શકાય કે શાસ્ત્રોમાં એમને ઓળખવા માટે મદદરૂપ થાય એવાં કેટલાંક લક્ષણો કહ્યાં છે. એ લક્ષણો પરથી એમને ઓળખવાનું સહેલું થઈ પડે છે.

પ્રશ્ન : એ લક્ષણો કયાં કયાં છે?

ઉત્તર : એમની વિસ્તૃત ચર્ચા કરવાનું અહીં અસ્થાને છે, તો પણ એમનું વિહંગાવલોકન કરવાનું અનુચિત નહીં લેખાય. આત્મસાક્ષાત્કાર કરી ચૂકેલા મહાપુરુષનું પ્રથમ મહત્વનું લક્ષણ એમનો અખંડ આત્મભાવ હોય છે. એ ગમે ત્યાં રહે અને ગમે તે કરે તો પણ સદા આત્મસ્થ રહે છે. એમના મનનું કેન્દ્રીકરણ એક અખંડ આત્મામાં જ થયેલું હોય છે; અને એમનો આત્મભાવ કાયમ રહે છે. એ આત્મામાં સ્થિતિ કરે છે અને સર્વત્ર સૌ કોઈમાં આત્માને જ જુએ છે. એને લીધે એ શોક તથા મોહમાંથી, રાગદ્વેષમાંથી મુક્તિ મેળવે છે. એના પરીણામે એ પરમ શાંતિને અનુભવે છે અથવા પરમશાંતિનો સ્વામી બને છે. એમને પરમાત્માની અંદરથી જ પરમસુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, સંસારના અનિત્ય પદાર્થોની ઈચ્છા, તૃષ્ણા કે વાસના એમના મનમાં રહેતી નથી.

પ્રશ્ન : એવા મહાપુરુષો અત્યારે કોઈ હશે ખરા ?

ઉત્તર : એવા મહાપુરુષો અત્યારે પણ છે, એમનો આત્યંતિક અભાવ કોઈ પણ કાળમાં નથી હોતો. ઈશ્વરની કૃપાથી એવા મહાપુરુષોનો સમાગમ સહેલાઈથી થઈ રહે છે. ભારતમાં એવા મહાપુરુષોનો આવિર્ભાવ અવારનવાર થતો જ રહે છે. એમનું દર્શન કોઈને કોઈ કારણે ના થાય એટલે એમનો અભાવ છે એવું નથી સમજી લેવાનું. એમના દર્શન કે સમાગમની સાચી ઈચ્છા હોય છે તો તેમનો દેવદુર્લભ લાભ મળી રહે છે અને એમનો અનુગ્રહ થાય છે.

પ્રશ્ન : આત્મસાક્ષાત્કાર કરી ચૂકેલા મહાપુરુષોમાં સિદ્ધિઓ હોય છે ? એમનામાં જુદી જુદી સિદ્ધિઓ હોવી જોઈએ એ વાત સાચી છે ?

ઉત્તર : ના, સંપૂર્ણપણે સાચી નથી. આત્મસાક્ષાત્કાર કરી ચૂકેલા મહાપુરુષોમાં જુદી જુદી સિદ્ધિઓ હોય છે, કે હોવી જોઈએ એવો કોઈ ચોક્કસ નિયમ નથી. સૌથી શ્રેષ્ઠ અને આશીર્વાદરૂપ સિદ્ધિ આત્માસાક્ષાત્કારની સિદ્ધિ છે. એ સિદ્ધિને સંપાદન કરીને પોતાના જીવનને સફળ કે કૃતાર્થ કરવા માટે જ મહાપુરુષો મહેનત કરે છે. બીજી કોઈ નાની કે મોટી સિદ્ધિને મેળવવાની ઈચ્છા એમને હોતી નથી. બીજી સિદ્ધિઓ, શક્તિઓ કે વિભૂતિઓને એ ગૌણ ગણે છે કે સાધારણ સમજે છે, અને માને છે કે એમનાથી સાચું આત્મકલ્યાણ થઈ શકતું નથી. કેટલીક વાર સાધક જો જાગૃત ન હોય તો આત્મકલ્યાણમાં અંતરાય પણ ઉભો થાય છે.

આત્મસાક્ષાત્કાર માટે બીજી સિદ્ધિઓ અનિવાર્ય નથી. આત્મસાક્ષાત્કાર કરી ચૂકેલા મહાપુરુષોમાં કોઈકવાર કોઈ કારણે કેટલીક સિદ્ધિઓ દેખાય છે ખરી, પરંતુ એમને એ વિશેષ મહત્વ નથી આપતા. સાધનાત્મક જીવનનું મુખ્ય લક્ષ્ય સિદ્ધિઓની પ્રાપ્તિ કરવાનું નથી; પરંતુ સિદ્ધિઓના સ્વામી અથવા અધિષ્ઠાતા પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવાનું છે. એ લક્ષ્યનું એમને સતત સ્મરણ રહે છે. એનાથી વંચિત ના થવાય કે ચ્યુત ના બનાય એનું એ સદા ધ્યાન રાખે છે.

પ્રશ્ન : કોઈક વ્યક્તિ બીજા કોઈને આત્મ સાક્ષાત્કાર કરાવી શકે ?

ઉત્તર : કોઈ કોઈને આત્મ સાક્ષાત્કાર કરવા માટે મદદરૂપ બની શકે, પરંતુ કોઈક વિરલ અપવાદરૂપ ઉદાહરણ સિવાયના બીજા સાધકોએ તો પોતાની મેળે જ આત્મ સાક્ષાત્કાર કરવો જોઈએ. બીજા પોતાને માટે એવું અગત્યનું કલ્યાણ કાર્ય કરી આપે એવી અપેક્ષા શા માટે રાખવી જોઈએ ? પરમાત્માની કૃપાથી પોતે જ બધું કરી છૂટવું જોઈએ.

પ્રશ્ન : મહાપુરુષો અનુગ્રહ ના કરી શકે ?

ઉત્તર : કરી શકે, પરંતુ એને માટેની યોગ્યતા, સુયોગ્ય ભૂમિકા જોઈએ. એ કોઈની ઉપર એમને એમ કોઈપણ પ્રકારના કારણ વિના અનુગ્રહનો વરસાદ શા માટે વરસાવે ? કાર્યકારણ ભાવના નિયમ વિના તો કશું થઈ શકતું નથી. મહાપુરુષોના અનુગ્રહની આકાંક્ષાવાળા સાધકે સૌથી પ્રથમ તો એમનું મંગલ માર્ગદર્શન મેળવીને સાધના કરવી જોઈએ. સુદીર્ઘ સમયની સાધના પછી, સુયોગ્ય ભૂમિકાનું નિર્માણ થયા પછી, આપ્તકામ પરમાત્મદર્શી મહાપુરુષોનો અનુગ્રહ સાધકની આવશ્યકતા અનુસાર આપોઆપ થઈ રહેશે. એવી સાધનાત્મક ભૂમિકા અથવા યોગ્યતા વિના થનારા અનુગ્રહનું મૂલ્ય કે મહત્વ નહિ સમજાય. એવો અનુગ્રહ થશે તો પણ એને જીરવી શકાશે નહિ.

પ્રશ્ન : મહાપુરુષો એમના અસાધારણ અનુગ્રહથી આપણી અંદર સાધનાત્મક ભૂમિકા કે યોગ્યતાનું નિર્માણ ના કરી શકે ?

ઉત્તર : કરી શકે. પરંતુ એ એવું નિર્માણ શા માટે કરે ? કોઈપણ પ્રકારની પૂર્વ તૈયારી વિના એમની પાસેથી એવી આશા રાખવી અસ્થાને છે અને અનુચિત છે. એવી અપેક્ષા વધારે પડતી છે.

પ્રશ્ન : એ કરૂણાર્દ્ર નથી હોતા ?

ઉત્તર : હોય છે. તો પણ એ પોતાની કરૂણાનો દુરુપયોગ કરે એવી આશા એમની પાસેથી ના રાખી શકાય. એમની કરૂણાનો દુરુપયોગ થાય એવી આશા આપણે શા માટે રાખવી જોઈએ ? એ કરૂણાર્દ્ર હોય છે એનો અર્થ એવો નથી કે વિવેકી નથી હોતા અને આંખ મીચીને જેમ ફાવે તેમ મનસ્વી રીતે બધું કર્યું જાય છે. કોના પર ક્યારે કેટલા પ્રમાણમાં કૃપા કરવા જેવી છે, તેને એ સારી પેઠે સમજે છે. પોતાની સ્વતંત્ર સમજણને અનુસરીને સમય પર વર્તે છે પણ ખરા.

પ્રશ્ન : આત્મસાક્ષાત્કારી મહાપુરુષો લોકહિત માટેના સેવાનાં કાર્યો કરી શકે ?

ઉત્તર : એમની ઈચ્છા હોય તો જરૂર કરી શકે. આમ તો એમની ઉપસ્થિતિ જ કલ્યાણકારક ઠરે છે અને અન્યને માટે પ્રેરણાદાયક બને છે. એમના દર્શન અને એમની સાથેના સંભાષણથી સૌ કોઈને નવજીવન

માટેની પ્રેરણા મળે છે. એ એમની મોટામાં મોટી અને મૂંગી સેવા જ છે. તે છતાં પણ એમની પ્રકૃતિ, રુચિ, પસંદગી કે પરમાત્માની પ્રેરણા પ્રમાણે એ લોકહિતનાં બીજાં કામો પણ કરી શકે છે.

પ્રશ્ન : એ એમને માટે બાધક કે બંધનકારક નથી બનતાં ?

ઉત્તર : ના, નથી બનતાં. જેમ અગ્નિને ઉઘેઈ નથી લાગતી અને મણીને મેલ નથી લાગતો, તેમ એવાં કર્મોની શુભાશુભ અસરો એમના પર કદાપિ થતી નથી. એ સદા અહંભાવરહિત, અકર્તા અને અલિપ્ત રહે છે. એમની મુદ્રાવસ્થામાં કશો ફેર પડતો નથી.

પ્રશ્ન : એવા મહાપુરુષો કર્મ કરે એ ઈચ્છનીય છે ?

ઉત્તર : પુરુષ પોતાને જ માટે જીવે એને બદલે બીજાને માટે જીવે તથા લોકકલ્યાણનાં કર્મો કરે એ બધી રીતે ઈચ્છનીય, આવકારદાયક, આશીર્વાદરૂપ છે. આત્મસાક્ષાત્કારી મહાપુરુષો એમાં અપવાદરૂપ છે એવું ના કહી શકાય. બીજી રીતે વિચારીએ તો એવા મહાપુરુષો જે કર્મો કરે છે તે કર્મો વધારે પ્રાણવાન હોય છે. એ કર્મો કરે છે તો પણ અહંકારરહિત થઈને, રાગદ્વેષ રહિત બનીને કરે છે. એ કર્મો એમને માટે બંધનકારક નથી બનતાં, પરંતુ અન્યને માટે ઉપયોગી અને ઉપકારક ઠરે છે.

* * * * *

૩. દીક્ષા

પ્રશ્ન : આધ્યાત્મિક વિકાસ માટે દીક્ષા જરૂરી છે ?

ઉત્તર : આધ્યાત્મિક વિકાસ માટે ગુરૂની દીક્ષા અનિવાર્યરૂપે આવશ્યક છે એવું નથી સમજવાનું. એના સિવાય પણ આધ્યાત્મિક વિકાસના માર્ગે આગળ વધી શકાય છે. સદગ્રંથોનું વાંચન, ચિંતન, મનન, પ્રાર્થના, નામજપ, ધ્યાન, આત્મનિરીક્ષણ, આત્મવિચાર, વ્યસનત્યાગ, એ બધું આત્મવિકાસનો સાધક, ધારે તો પોતાની મેળે જ કરી શકે છે. એને માટે દીક્ષાની આવશ્યકતા છે જ એવું નથી. દીક્ષાની ઈચ્છા હોય અને એ ના મળી હોય તો પણ એની રાહ જોઈને બેસી રહેવાની જરૂર નથી. સાધનાત્મક અભ્યાસક્રમમાં અમુક અવસ્થાએ પહોંચ્યા પછી દીક્ષાની આવશ્યકતા લાગે તો તેની વાત જુદી છે. તેવા સાધકોને માટે દીક્ષા જરૂરી છે એવું કહી શકાય.

પ્રશ્ન : ગુરૂ શિષ્યને કેવી રીતે દીક્ષા આપે ?

ઉત્તર : એનો આધાર ગુરૂની વ્યક્તિગત ઈચ્છા પર રહેતો હોય છે. સામાન્ય રીતે એવું કહી શકાય કે ગુરૂ શિષ્યને સંકલ્પ માત્રથી, સ્પર્શથી, શબ્દથી કે વાણીથી દીક્ષા આપે. સંકલ્પ તો સર્વાવસ્થામાં કાર્ય કરે છે. ગુરૂ સમીપ હોય કે દૂર હોય તો પણ પોતાનું કાર્ય કરતા હોય છે. દેશકાળનાં અંતર એમને નથી અડતાં. એ સ્થૂલ રીતે શ્વાસ લેતા હોય કે સૂક્ષ્મરૂપે રહેતા હોય તો પણ પોતાની પ્રવૃત્તિ કરતા હોય છે. એથી કશો ફેર પડતો નથી. કોઈવાર એ મંત્ર આપે છે, કોઈવાર સદુપદેશ પ્રદાન કરે છે, કોઈવાર ધ્યાનની વિધિ બતાવે છે, તો કોઈવાર શાંત અથવા મૂક રીતે મદદ પહોંચાડે છે. એમની કાર્યપદ્ધતિ ખૂબ જ વિલક્ષણ હોય છે. એ પોતાની શકવર્તી ઐતિહાસિક અસર ઊભી કરે છે.

પ્રશ્ન : વિધિપૂર્વક દીક્ષા લીધા સિવાય સાધકે કરેલા મંત્રજપ ફળે કે ના ફળે ?

ઉત્તર : શા માટે ના ફળે ? દીક્ષા લીધા સિવાય પણ કરાયેલા મંત્રજપ પોતાનું કામ કરે છે ને ફળે છે, નકામા નથી જતા. કેટલાક સાધકોએ વિધિપૂર્વક દીક્ષા લીધા સિવાય શ્રદ્ધાભક્તિથી સંપન્ન બનીને મંત્રજપ, ધ્યાન, આત્મવિચાર અને પ્રાર્થનાનો પરમકૃપાળુ પરમાત્મા પર નિર્ભર રહીને આધાર લીધો છે અને સિદ્ધાવસ્થા તથા શાંતિની સંપ્રાપ્તિ કરી છે. દીક્ષા વગર એમનું આત્મિક અભ્યુત્થાનનું કલ્યાણકાર્ય અટક્યું નથી. મંત્રજપ તો જે પણ કરે છે તેને, જ્યારે પણ કરે છે ત્યારે લાભ પહોંચાડે છે. તે વિધિપૂર્વકની દીક્ષાની અપેક્ષા રાખવાને બદલે શિક્ષા અથવા સમજ, પ્રેમ અથવા ઉત્કટતા, લગન અને એકાગ્રતાની આકાંક્ષા રાખે છે. એમની સફળતાનો આધાર મુખ્યત્વે એવી આંતરીક સૂક્ષ્મ ગુણવત્તા કે યોગ્યતા પર રહેતો હોય છે. એની પાછળ ઈશ્વરની કૃપાનું પરમ પ્રેરક પીઠબળ હોય છે. એટલે સર્વ કાર્ય સરળ બની જાય છે. બીજી કોઈ ચિંતા કરવાની આવશ્યકતા નથી રહેતી. ઈશ્વરની શરણાગતિ, પ્રેરણા અને અસાધારણ અલૌકિક અનુગ્રહવર્ષા જ દીક્ષા થાય છે. પ્રત્યેક સાધકે સમજી લેવાનું છે કે માનવ શરીર મળ્યું, સદબુદ્ધિ સાંપડી, અને મન ઈશ્વરાભિમુખ બનવા માંડ્યું એટલે ઈશ્વરની દેવી દીક્ષા મળી ગઈ. આત્મોન્નતિના મંગલ માર્ગે વળેલો કોઈપણ સાધક - પરમાર્થનો કોઈપણ પ્રવાસી એ દીક્ષાથી વંચિત નથી.

* * * * *

૪. સ્તુતિ

પ્રશ્ન : ઈશ્વરની સ્તુતિ કરવાથી ઈશ્વર પોતાના નિયમોને છોડીને પણ પાપમુક્તિ આપે છે ?

ઉત્તર : ઈશ્વરને માટે પોતાના નિયમો છોડવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ પેદા થતો નથી. એ જે કંઈ કરે છે તે પોતાની નિશ્ચિત નિયમને અનુસરીને જ કરે છે. પાપી અથવા અપરાધી પુરુષ ઈશ્વરનું શરણ લે, ઈશ્વરનું સ્મરણ કરે, અને પોતાનાં પાપકર્મ, દોષ અથવા અપરાધને માટે સાચા દીલથી પશ્ચાતાપ કરીને એનું પુનરાવર્તન ન કરવાનો સંકલ્પ કરે તો ઈશ્વરની કૃપાથી પાપમુક્ત બની જાય છે. ઈશ્વરની દુનિયાનો એ પણ એક પ્રસ્થાપિત પરંપરાગત નિયમ જ છે.

ગીતામાં સ્પષ્ટ શબ્દોમાં નિશ્ચયાત્મક રીતે કહેવામાં આવ્યું છે કે કોઈ સુદુરાચારી પણ જો મને અનન્યભાવે ભજે છે તો તે સત્પુરુષ જ કહેવાય છે. એ થોડા જ વખતમાં ધર્માત્મા બને છે. સનાતન શાંતિને મેળવી લે છે. હે અર્જુન, મારો ભક્ત કદી વિનાશ પામતો નથી. મારું શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વકનું શરણ લઈને પાપયોનીમાં જન્મેલા જીવો સ્ત્રીઓ, વૈશ્યો તથા શુદ્રો પણ સર્વોત્તમ પદને પામી લે છે. તો પછી સત્કર્મપરાયણ શીલવાન સદાચારી બ્રાહ્મણો, ભક્તો અને રાજર્ષિઓનું કહેવું જ શું ? આ પરિવર્તનશીલ, અનિત્ય, સંપૂર્ણ સુખશાંતિથી રહીત મૃત્યુલોકને મેળવીને મને જ ભજ.

જે ઈશ્વરનું શરણ લે છે તે સ્વાભાવિક રીતે જ એમની મદદ મેળવે છે.

પ્રશ્ન : ઈશ્વરની સ્તુતિ કેવી રીતે કરવી જોઈએ ?

ઉત્તર : ઈશ્વરની સ્તુતિ તદ્દન સહજ રીતે થવી જોઈએ અને બને તેટલા વધારે ને વધારે ભાવપૂર્વક કરાવી જોઈએ. એ પોતાની સ્વાભાવિક ભાષામાં કોઈપણ પ્રકારની કૃત્રિમતા કે દાંભિકતા સિવાય થવી જોઈએ.

પ્રશ્ન : મોક્ષ અથવા મુક્તિ એટલે શું ? તેને પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનો કયાં કયાં છે ?

ઉત્તર : મોક્ષ અથવા મુક્તિ એટલે અવિદ્યામાંથી છૂટીને સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરવો અથવા પરમાત્માનો અપરોક્ષ અનુભવ કરવો તે. અવિદ્યાને લીધે એના જ પરીણામે અહંતા, મમતા, આસક્તિ, વાસના, લાલસા, કામના, રાગદ્વેષાદિનો જન્મ થાય છે. એમાંથી છૂટવામાં આવતાં આત્મદર્શન દૂર નથી રહેતું. પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર સહજ બને છે.

મુક્તિની પ્રાપ્તિ માટે આત્મનિરીક્ષણ, આત્મશુદ્ધિ, ભગવન્નામસ્મરણ, પ્રાર્થના, આત્મજ્ઞાન, સંતકૃપા તથા ઈશ્વરના અસાધારણ અલૌકિક અમોઘ અનુગ્રહનાં સાધનો મુખ્ય છે. એ સાધનોની સહાયતાથી મુક્તિના ધારેલા લક્ષ્યાંકની સિદ્ધિ સહેલાઈથી થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન : ઈશ્વરની સ્તુતિ કરવાનું કાર્ય અનિવાર્ય છે ?

ઉત્તર : અનિવાર્ય છે એવું તો કેવી રીતે કહી શકાય ? ભક્તિમાર્ગમાં ઈશ્વરની સ્તુતિ કરવાનું સહજ આવશ્યક અને કલ્યાણકારક મનાય છે. ભક્ત સ્વાભાવિક રીતે સ્તુતિ કરે છે. જ્યાં સુધી ઈશ્વરની સ્તુતિ કરવાનું આવશ્યક લાગે છે ત્યાં સુધી સ્તુતિ કરવામાં કશી હરકત નથી. પછી એવી આવશ્યકતાની પ્રતીતિ

ના થતાં, સ્તુતિની પ્રવૃતિ અનાયાસે આપોઆપ છૂટી જશે. સાધક પોતાના સાધનાત્મક લાભને માટે સ્તુતિ કરે છે, ઈશ્વરના સ્વાર્થ-લાભ માટે નથી કરતો.

* * * * *

પ. મહાપુરુષો અને પ્રજાજનો

પ્રશ્ન : ભારત ધર્મપ્રાણ દેશ કહેવાય છે. એમાં અવતારી પુરુષો, સંતો, સદુપદેશકો, યોગીઓ, તપસ્વીઓ, સત્પુરુષો અને લોકસેવકોની અધિકતા હોવા છતાં આટલું બધું દુઃખ, અજ્ઞાન, આટલી બધી અનીતિ અને અશાંતિ કેમ છે ?

ઉત્તર : એનાં કારણો કેટલાંય હોઈ શકે છે. પરંતુ મહત્વનું કારણ પ્રજા, સંતો, સત્પુરુષો તથા સદુપદેશકોના માર્ગદર્શન મુજબ ચાલતી નથી, અને ચાલે છે તો અત્યંત અલ્પ પ્રમાણમાં ચાલે છે, તે છે. વૈદ ગમે તેટલી સારી દવા બતાવે, પરંતુ વ્યાધિગ્રસ્ત વ્યક્તિ તેનું સેવન જ ના કરે તો વ્યાધિ કેવી રીતે દૂર થાય ?

મારા પરિચયમાં એક સંન્યાસી મહારાજ હતા. તેમને પેટની અને બીજી તકલીફ હતી. એ એક જાણીતા સિદ્ધહસ્ત ડોક્ટર પાસે ગયા. ડોક્ટરે તેમને તપાસીને સારામાં સારી દવા આપી. એ દવા એમણે આભાર વ્યક્ત કરીને લીધી. ચાર-પાંચ દીવસ પછી અમે ફરવા નીકળેલા ત્યારે એ ડોક્ટર સામેથી આવતા દેખાયા. સંન્યાસી મહારાજ પાસે પહોંચીને ડોક્ટરે એમના સ્વાસ્થ્યના સમાચાર પૂછ્યા તો એમણે જણાવ્યું કે સ્વાસ્થ્ય સંતોષકારક નથી. એવું જ છે. દવા વિશે પૂછપરછ કરતાં એમણે કહ્યું કે દવા લેતો જ નથી. એમણે ડોક્ટરે આપેલી દવાની પડીકીઓ કફનીના બિસ્સામાંથી કાઢીને ડોક્ટરને આપી દીધી. ડોક્ટરે બધી જ પડીકીઓ પર્વતની ખીણમાં ફેંકી દઈને કહ્યું કે દવા ખાવી નહોતી તો લીધી શા માટે ? મેં તમને મોંઘામાં મોંઘી ને સારામાં સારી દવા આપી તો પણ તમે તેનો ઉપયોગ ના કર્યો પછી દરદ કેવી રીતે જાય ?

હવે તમે મને ફરીવાર દવા આપવાનું કહેતા નહિ. દરદ દૂર ના થાય તો મને દોષ પણ ના દેતા. એટલું કહીને ડોક્ટર ચાલવા લાગ્યા. મોટાભાગની પ્રજાની દશા એ સંન્યાસી મહારાજ જેવી છે. એને ઔષધિના સેવનમાં રસ નથી. સત્પુરુષો અને સદુપદેશકો એને જીવનને શુદ્ધ, શાંત, સમુદ્રત શક્તિશાળી બનાવવાની ઔષધિ બતાવે છે અને અહર્નિશ અવારનવાર બતાવે છે, પરંતુ એ ઔષધિના સમુચિત સેવનમાં ક્યાશ છે.

છેલ્લા કેટલાક વરસોમાં જ કેવા કેવા લોકોત્તર મહાપ્રતાપી મહાપુરુષો થઈ ગયા ? રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવ, મહર્ષિ દયાનંદ સરસ્વતી, લોકમાન્ય તિલક, સ્વામી વિવેકાનંદ, સ્વામી રામતીર્થ, મહર્ષિ અરવિંદ, મહાત્મા ગાંધીજી. કોઈપણ દેશ એવા પરમ પ્રતાપી મહાપુરુષોને પ્રકટાવવા માટે ગૌરવ લઈ શક્યો હોત. ભારતે પણ એને માટે ગૌરવ અનુભવ્યું છે. પરંતુ એમણે ઉપદેશેલી સાર વાતોને પ્રજાએ પોતાના જીવનમાં સામુહિક રીતે ઉતારવાની આવશ્યકતા છે. એ પ્રવૃત્તિ જેટલા વધારે પ્રમાણમાં થશે તેટલી જ લાભકારક અને ઉપયોગી થઈ પડશે. એ દિશામાં પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે અને એમાં સફળ થવાની આશા છે.

પ્રશ્ન : ભારત સર્વતોમુખી વિકાસ સાધી, બધી બદીઓને દૂર કરી, દુનિયાના આગળ પડતા દેશોની હરોળમાં બેસી શકશે એવો તમને વિશ્વાસ છે ?

ઉત્તર : પૂરેપૂરો વિશ્વાસ છે. એને માટે અમે પ્રામાણિકપણે પ્રયત્નો કરી રહ્યા છીએ. અત્યારે દેશ વિકાસના તબક્કાઓમાંથી પસાર થઈ રહ્યો છે. એની બદીઓને દૂર કરવાની કોશિશો કરાઈ રહી છે. વખતના

વીતવાની સાથે એ કોશિશો સફળ થશે અને ભારત સંસારના સર્વશ્રેષ્ઠ દેશ તરીકે બહાર આવશે. એના માર્ગમાં અંતરાયો અથવા અવરોધો હોવા છતાં એમને પાર કરીને એ એનું નિર્માણ કરશે. એ સંબંધમાં મને કોઈ શંકા નથી. આપણે ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરીએ કે એ એના નવનિર્માણ કાર્યમાં સંપૂર્ણપણે સફળ થાય.

પ્રશ્ન : ભારતના નવનિર્માણ કાર્યમાં એના સત્પુરુષોને કે સદ્ગુણેશકોને રસ છે ખરો ?

ઉત્તર : છે. સત્પુરુષો કે સદ્ગુણેશકોના અમુક વર્ગને એવો રસ ન હોય એટલે કાંઈ બધાને નથી એવું ના કહી શકાય. ભારતમાં સત્પુરુષો, સદ્ગુણેશકો કે મહાપુરુષોનો એક મોટો વર્ગ એવો છે જે એની સુખાકારી, શાંતિ, સમુન્નતિ તથા સમૃદ્ધિમાં રસ ધરાવે છે અને એને માટે પોતાનાથી બનતા બધા જ પ્રયત્નો કરે છે. એમની કાર્યપદ્ધતિ જુદી જુદી હોવા છતાં એમનું ધ્યેય એક જ છે. ભારત પ્રત્યે સૌને એકસરખો આદર અને પ્રેમભાવ છે. ભારતીય સંસ્કૃતિની સમુન્નતિ માટે સૌ અભિરુચિ રાખે છે. સૌ એનું ગૌરવ ધરાવે છે.

* * * * *

૬. મંદિરો વિશે

પ્રશ્ન : આજકાલ મંદિરોમાં પણ ચોરી થવા માંડી છે. મંદિરોમાંથી કિમતી વસ્ત્રો, આભૂષણો અને પૈસા ચોરાવા લાગ્યા છે. એ છતાં એની વિરુદ્ધ ભગવાન કશું જ કરી શકતા નથી. એના પરથી શું એવું સાબિત થતું નથી કે કલિયુગમાં દેવીદેવતાનું કે ભગવાનનું દૈવત ઓછું થઈ ગયું છે ?

ઉત્તર : દેવીદેવતા કે ભગવાનનું દૈવત ઓછું નથી થયું, પરંતુ તમારી સમજશક્તિ ઓછી થઈ છે. શ્રીમંતોના મકાનોના દરવાજા પર દરવાન કે સંરક્ષક હોય છે તેમ તમે દેવી, દેવતા કે ભગવાનને મંદિરના દરવાન કે રખેવાળ માની બેઠા છો, કે તેમની જેમ તે પણ મંદિરની સઘળી સંપત્તિનું સંરક્ષણ કરે ? દેવી, દેવતા કે ભગવાને તમારી પાસે કોઈ દિવસ વસ્ત્ર, આભૂષણ કે ધનવૈભવની માગણી કરી છે ? એમણે એવું પણ કહ્યું છે કે અમારે રહેવા માટે મકાન નથી. અમને મકાન અથવા આવાસની આવશ્યકતા છે માટે મંદિર બાંધો. તમારી ઈચ્છાથી પ્રેરાઈને તમે મંદિરને બનાવીને તેમાં વસ્ત્રાભૂષણોના શણગાર કર્યા છે. પછી દેવી, દેવતા કે ભગવાન એમની સંભાળ શા માટે રાખે ? એ કાંઈ કોઈના નોકર છે ? મંદિર, વસ્ત્ર, ધન અને આભૂષણમાં મમતા તો તમને છે. તેથી તમે તેમનું રક્ષણ કરો તે બરાબર છે. દેવી, દેવ કે ભગવાન તેનું રક્ષણ શા માટે કરે ?

એક મહાપુરુષ, ગુણાતીત કે સ્થિતપ્રજ્ઞ યોગીપુરુષ પણ પથ્થર, માટી તથા સોનાને સમદૃષ્ટિથી જુએ છે. કોઈ સિદ્ધ મહાપુરુષને ધનની કે ફળફૂલની ભેટ ધરવામાં આવે ને બીજી જ ક્ષણે તે ભેટને લઈ લેવામાં આવે તો પણ સિદ્ધ મહાપુરુષ તેનો વિરોધ કે શોક કરતા નથી. તો પછી જે ઈશ્વર અથવા દેવોના દેવ છે, તેમને કોઈ પણ લૌકિક કે પારલૌકિક પદાર્થની માયામમતા, તૃષ્ણા કે આસક્તિ ક્યાંથી હોય ? તમે એવી અપેક્ષા રાખો છો કે તમે જેમ ધન, ધરા, રમાને માટે લડો છો, મારો છો કે મરો છો, તેમ દેવ, દેવી કે ભગવાન લડે, મારે ને મરે ? તમે તેને ફળાદિ ધરો છો તેનો ને કોઈ તેને લઈ જાય છે તેનો તેમને સહેજ પણ હર્ષશોક નથી હોતો. એટલી વાતને સમજી લેશો તો સમજાશે કે દેવી, દેવનું કે ભગવાનનું દૈવત નથી ઘટ્યું કે નથી મટ્યું પરંતુ તમારી વિવેકશક્તિ ઓછી થઈ છે.

પ્રશ્ન : તમે મંદિરોના નિર્માણની તરફેણમાં છો કે વિરુદ્ધમાં ?

ઉત્તર : કેમ ?

પ્રશ્ન : મંદિરોની રચના વધતી જાય છે.

ઉત્તર : તેથી કોઈએ ચિંતાતુર શા માટે બનવું જોઈએ ? મંદિરોના નિર્માણની પ્રવૃત્તિ વધતી જતી હોય તો તેથી નાહક દુઃખી નથી થવાનું. દુઃખી થવાથી કે વિરોધ કરવાથી કોઈ ઉપયોગી હેતુ નહિ સરે. મહત્વનું કાર્ય તો મંદિરોને લોકસેવાનાં સાંસ્કૃતિક કેન્દ્રો બનાવવાનું અને જનહિતની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓથી ધમધમતા ને મધમધતા કરવાનું છે. એમ કરવામાં આવે તો મંદિરો આશીર્વાદરૂપ અને ઉપયોગી થાય.

પ્રશ્ન : તમે કોઈ મંદિરોનું નિર્માણ કરવાના છો ?

ઉત્તર : મારી આગવી રીતે હું મંદિરનું નિર્માણ કરી જ રહ્યો છું. પંચમહાભૂતના હાલતાંચાલતાં માનવમંદિરોની માવજત કરતાં, એમનો મહિમા દર્શાવતાં, હું શ્વાસ લઉં છું. એ મંદિરોમાં મંદ પડેલા કે

નામશેષ બનેલા સદબુદ્ધિના, શ્રદ્ધાભક્તિના દીપકને જગાડી, નવી શક્તિ ધરી, દેવોના દેવ આત્મદેવની આરાધના બતાવું છું, આરતી ઉતારું છું. એ મંદિરોના પુનરુદ્ધારની પ્રામાણિક પ્રવૃત્તિ કરું છું. મંદિરોના એવા નવનિર્માણથી, એને માટેના સતત સંનિષ્ઠ પ્રયાસથી, મને સંતોષ થાય છે.

* * * * *

૭. અન્નક્ષેત્રો

પ્રશ્ન : જાહેર અન્નક્ષેત્રોમાં ભિક્ષા લેનારા સાધુપુરુષો સારા નથી હોતા ? કેટલાક મહાનુભાવોનું મંતવ્ય એવું છે કે એવા લોકો સાધુપુરુષો નથી હોતા, તો એ બાબત આપનો શો અભિપ્રાય છે ?

ઉત્તર : જાહેર અન્નક્ષેત્રોમાં ભિક્ષા લેવા આવનારા સાધુપુરુષો સારા નથી હોતા એવું માની લેવાનું કોઈ કારણ નથી. જેમને આવશ્યકતા હોય એવા સાધુપુરુષો ભોજન માટે અન્નક્ષેત્રની વ્યવસ્થાનો આધાર લે તેમાં કશું ખોટું નથી. લોકો એમને એટલાથી જ આશંકા, ઉદાસીનતા કે તિરસ્કારની નજરે નિહાળે તે બરાબર નથી. એવા સાધુપુરુષોમાં કોઈ કોઈ સાધુપુરુષો ઉચ્ચ કક્ષાના પણ હોય છે. એ અસાધારણ શાસ્ત્રજ્ઞાન, વિદ્વત્તા, પાંડિત્ય, બૌદ્ધિક પ્રતિભા તેમજ શીલથી સંપન્ન હોય છે. કેટલાકની અંદર આત્મવિકાસની સાધનાની ઊંડી રુચિ હોય છે. એટલે સાધુ કે સંતપુરુષને માટે કોઈપણ પ્રકારનો નિર્ણય બાંધતા અથવા અભિપ્રાય આપતાં પહેલાં, એમના બાહ્ય સ્વરૂપને જ જોવાને બદલે, એમનો પરિચય કેળવીને એમના વિચાર, ભાવ અને વ્યવહારને અવલોકવાની આવશ્યકતા છે. અન્નક્ષેત્રોનો લાભ કેટલાક કુપાત્ર કે ભજનવિમુખ પુરુષો લેતા લાગતા હોય તો પણ અમુક સુપાત્ર અને ભજનાનંદી પુરુષો પણ લેતા હોય છે એ ખાસ યાદ રાખવા જેવું છે.

પ્રશ્ન : તમે અન્નક્ષેત્રોની તરફેણમાં છો ?

ઉત્તર : હું અન્નક્ષેત્રોની તરફેણમાં છું એવું નથી કહી શકતો. અન્નક્ષેત્રોની વિરુદ્ધમાં છું એવું પણ નથી કહેતો. આદર્શ સમાજમાં અન્નક્ષેત્રોની આવશ્યકતા નથી હોતી. અન્નક્ષેત્રોનો આધાર કોઈને લેવો જ ના પડે એવી પરિસ્થિતિ પેદા ના થાય ત્યાં સુધી અન્નક્ષેત્રો રહેવાનાં, અને રહે, અને અન્યની સેવા કરે તો એમાં કશું ખોટું નથી. એમને સુધારવાની, આધુનિક આકાર આપવાની અને સમયોચિત સેવાકેન્દ્રોમાં ફેરવવાની આવશ્યકતા છે.

પ્રશ્ન : અન્નક્ષેત્રોની સાથે કોઈક સેવાની પ્રવૃત્તિ જોડી દેવામાં આવે તો ?

ઉત્તર : તો તેવી પ્રવૃત્તિ હિતકારક કહેવાય અને ઉપયોગી થઈ પડે. એવી પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લેવાનું ફરજિયાત હોવાને બદલે મરજિયાત કે સ્વૈચ્છિક હોવું જોઈએ. એનું એક કારણ એ છે કે અન્નક્ષેત્રોમાં જે ધન આપવામાં આવે છે તે અન્ન અથવા ભોજનને માટે જ આપવામાં આવે છે; બીજી પ્રવૃત્તિઓને માટે આપવામાં આવતું નથી. અન્નક્ષેત્રોનું નામ સેવાક્ષેત્રો રાખીને અન્નદાનની પ્રવૃત્તિને એક સહપ્રવૃત્તિ તરીકે સ્થાન આપવાથી એ ક્ષેત્રો વધારે સારી રીતે કાર્ય કરે અને અધિક ઉપયોગી અથવા આશીર્વાદરૂપ બને, એ દિશામાં જેટલું પણ કરી શકાય તેટલું કરવાની આવશ્યકતા છે.

પ્રશ્ન : અન્નદાન સૌથી શ્રેષ્ઠ દાન છે એ સાચું છે ?

ઉત્તર : આંશિક રીતે સાચું છે. અન્નદાનનો મહિમા ઘણો મોટો છે. ભૂખ્યાંને ભોજન આપવા જેવું ઉત્તમ આશીર્વાદરૂપ કાર્ય બીજું કોઈ જ નથી. પરંતુ દાનના અન્ય પ્રકારો પણ એવા જ ઉપયોગી અને આશીર્વાદરૂપ છે. એ પ્રકારોમાં વસ્ત્રદાન, ઔષધિદાન, ભૂમિદાન, વિદ્યાદાન જેવાં દાનોનો સમાવેશ કરી શકાય. વિદ્યાદાનની અને એમાંય ખાસ કરીને આત્માનું અભ્યુત્થાન કરનારી અને આત્મશાંતિને અર્પનારી અધ્યાત્મવિદ્યાના દાનની મહત્તા સૌથી મોટી છે. એની ઉપેક્ષા કદાપિ કોઈ પણ દાનના ભોગે ના કરી શકાય.

૮. કામવાસનાને જીતી શકાય ?

પ્રશ્ન : કામવાસનાને જીતી શકાય ખરી ? મને આધ્યાત્મિક વિકાસમાં રસ છે, અને એને માટે મારાથી બનતી સાધના હું કરું છું પણ ખરો. પણ હું અતિશય કામુક છું. લગ્નજીવનના દસ વરસના અનુભવ પછી પણ કામવાસનામાંથી મુક્તિ મેળવવાનું કામ કપરું લાગે છે. તો એ સંબંધી હું તમારું માર્ગદર્શન માગું છું.

ઉત્તર : આ તમારી વ્યક્તિગત સમસ્યા છે પણ ખરેખર તો તે ઘણા સાધકોના જીવનની સમસ્યા છે. એને તમે વાચા આપી છે. આધ્યાત્મિક વિકાસમાં જેમને રસ હોય, તેમણે કામુકતામાંથી છૂટવું જ. તેના વિનાનો સાધનાત્મક અભ્યાસ પથર પર પાણી જેવો થવાનો સંભવ છે. તમે તે માટે પ્રયત્ન કરો છો, અને એ પ્રયત્નની નિષ્ફળતાનું દુઃખ અનુભવો છો, એ એક અત્યંત આવકારદાયક વાત છે. અને એ લક્ષણના પ્રતાપથી જો આ જ પ્રમાણે પ્રત્ન કરતા રહેશો તો, તમારી ઈચ્છિત અવસ્થાની પ્રાપ્તિ તમે જરૂર કરી લેશો.

આ સંસારમાં કશું જ અશક્ય નથી એ યાદ રાખશો. અશક્ય જેવી લાગતી વસ્તુઓ પણ માણસે પોતાના અદમ્ય ઉત્સાહ, મજબૂત મનોબળ, અનવરત પુરુષાર્થ અને સમર્પણ ભાવથી શક્ય કે સિદ્ધ કરી છે. એટલે કામવાસનાને જીતી શકાય કે કેમ એવી શંકા જ ના રાખો. તેને જરૂર જીતી શકાય છે. આજ લગી કેટલાય પુરુષસિંહે એને જીતી શક્યા છે તેમ તમે પણ તેને જીતી શકો છો.

પ્રશ્ન : કામવાસનાને સ્વાભાવિક કહેવામાં આવે છે એ સાચું છે ?

ઉત્તર : સ્વાભાવિકનો અર્થ કેવોક કરો છો ? જો એનો અર્થ તમે મૂળભૂત સ્વભાવ સાથે સંકળાયેલી કે જડાયેલી, અથવા તો સ્વભાવ હોય ત્યાં સુધી રહેનારી એવો કરતા હો, તો એ અર્થમાં કામવાસનાને હું સ્વાભાવિક નથી કહેતો. માનવને માટે જે સ્વાભાવિક છે તે તો પ્રેમ છે, કામ નથી. પ્રેમ જ એની પ્રકૃતિ છે, ને કામ તો વિકૃતિ છે. બંનેને તમે એક ના સમજી લેતા. પ્રેમ કાયમી છે પરંતુ કામ કામચલાઉ છે. પ્રેમ મંગલ હોવાથી પરમાત્માને પણ પ્રેમસ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે; કામસ્વરૂપ કહેવામાં નથી આવતા. એટલે કામવાસનાને સ્વાભાવિક માનવાની ભૂલ ન કરતા.

પ્રશ્ન : કામવાસનાથી મુક્તિ મેળવવા માટે શું કરવું જોઈએ ?

ઉત્તર : સત્સંગ અથવા તો સારા કે પવિત્ર પુરુષોનો સમાગમ, સારાં પુસ્તકોનું વાંચન, મનન, વિષયોમાં દોષદર્શન અને એ બધા ને બીજા ઉપાયો ઉપરાંત મુખ્યત્વે તો ઈશ્વરની ઉત્કટ પ્રાર્થનાનો આધાર લેવો જોઈએ. પ્રાર્થનામાં દેવી શક્તિ રહેલી છે. તે દ્વારા ઈશ્વરની મદદ માગો તો તે તમારા માર્ગને જરૂર સરળ બનાવશે. તમારી નબળાઈઓને દૂર કરવાની શક્તિ પણ તે જ પૂરી પાડશે.

પ્રશ્ન : સ્ત્રી માત્ર તરફ માતા કે બેનની દૃષ્ટિથી જોવાની ટેવ પાડીએ તો ?

ઉત્તર : તે ટેવ પણ સારી છે. પરંતુ પાછળથી પવિત્રતાનું પ્રાકટ્ય થતાં એવી ટેવ નહિ પાડવી પડે. એ દૃષ્ટિ અથવા તો એવું નિર્મળ દર્શન તમારે માટે સહજ બનશે. સ્ત્રી કે પુરુષ સૌને તમે આત્મભાવે જોતા થઈ જશો. પરમાત્માના પ્રતિક જેમ અનુભવતા થઈ જશો. કામની સમસ્યા પછીથી તમારા જીવનમાં નહિ રહે, માત્ર પવિત્ર પ્રેમ જ રહેશે.

* * * * *

૯. કુંડલિની શક્તિનું જાગરણ

પ્રશ્ન : કોઈ સાધકની અંદર કુંડલિની શક્તિનું જાગરણ થયું છે એવું ક્યારે કહી શકાય ? કુંડલિની શક્તિની જાગૃતિના લક્ષણો કેવાંક હોઈ શકે ?

ઉત્તર : કુંડલિની શક્તિની જાગૃતિના લક્ષણો યોગના ગ્રંથોમાં કહી બતાવવામાં આવ્યાં છે. પરંતુ તે બધાં જ લક્ષણો વધારે ભાગે અનુભવગમ્ય છે. જેની અંદર કુંડલિની જાગૃત થાય છે, તેને તેમનો અનુભવ થઈ શકે છે, એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ બીજાને તો તેના વિષે માહિતી મેળવવાની રહે.

યોગના ગ્રંથોમાં કહ્યા પ્રમાણે કુંડલિની જાગૃત થાય પછી સાધકને પોતાની સાધનામાં ઉંડો રસ આવે છે, શાંતિ મળે છે, અને આનંદનો અનુભવ થાય છે. સાધનાની એકાગ્રતા તેને માટે સહજ બને છે, કોઈ કોઈ વાર તેના મેરૂંડમાં ટકોરા પડતા હોય એવો અવાજ થાય છે અથવા તો કીડીની પંક્તિ ઉપર ચઢતી હોય તેવું લાગ્યા કરે છે. તેનાં મળમૂત્ર અલ્પ થઈ જાય છે, અને તેની આંખ તેમજ મુખાકૃતિ કાંતિ તથા સૌમ્યતા ધારણ કરે છે.

પ્રશ્ન : કુંડલિની શક્તિની જાગૃતિનો અનુભવ દરેકને માટે થાય છે ખરો ?

ઉત્તર : કોઈકને થાય છે ને કોઈકને નથી થતો, એ સંબંધી સર્વસામાન્ય નિયમ નથી. પરંતુ એ શક્તિની જાગૃતિને પરિણામે જે લક્ષણો પ્રકટ થાય છે તે લક્ષણોનો અનુભવ તો સૌને થાય છે જ, એ વિશે બેમત નથી.

પ્રશ્ન : કુંડલિનીને જોઈ શકાય ખરી ?

ઉત્તર : ઈશ્વરની કૃપા હોય તો તમે તેને તમારાં આંતરચક્ષુથી તમારી અંદર કેવળ ધ્યાનાવસ્થામાં જોઈ શકો. એ એટલી બધી સૂક્ષ્મ વસ્તુ છે કે તેને સ્થૂલ દૃષ્ટિથી ના જોઈ શકાય. રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવને ધ્યાનમાં કુંડલિનીનું દર્શન થયું હતું, એવું એમના વાર્તાલાપમાં આવે છે. મૂલાધાર ચક્રમાંથી ઉપર ઉઠીને ઉર્ધ્વગામી બનેલી કુંડલિની કેવી રીતે ભૂમધ્ય અથવા તો આજ્ઞાયક સુધી પહોંચી તેનું વર્ણન એમણે સ્વમુખે કરેલું છે. ઈશ્વરની કૃપાથી મને પણ ઈ.સ. ૧૯૪૪ માં બરાબર એવો જ અનુભવ થયો હતો. તે પ્રમાણે કોઈને પણ થઈ શકે. અલબત્ત તેને માટે લગન હોવી જોઈએ.

પ્રશ્ન : કુંડલિની-જાગરણ વિના સાધનાના ક્ષેત્રમાં આગળ વધી જ ના શકાય ?

ઉત્તર : વધી શકાય જ નહિ એવું નથી. હૃદયશુદ્ધિ, પ્રાર્થના, જપ કે ધ્યાનની દિશામાં એ વિના પણ આગળ વધી શકાય છે, પરંતુ વધારે આગળના ને નક્કર વિકાસ માટે કુંડલિનીની જાગૃતિ કરવી જોઈએ. એ બાબત મારી તમને સલાહ છે કે કુંડલિનીની વિશેષ ચિંતા વિના, તમે તમારી સાધના કરતા રહો. એ સાધનાને પરિણામે તમને ખબર પણ નહિ પડે એવી રીતે, તમારી કુંડલિની શક્તિ આપોઆપ જાગી જશે. ભક્તો તથા જ્ઞાનીઓની કુંડલિની એ રીતે જ જાગતી હોય છે. તેને માટે સભાન પ્રયાસ કરવો જ હોય તો શીર્ષાસન, સર્વાંગાસન, પશ્ચિમોત્તાનાસન જેવા આસનોનો તથા ભસ્ત્રિકા પ્રાણાયામનો આધાર લો. વિશુદ્ધ જીવન જીવવાનો પ્રયાસ કરતા રહીને પરમાત્માને માટેનો પ્રેમ પણ કેળવતા રહો. તેથી ખૂબ ખૂબ મદદ મળશે ને કામ સહેલું બનશે.

પ્રશ્ન : કુંડલિની શક્તિની જાગૃતિ કરી આપનારા કોઈ યોગીપુરુષ અત્યારે હયાત હશે ખરા ? તમને એવા કોઈ યોગીનો પરિચય હોય તો તેમના નામઠામની માહિતી આપી શકશો ખરા ?

ઉત્તર : મારા ધ્યાનમાં એવા બે-ત્રણ યોગીપુરુષો છે, પરંતુ તેઓ મોટે ભાગે વિચરણ કરતા રહે છે એટલે એમના રહેઠાણ વિશે ચોક્કસ માહિતી આપી શકતો નથી. મારી તો તમને એટલી જ સૂચના છે કે કોઈ બીજાની પાસેથી કુંડલિની શક્તિની જાગૃતિ કરાવવાની ઇચ્છા રાખવાને બદલે તમારા પોતાના પ્રામાણિક પ્રયાસના પરિણામરૂપે એને સ્વાભાવિક રીતે જ જાગવા દો. એ તમારા વિશેષ લાભમાં છે. જે પુરુષો કુંડલિનીને જગાડે છે, તે પણ એની કાયમી અથવા અખંડ જાગૃતિની બાંધધરી નથી આપી શકતા. એમની દ્વારા જગાડવામાં આવેલી કુંડલિની કેટલાક અપવાદોને બાદ કરતાં ફરી વાર શાંત પણ થઈ જાય છે. માટે કોઈપણ જાતની ઉતાવળ કર્યા વિના જપ, ધ્યાન કે પ્રાર્થનાની મદદથી કુંડલિની શક્તિને સહજ રીતે જાગવા દો.

પ્રશ્ન : કુંડલિનીની જાગૃતિ આત્મવિકાસ માટે અનિવાર્ય નથી ?

ઉત્તર : કુંડલિનીની જાગૃતિ અનિવાર્ય હોય તો પણ આપોઆપ થશે. આત્મવિકાસને માટે વધારે ઉપયોગી અને અનિવાર્ય વસ્તુ તો તમારા પોતાના સ્વભાવની શુદ્ધિ, સાત્વિકતા, ઉત્તમતા અને તમારી પોતાની અંતરંગ સાધના છે. શાંતિ તથા સિદ્ધિ એથી જ મળી શકશે. આત્મ સાક્ષાત્કાર પણ એથી જ શક્ય બનશે. કોઈ તમારી કુંડલિનીને જગાડી આપશે તો પણ તેટલાથી જ કાંઈ જીવનના વિકાસને માટે જરૂરી, બધું કામ પૂર્ણ નથી થઈ જતું. એનાથી આગળનું કામ તો તમારે જ કરવું પડશે. કુંડલિની શક્તિની જાગૃતિથી બીજા કેટલાક લાભ થશે, પરંતુ મનની નિર્મળતા, સંસારના વિષયો પરથી ઉપરામતા, ને ઈશ્વરપ્રેમનું પ્રાકટ્ય નહિ જ થઈ શકે. એ માટે અલગ અભ્યાસની જરૂર રહેશે એ યાદ રાખજો. એ પણ ના ભૂલતા કે આત્મવિકાસમાં એ અત્યંત અનિવાર્ય છે.

* * * * *

૧૦. સમાધિ વિશે

પ્રશ્ન : સમાધિની સિદ્ધિ થયે શું મળે છે ?

ઉત્તર : શું મળે છે એટલે ?

પ્રશ્ન : મારો પ્રશ્ન એ છે કે સમાધિમાં મન મળી જાય છે ત્યારે, કે તેના પરિણામે, કઈ કઈ વિશેષ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થાય છે ?

ઉત્તર : સૌથી પહેલાં તો આત્મદર્શન થાય છે. એ થવાથી પરમશાંતિની પ્રાપ્તિ થાય છે; જે શાંતિની દરેક જીવ ઝંખના કરે છે, અને સાધક જેને માટે સાધનાનું આલંબન લે છે, તે શાંતિ સમાધિના પરમ પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરવાથી સહજ બને છે. શરીરથી અલગ આત્માની અનુભૂતિ પણ શરીર જ કરાવી આપે છે. એ ઉપરાંત કેટલીક વિશેષ શક્તિઓની પ્રાપ્તિ - જેને સિદ્ધિ કહેવામાં આવે છે તેની પ્રાપ્તિ પણ વિકાસના ક્રમના પરિણામરૂપે સ્વાભાવિક રીતે જ થઈ રહે છે. આત્મદર્શનની ઈચ્છાવાળા સાચા સાધકો એવી સિદ્ધિઓની લાલસા નથી રાખતા. છતાં પણ એ સિદ્ધિઓ એમના માર્ગમાં આપોઆપ જ આવતી હોય છે.

પ્રશ્ન : સમાધિની સિદ્ધિને પરિણામે પ્રાપ્ત થનારી સિદ્ધિ, કોઈને પથચ્યુત કરી દે છે ખરી ?

ઉત્તર : પથચ્યુત થવાનો ભય સાધક જ્યાં સુધી કાચી દશામાં હોય છે ત્યાં સુધી જ છે. મન નિર્મળ થાય, ઈશ્વરમય બની જાય, અથવા તો સ્વરૂપના સાક્ષાત્કારમાં સહાયભૂત થાય, પછી તેવો ભય નથી રહેતો. પછી તો સાધક સંપૂર્ણપણે ભયમુક્ત બની જાય છે. પછી એને અષ્ટસિદ્ધિ ને નવનિધિની પ્રાપ્તિ થાય તો પણ શું ? એ સિદ્ધિઓ એને ચંચલ, ચલિત કે ભ્રાંતચિત્ત નથી બનાવી શકતી. એવી વિશેષ શક્તિ કેટલીક વાર એના જીવનમાં ઉપયોગી થઈ પડે છે. અને એવી શક્તિની મદદથી એ બીજા અનેકને મદદરૂપ બને છે.

પ્રશ્ન : આત્મદર્શનને માટે વિશેષ શક્તિ કે સિદ્ધિ અનિવાર્ય છે ખરી ?

ઉત્તર : બિલકુલ નહીં. આત્મદર્શનને માટે જે અત્યંત અનિવાર્ય છે, તે તો હૃદયની નિર્મળતા, દર્શનને માટેની તીવ્ર ધગશ, સતત પુરુષાર્થ અને સમાધિની અલૌકિક અવસ્થાની અનુભૂતિ છે. શક્તિ કે સિદ્ધિ એવી સાધના દ્વારા થતી એક સહજ પ્રાપ્તિ છે. કોઈને તે થાય, ને કોઈને ન પણ થાય; કોઈને સાધારણ કે અલ્પમાત્રામાં થાય, ને કોઈને વિશેષ માત્રામાં પણ આવી મળે. એનો કોઈ ચોક્કસ અથવા તો એકધારો નિયમ નથી.

પ્રશ્ન : સમાધિ સિવાય આત્મદર્શન ન થાય ?

ઉત્તર : સમાધિ સિવાય આત્મદર્શન કરી શકશો જ કેવી રીતે ? આત્મદર્શન માટે તમારી પાસે બીજું સાધન જ કયું છે ? આત્મદર્શનની અભિલાષાવાળા સાધકે ધ્યાન કે ધારણાની અંતરંગ સાધનાનો આધાર લઈને, સમાધિ સુધી પહોંચવું જ જોઈએ, કેમ કે સમાધિ જ એકમાત્ર એવું સાધન છે કે જે દ્વારા હૃદયપ્રદેશમાં રહેલા પરમાત્માની સાથે સીધો સંબંધ બાંધી શકાય. અંતરંગ સાધનાની ઉપેક્ષા કરીને કેવળ પુસ્તકોનું પારાયણ કરવાથી, કે ગમે તેટલી કુશાગ્ર બુદ્ધિ દ્વારા પણ આત્માને સમજવા-સમજાવવાથી, પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર નહિ થઈ શકે, ને પરમાત્માનું રહસ્ય પણ હાથમાં નહિ આવી શકે. જે પરમશાંતિની ઝંખના છે, તે પરમશાંતિ પણ દૂર જ રહેશે.

તમે નથી જોતા કે બૌદ્ધિક પ્રતિભાવાળા વિદ્વાનો, પંડિતો અથવા અધ્યાપકો અને આચાર્યોનો જગતમાં તોટો નથી, છતાં પરમાત્માના પ્રત્યક્ષ દર્શનથી તે વંચિત છે. મન તથા ઈન્દ્રિયો પર તેમનો કાબૂ નથી, ને પોતાની પ્રકૃતિના તે ગુલામ છે. પ્રકૃતિની એ ગુલામીમાંથી મુક્તિ મેળવીને મન અને ઈન્દ્રિયોની પારના પ્રદેશમાં માણસ સ્થિતિ કરે ત્યારે જ તે પરમાત્મદર્શી બની શકે છે, અને પરમશાંતિનો ઉપભોગ પણ ત્યારે જ કરે છે. એટલે સમાધિ સિવાય કોઈને આત્મદર્શન થઈ શકશે એવું ન માનતા અને તમારે જો આત્મદર્શન કરવું હોય તો, બીજી બધી ભ્રાંતિનો ત્યાગ કરીને, ધ્યાન ધારણા જેવી અંતરંગ સાધનાનો રસ કેળવવા કટિબદ્ધ બનજો. એ જ માર્ગ છે, સાધન છે, ઉપાય છે, એ લખી રાખજો.

* * * * *

૧૧. ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર

પ્રશ્ન : ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થાય છે એ વાત સાચી છે ? કે પછી એ કોઈ ઉપજાવી કાઢેલી ભ્રાંતિજન્ય વાત કે કલ્પના છે ?

ઉત્તર : ઈશ્વરના સાક્ષાત્કારની વાત તદ્દન વાસ્તવિક અથવા તો સાચી વાત છે. એ કોઈ ઉપજાવી કાઢેલી, નબળા મનની નિશાનીરૂપ ભ્રાંતિજન્ય વાત કે કલ્પના નથી. એ એક ચોક્કસ હકીકત છે, સાધનાના પરિણામે પ્રાપ્ત થનારી સિદ્ધિ છે, અને ઉત્તમ કક્ષાની અવસ્થા છે. એ અવસ્થાનો અનુભવ આજ સુધી કેટલાયે કર્યો છે, અને યોગ્ય દિશામાં પરિશ્રમ કરીને તમે પણ એવો અનુભવ કરીને એની ખાતરી કરી શકો છો. તે જો કેવળ કલ્પના કે ભ્રાંતિ અથવા તો ઉપજાવી કાઢેલી જ વાત હોત તો આટલા બધા વખત સુધી ટકત નહિ. આટલા બધા બુદ્ધિશાળી લોકો એમાં રસ ના લેત, એનું અનુમોદન ના કરત, અને એની વાસ્તવિકતા પર સ્વાનુભવના આધાર પર પ્રકાશ પણ ના પાડત.

પ્રશ્ન : ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર શરીરની અંદર થાય છે કે શરીરની બહાર થાય છે ?

ઉત્તર : બન્ને પ્રકારનો થતો હોય છે, કેમ કે ઈશ્વર આત્મારૂપે શરીરની અંદર પણ રહે છે, અને સમસ્ત સંસારમાં બહાર પણ વ્યાપક છે. સાધક એ ઈશ્વરને કેવી રીતે અથવા ક્યાં જોવા માગે છે તે પ્રશ્ન છે. જો ઈશ્વરને તે પોતાની અંદર જોવા માગતો હશે તો અંદર જોઈ શકશે, ને બહાર જોવા માગતો હશે તો બહાર જોઈ શકશે. અથવા જો તે ઈશ્વરને બહાર અને અંદર બંને રીતે જોવાની ઈચ્છા રાખતો હશે તો તેવી રીતે પણ તેમનો સાક્ષાત્કાર કરી શકશે.

પ્રશ્ન : ઈશ્વરના સાક્ષાત્કાર માટેનાં મુખ્ય સાધનો ક્યાં ?

ઉત્તર : હૃદયની નિર્મળતા તથા વૈરાગ્ય અને એ બંને યોગ્યતા સાથેનો આવશ્યક પુરુષાર્થ જેને અંતરંગ સાધના કહેવામાં આવે છે તે. એટલાં સાધનો હોય, અને જો સંગીન માત્રામાં હોય, તો તેમની દ્વારા ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન : અંતરંગ સાધનામાં મુખ્યત્વે શાનું મહત્વ છે ?

ઉત્તર : ધ્યાન અને જપ અને એમની દ્વારા આવિર્ભાવ પામેલા અસીમ પ્રેમનું મહત્વ અંતરંગ સાધનામાં સવિશેષ છે. જો ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર તમારી અંદર કરવા માગતા હો તો તમારે નિયમિત ને સતત ધ્યાનનો આધાર લેવો જોઈએ અને જો ઈશ્વરના બહારના કે સાક્ષાત દર્શનની ઈચ્છા હોય તો જપ, પ્રાર્થના કે સેવા પૂજાનો આશ્રય લેવો જોઈએ. એ સાધનો દ્વારા પ્રેમમય થયેલું તમારું હૃદય ઈશ્વરના દર્શનને માટે જ્યારે રાગમય થશે, ને વ્યાકુળ બનશે, ત્યારે ઈશ્વરનું દર્શન થઈ રહેશે. ઈશ્વરના સાક્ષાત દર્શનને માટે સ્વાભાવિક રીતે જ વધારે પ્રેમ, વધારે તરસ તેમજ વધારે તલસાટ જોઈશે. તમારું રોમેરોમ ઈશ્વરને માટે તલસવું, રડવું, પ્રાર્થવું કે ઝંખવું જોઈશે. સંસારનો સમગ્ર રસ હૃદયમાંથી લુપ્ત થઈને એમાં માત્ર ઈશ્વરને માટેનો જ અનુરાગ ઉત્પન્ન થવો જોઈશે. પછી ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર દૂર નહીં રહી શકે. પછી તમારે માટે તે કલ્પના કે ભ્રમણા નહિ રહે, પરંતુ વાસ્તવિકતા થઈ રહેશે. માટે પ્રેમ અને શ્રદ્ધાથી સજ્જ બનીને સાધના કરવા તત્પર બનો અને સ્વાનુભવથી જે સાંપડે તેનો સ્વાદ ચાખી લો.

૧૨. કયો મંત્ર સૌથી શ્રેષ્ઠ છે ?

પ્રશ્ન : જુદા જુદા મંત્રો વિશે જુદા જુદા માણસો અથવા તો આચાર્યો જુદા જુદા અભિપ્રાયો આપે છે. કોઈ એક મંત્રજપને શ્રેષ્ઠ કહે છે, તો કોઈ બીજાને. મને લાગે છે કે પોતપોતાની રુચિ પ્રમાણેના મંત્રને સૌ શ્રેષ્ઠ કહેતા હશે. પરંતુ મુશ્કેલી એ ઉભી થઈ છે કે કોઈ એક મંત્રજપની પસંદગી કરીને તેને વળગી રહેવાનું મારે માટે કઠિન બન્યું છે, તો મારે કયા મંત્રજપનો આધાર લેવો ? અને કયો મંત્ર શ્રેષ્ઠ છે ?

ઉત્તર : જુદા જુદા સાધકો કે આચાર્યો પોતપોતાની પસંદગી પ્રમાણેના મંત્રને શ્રેષ્ઠ માને અને બીજાને તે જપવાની ભલામણ કરે એ સમજી શકાય તેવું છે. મનુષ્યનો એ સહજ સ્વભાવ છે. પરંતુ મારી સમજ પ્રમાણે બધા જ મંત્રો શ્રેષ્ઠ છે, કારણ કે એ પરમાત્માના વાચક છે. એમની અંદર ઉત્તમ અથવા તો અધમ અને શ્રેષ્ઠ કે કનિષ્ઠના ભેદ પાડવાની જરૂર નથી. બધા જ મંત્રો એકસરખા શક્તિશાળી છે. તેમજ પરમાત્માનો પ્રેમ પ્રકટાવીને પરમાત્માની પ્રાપ્તિ કરાવવાની શક્યતા ધરાવે છે. ફક્ત તમને તેની અંદર પ્રેમ અને વિશ્વાસ હોવાં જોઈએ, તથા લાંબા વખત લગી તમારે એકધારો એમનો આધાર લેવો જોઈએ. જુદા જુદા માણસોના અભિપ્રાયોથી દોરવાઈ જવાને બદલે, તમારી પ્રકૃતિ પ્રમાણે તમને જે ઠીક લાગે તે કોઈપણ એક મંત્રને પસંદ કરો, અને એને લાંબા વખત લગી વળગી રહો. તો એનો ચમત્કારિક લાભ તમને જરૂર મળશે. તમને ખબર નથી કે વાલ્મીકિએ રામ મંત્રનો ઉલટો જપ કર્યો હતો ? છતાં પણ પ્રેમ ને શ્રદ્ધાને લીધે તે મંત્ર તેમને માટે સર્વોત્તમ પૂરવાર થયો તથા તેમને રામનો સાક્ષાત્કાર કરાવી શક્યો હતો. માટે ખોટા તર્કવિતર્ક કરીને સંદેહમાં ના પડો.

પ્રશ્ન : કોઈ એક મંત્રની પસંદગી ન થઈ શકે તો શું કરવું ?

ઉત્તર : અનુભવી પુરુષની સલાહ લેવી અથવા તો મંત્રની પસંદગીમાં એમની મદદ મેળવવી. એથી કામ સહેલું થશે.

પ્રશ્ન : પરંતુ કોઈ અનુભવી પુરુષ ના મળે તો શું કરવું ?

ઉત્તર : ન મળે એવું બને જ નહિ. પૃથ્વી ઘણી વિશાળ છે અને જેવા જોઈએ તેવા પુરુષો એમાં મળી રહે છે. ફક્ત એમને મેળવવા માટેની પ્રામાણિક ઈચ્છા, ઝંખના, લગન કે તરસ જોઈએ, તો તે જરૂર મળે છે. કદાચ એમને મેળવવામાં વિલંબ થાય પરંતુ એમના મળવામાં તો સંદેહ નથી જ. ત્યાં સુધી તમને જે વધારે યોગ્ય લાગે તે એક મંત્રને પસંદ કરીને તેના જપ કરવાનું ચાલુ રાખો. પરંતુ મિથ્યા વિચારો કરીને બેસી ન રહો. જીવનની પળેપળ કીમતી છે. તે વહી રહી છે, તેનો સદુપયોગ કરી લેવાનો છે.

પ્રશ્ન : એકલા જપ કરવા જોઈએ કે જપ ને ધ્યાન બંને કરવા જોઈએ?

ઉત્તર : જપ જો એકાગ્રતાપૂર્વક થશે તો એની સાથે ધ્યાન આપોઆપ થયા કરશે. પરંતુ એવી એકાગ્રતા ન થતી હોય તો, જેના જપ કરવામાં આવે છે એનું ધ્યાન પણ કરવું જોઈએ. એથી શરૂઆતમાં મોટી મદદ મળશે, ને ચિત્તવૃત્તિ સહેલાઈથી સ્થિર થઈ જશે. જેનું ધ્યાન કરો તેના ગુણ કે સ્વભાવનું ચિંતન કરો તથા વચ્ચે વચ્ચે તેની પ્રાર્થના કરતા રહો તો એનાથી પણ ભાવને ગાઢ બનાવવામાં મદદ મળશે.

* * * * *

૧૩. પરદેશમાં પ્રચારકો

પ્રશ્ન : ભારતના સંતો, સદ્ગુણેશકો, મહાત્માઓ પરદેશમાં શા માટે જાય છે ?

ઉત્તર : તમારા પ્રશ્ન દ્વારા તમે એમના પરદેશગમનનું પ્રયોજન પૂછવા માગતા હો તો તેના વિશે તો મારાથી કેવી રીતે કહી શકાય ? પરદેશમાં પ્રયાણ કરનારી કે કરવા માગનારી પ્રત્યેક વ્યક્તિનું પ્રયોજન પૃથક્ પૃથક્ હોઈ શકે છે. એના વિશે વધારે સારી રીતે તો તે જ જાણે છે.

સામાન્ય રીતે એવું કહેવામાં આવે છે કે પરદેશ પ્રવાસ કરનાર મોટે ભાગે ધર્મ, સંસ્કૃતિ કે યોગસાધનાના પ્રચાર કે પ્રસારને માટે પ્રવાસ કરે છે. પરદેશમાં શા માટે જાય છે એવા પ્રશ્ન દ્વારા તે પરદેશમાં જાય છે જ શા માટે એવું પૂછવા માગતા હો તો વિચારો કે દેશમાં રહેવું કે પરદેશમાં જવું કે વસવું એ એમના કે કોઈના હાથની વાત છે ? સંસારનું શાસન કરનારી પરમાત્માની પરમ સનાતની સર્વેશ્વરી શક્તિ સૌના કર્મના નિયમને અનુસરીને જે વખતે જે ઉચિત લાગે છે તે કર્યા કરે છે. તે પોતાની ઈચ્છા, લીલા, યોજના પ્રમાણે કોઈને દેશમાં રાખે છે તો કોઈને પરદેશમાં લઈ જાય છે. એની કાર્યપદ્ધતિ અતિશય ગહન છે. સામાન્ય અથવા અસામાન્ય માનવની બુદ્ધિ કે સમજશક્તિ એના રહસ્યને કેવી રીતે સમજી શકે ? સમજવાનો દાવો પણ કેવી રીતે કરી શકે ?

પ્રશ્ન : પરદેશમાં જનારા સૌ કોઈ ધર્મ, સંસ્કૃતિ કે યોગસાધનાના પ્રચાર માટે જતા હોય છે એ સાચું છે ?

ઉત્તર : એ સાચું છે એવું તો કેવી રીતે કહી શકાય ? એ સાચું છે કે ખોટું છે એ તો પરદેશમાં જનારા જ કહી શકે. પોતાના પરદેશ પ્રયાણના પ્રયોજનની માહિતી પોતાને જ વધારે સારા ને સાચા પ્રમાણમાં હોય.

પ્રશ્ન : પરદેશમાં જનારા કેટલાક ધર્મપ્રચારકો ધનસંગ્રહ કરવા માટે જાય છે એ વાત સાચી છે ?

ઉત્તર : એ વાતમાં કેટલુંક તથ્ય હોઈ શકે છે ને છે. પરંતુ કેટલાક પુરુષો ધર્મ, સંસ્કૃતિ કે યોગવિદ્યાના પ્રસારના પ્રયોજનથી પ્રેરાઈને જાય છે એ પણ એટલું જ સાચું છે. ધનસંગ્રહને કે સંપત્તિના નિર્માણને જ મહત્વ આપીને જનારા ધર્મપ્રચારકો પોતાના દેશની સાચી સેવા નથી કરી શકતા અને સારી છાપ પણ નથી પાડી શકતા.

પ્રશ્ન : તમને એવું નથી લાગતું કે દેશમાં કેટલુંક કામ પડ્યું છે ત્યારે ધર્મપ્રચારકોએ પરદેશમાં ના જવું જોઈએ ?

ઉત્તર : કેટલાક લોકોને એવું લાગે છે પણ મને નથી લાગતું.

પ્રશ્ન : કારણ ?

ઉત્તર : કારણ એ કે કામ જેમ દેશમાં છે તેમ પરદેશમાં પણ છે જ. જે વખતે જે કામને કરવાનો અવસર મળે તે વખતે તે કામને પ્રમાણિકતાપૂર્વક, પૂરતી ચોકસાઈ, રસવૃત્તિ તથા નિષ્ઠાપૂર્વક કરવાનો આગ્રહ રખાય અને પ્રયત્ન થાય એ જ બરાબર છે. ધર્મપ્રચારકો દેશમાં અથવા પરદેશમાં જ્યાં પણ અનુકૂળતા હોય ત્યાં પોતાની રીતે કાર્ય કરે એમાં કશું ખોટું નથી. કોને દેશમાં રાખવા ને કોને પરદેશમાં લઈ

જવા એ ઈશ્વરના હાથની વાત છે. માનવે ઈશ્વરના હાથમાં હથિયાર બનીને કાર્ય કરવાનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ.

પ્રશ્ન : આપણા ધર્મપ્રચારકોની છાપ પરદેશમાં કેવી છે ?

ઉત્તર : એમની સંયુક્ત અથવા સમગ્ર છાપ એટલી બધી સારી અથવા આદર્શ ના જ કહી શકાય.

પ્રશ્ન : એ છાપને સુધારવા શું કરવું જોઈએ ?

ઉત્તર : ધર્મપ્રચારકોએ અંગત સુખસમૃદ્ધિને અથવા વ્યક્તિગત લાભલાભને મહત્વનાં માનવાને બદલે દેશની પ્રતિષ્ઠાને ને અન્યના હિતને પ્રાધાન્ય પ્રદાન કરવું જોઈએ. કેવળ ધનસંગ્રહને, મઠ અથવા આશ્રમ કે સ્થાનના નિર્માણને, શિષ્યોની સંખ્યાની વૃદ્ધિને, વ્યક્તિગત પ્રતિષ્ઠા અને મોજશોખને અગત્યતા આપવાને બદલે અપરિગ્રહ, ત્યાગ, ઈશ્વરપરાયણતા અને સેવાભાવને અગત્યતા આપવી જોઈએ. પોતાના વિષયમાં બને તેટલા આગળ વધવાનો ને સિદ્ધહસ્ત બનવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જે અન્યને શાંતિ આપવાની આકાંક્ષા રાખે છે એમણે સ્વયં શાંતિ મેળવવી જોઈએ.

પરદેશમાં ત્યાંના મૂળ પ્રજાજનોની વચ્ચે તો કાર્ય કરવાનું જ છે, પરંતુ સાથે સાથે અહીંથી ગયેલા તથા ત્યાં વસેલા લોકોને પણ મદદરૂપ બનવાનું છે. એમનામાંના અનેક ભારતીય સંસ્કૃતિ અને ધર્મના સાચાં રહસ્યોથી અનભિજ્ઞ હોય છે. એમને પ્રકાશ પહોંચાડવાનું કાર્ય ઓછું કીમતી અને કલ્યાણકારક નથી લેખવાનું. એના સમ્યક્ સફળ અનુષ્ઠાનને માટે સુયોગ્ય કાર્યકર્તાઓની અધિકાધિક પ્રમાણમાં આવશ્યકતા છે.

* * * * *

૧૪. ગુરુપૂર્ણિમા

પ્રશ્ન : ગુરુપૂર્ણિમાનો મહિમા આટલો બધો કેમ લાગે છે ?

ઉત્તર : ગુરુ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા, ભક્તિ તથા ભાવનાથી ભરેલા ભક્તોને લીધે.

પ્રશ્ન : એને ગુરુ સાથે સંબંધ છે ખરો ?

ઉત્તર : હા.

પ્રશ્ન : કેવી રીતે ?

ઉત્તર : ગુરુપૂર્ણિમાનું બીજું નામ વ્યાસપૂર્ણિમા પણ છે. એ દિવસે મહર્ષિ વ્યાસનો પ્રાદુર્ભાવ થયેલો એમ કહેવાય છે. મહર્ષિ વ્યાસ ભારતીય સંસ્કૃતિના પ્રખર પુરસ્કર્તા તથા પ્રતિનિધિ હોવાથી એ દિવસનો મહિમા ધાર્યા કરતાં ઘણો મોટો કહેવાય. એ દિવસે એમની પૂજા થાય અને એમને સમુચિત અંજલિ અપાય એ ઇચ્છવા જેવું, આવકારદાયક, અભિનંદનીય છે. વખતના વીતવાની સાથે મહર્ષિ વ્યાસને બદલે વ્યાસપીઠ પર વિરાજેલા કથાકાર કે ઉપદેશક અને પોતપોતાના સદગુરુની પૂજાની પ્રથા પ્રવર્તી હશે. આજે એ પ્રથા સાર્વત્રિક જેવી બની ગઈ છે.

પ્રશ્ન : એ પ્રથા તમને પસંદ છે ?

ઉત્તર : એ પ્રથા મને પસંદ છે કે નથી એ પ્રશ્નનું એટલું બધું મહત્વ નથી. ભક્તો, શિષ્યો, સદગુરુઓ અને સદુપદેશકોને એ પસંદ છે. એ પ્રથા અથવા પૂજાપદ્ધતિ પ્રેરક, પથપ્રદર્શક, ઉપયોગી, ઉપકારક છે. એ દિવસે શ્રદ્ધાભક્તિસભર ભાવભીના ભક્તો ગુરુની આગળ એકઠા થાય છે, ગુરુનું મંગલ માર્ગદર્શન મેળવે છે, આધ્યાત્મિક જીવનની પ્રેરણા પામે છે, ને સદગુરુની સમયોચિત સેવા કરે છે. માનવજીવનના ધ્યેયનું સ્મરણ કરવાનો, અવિદ્યારૂપી અંધકારમાંથી પ્રજ્ઞાના પરમપાવન પ્રકાશમાં પહોંચવાના સંકલ્પ દૃઢાવવાનો, એ દિવ્ય દીક્ષાદિવસ છે. એનો ઉપયોગ એવી રીતે કરવામાં આવે છે એ ઇચ્છવા જેવું છે. એવી રીતે એનો લાભ લેવાય તો એ દિવસ વધારે પ્રેરણાત્મક તથા શ્રેયસ્કર થઈ પડે. એ દિવસને જીવનવિકાસના મહત્વના દિવસ તરીકે માનવો - મનાવવો જોઈએ. પૂજાની પરંપરાગત પ્રથાને આત્મોન્નતિના અસરકારક અમોઘ સાધન તરીકે માનવા - મનાવવામાં આવે એ આવશ્યક છે. માટે જ હું ગુરુપૂર્ણિમાની પાવન પરંપરાગત પ્રથાનો ને પૂજાપદ્ધતિનો વિરોધ નથી કરતો. એ પ્રથા જીવંત રહે ને કાયાકલ્પ પામે તો સારું લેખાય. એ જડને બદલે ચિન્મય થાય, જીવનોપયોગી બની જાય.

પ્રશ્ન : આપણે કોઈને અંતરના ઉંડાણમાંથી ગુરુ માનતા હોઈએ પણ ગુરુદેવ આપણો સ્વીકાર ના કરતા હોય તો ?

ઉત્તર : તો શું થયું ? એથી કોઈ પ્રકારની ચિંતા નથી કરવાની. ગુરુદેવ આપણો સ્વીકાર કરે છે કે નથી કરતા એ એટલું અગત્યનું નથી. સૌથી અગત્યની વાત તો આપણે પોતે ગુરુદેવનો સ્વીકાર કરીએ છીએ કે નહિ તે છે. ગુરુ કોઈ દ્રષ્ટ અથવા અદ્રષ્ટ કારણે આપણો સ્વીકાર કરે કે ના કરે તો પણ આપણે એમનો સ્વીકાર કરીએ એટલે થયું. આપણું કાર્ય પૂરું થાય છે. આપણને સદગુરુમાં સાચી શ્રદ્ધા હોય એટલે આપણો અંતરંગ વિકાસ સહેલાઈથી થવા લાગે છે. ગુરુ એક અથવા બીજી રીતે આપણને મદદરૂપ થાય છે.

ગુરુ તૈયાર નથી હોતા તો પણ પરમાત્માની પરમ પ્રબળ સનાતની શક્તિ એમના માધ્યમ દ્વારા કે અન્ય રીતે આપણી આકાંક્ષાને સંતોષીને આપણને આગળ વધારે છે.

ગુરુ દ્રોણાચાર્યે એકલવ્યનો શિષ્ય તરીકે સ્વીકાર ના કર્યો પરંતુ એકલવ્યે એમને સદગુરુ તરીકે સ્વીકારી લીધા. એમની માટીની મૂર્તિ બનાવીને શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વકના પ્રયોગો પ્રારંભ્યા. તો પરિણામે એ પરમ ધનુર્વિદ, અસ્ત્રશસ્ત્ર વિશારદ બની ગયો. સંત કબીરે રામાનંદની અનિચ્છા હોવા છતાં એમનામાં ગુરુભાવ રાખ્યો. અખાએ કાશીના પ્રજ્ઞાચક્ષુ સ્વામીને સાચા દિલથી સદગુરુ તરીકે, પોતાને અપનાવવામાં ના આવવા છતાં પણ, સ્વીકારી લીધા. તો એનું પરિણામ કેટલું બધું આશ્ચર્યકારક અને ચમત્કારિક આવ્યું ! એવી રીતે આપણે પણ સદગુરુ પ્રત્યેની શ્રદ્ધાથી પ્રેરાઈને અસાધારણ પ્રગતિ કરી શકીએ. શરત એ જ છે કે આપણે સદગુરુને સંપૂર્ણપણે સ્વીકારી લેવા જોઈએ. એના સિવાય બીજું કશું જ ના બની શકે.

પ્રશ્ન : તમે કોઈના ગુરુ બનો ખરા ?

ઉત્તર : મારે કોઈના ગુરુ બનવાનું રહેતું જ નથી. જેને બનવું હોય તેણે શિષ્ય બનવાનું જ રહે છે. આગળનું કાર્ય આપોઆપ થઈ રહે છે. કોઈ કોઈનો સાચો શિષ્ય બની શકે તો એનો બેડો પાર થઈ જાય. સવાલ કોઈએ ગુરુ થવાનો નથી, સ્વયં શિષ્ય બનવાનો છે.

* * * * *

૧૫. સદગુરુ વિશે

પ્રશ્ન : મારે આધ્યાત્મિક ઉન્નતિના માર્ગે આગળ વધવા માટે કોઈ ગુરુની આવશ્યકતા ખરી ?

ઉત્તર : આધ્યાત્મિક ઉન્નતિના માર્ગે આગળ વધવા માટે તમારે કોઈ ગુરુની આવશ્યકતા છે કે નથી તેનો નિર્ણય મારે નહિ પણ તમારે જ કરવાનો છે; એ નિર્ણય કરવામાં હું મારી રીતે મદદરૂપ થઈ શકું, પરંતુ છેવટનો નિર્ણય તમારે જ કરવાનો છે. કોઈ વ્યક્તિ કોઈને માટે એ સંબંધે અંતિમ નિર્ણય ના કરી શકે. કરે તો પણ દીર્ઘ સમયપર્યંત કે છેવટ સુધી ચાલે નહિ.

પ્રશ્ન : ગુરુ વિના આધ્યાત્મિક ઉન્નતિના મંગલ માર્ગે આગળ વધી જ ના શકાય એ સાચું છે ?

ઉત્તર : મને પોતાને એવું નથી લાગતું.

પ્રશ્ન : કેમ ?

ઉત્તર : આધ્યાત્મિક ઉન્નતિના માર્ગે આગળ વધવા માટે ગુરુ અનિવાર્યરૂપે આવશ્યક નથી. અને હોય તો પણ જીવનવિકાસના એવા કેટલાય નિયમો, તપો તથા વ્રતો છે જેમનું પરિપાલન અથવા અનુષ્ઠાન ગુરુની રાહ જોવા સિવાય પોતાની મેળે જ કરી શકાય.

પ્રશ્ન : દાખલા તરીકે ?

ઉત્તર : દાખલા તરીકે રોજ રોજ બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં ઉઠીને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા માટે અને સ્નાનાદિથી નિવૃત્ત થઈને સદગ્રંથોના સ્વાધ્યાયનો ને નામજપ સાથેના કે નામજપ સિવાયના ધ્યાનનો આધાર લેવા માટે સદગુરુની આવશ્યકતા છે જ એવું થોડું છે ? પોતાના જીવનનું આત્મનિરીક્ષણ કરવા, પોતાની ત્રુટીઓને તપાસવા તથા તેમનામાંથી મુક્તિ મેળવવા માટે ગુરુની પ્રતીક્ષા કરીને અનિશ્ચિત કાળપર્યંત બેસી રહેવું પરવડે તેમ છે ? વ્યસનોના શિકાર ના બનવું હોય ને વ્યસનોમાંથી મુક્તિ મેળવવી હોય તો ગુરુની ઉપસ્થિતિ અનિવાર્ય છે ? રાત્રે સૂતાં પહેલાં પ્રાર્થના કરવી હોય ને વીતેલા વખતનું નિરીક્ષણ કરીને નૂતન સંકલ્પો કરવા હોય તો ગુરુ સિવાય કરી શકાય જ નહિ ? એ સૌને માટે ગુરુની પ્રતીક્ષા કરીને બેસી રહેવું જોઈએ ? જીવનવિકાસને માટેની એવી બધી ને બીજી ઉપયોગી વાતોનો અમલ પોતાની મેળે પણ કરી શકાય છે. જ્યારે કોઈક બહારના સ્થૂળ માનવ ગુરુની આવશ્યકતા હશે ત્યારે આપણી યોગ્યતાનો કે પાત્રતાનો વિચાર કરીને ઈશ્વર જ એમને મોકલી આપશે.

પ્રશ્ન : એવા સદગુરુની પ્રાપ્તિ વ્યવહારમાં રહીને કરી શકાય ?

ઉત્તર : શા માટે ના કરી શકાય ? સદગુરુની પ્રાપ્તિના પવિત્ર કાર્યમાં વ્યવહાર વચ્ચે આવતો નથી કે બાધક બનતો નથી. સદગુરુની સંપ્રાપ્તિ માટે જેનું મુખ્ય મહત્વ હોય છે તે તો માનવનું મન છે. મનમાં એમને મેળવવા માટેના મનોરથ જાગતાં અને આનુરતા વધતાં જ્યાં પણ હોઈએ ત્યાં એમના દર્શન, સમાગમ, અનુગ્રહનો દેવદુર્લભ લાભ મળી રહે છે.

પ્રશ્ન : સદગુરુની સેવા કેવી રીતે કરવી ?

ઉત્તર : એમની આવશ્યકતા અથવા અભિરુચિને અનુસરીને. એ સેવાનાં સ્વરૂપો જુદાં જુદાં હોઈ શકે, છતાં પણ એમની મહત્વની સેવા એમના પ્રદર્શાવેલા પ્રગતિપંથ પર પ્રયાણ કરવામાં અને અંતતો ગત્વા

જીવનનું આધ્યાત્મિક કલ્યાણ કરવામાં રહેલી છે. એમની સેવા પરમ અને અચળ શ્રદ્ધાભક્તિથી સંપન્ન બનીને, સર્વ પ્રકારની શંકા-કુશંકામાંથી કાયમ માટે મુક્તિ મેળવીને કરવી જોઈએ. એમનામાં દોષદર્શન કરનાર કદી પણ એમની સાચી સેવા નથી કરી શકતો. દોષદર્શન કરવું જ હોય તો પોતાનું દોષદર્શન જીવનવિકાસના સાધકને માટે ખૂબ ખૂબ મદદરૂપ બની શકે. અન્યના અને એમાંય સદગુરુના દોષદર્શનથી કોઈ ઉપયોગી હેતુ નહિ સરે. સદગુરુને સાચી રીતે એમના વાસ્તવિક રૂપમાં ઓળખવાનું કામ અતિશય અઘરું છે. એને માટે એમની અહેતુકી અનંત કૃપા જોઈએ. એમને ઓળખવાની યોગ્યતા સિવાય એમને માટે ગેરસમજ થવાનો અને અનુચિત ભળતા અભિપ્રાયો આપવા-અપાવવાનો સંભવ રહે છે.

* * * * *

૧૬. ધ્યાનની સાધના - ૧

પ્રશ્ન : ધ્યાનની સાધના સંસારમાં ક્યારથી ચાલી આવે છે ?

ઉત્તર : એને માટેની કોઈ ચોક્કસ સુનિશ્ચિત સમયમર્યાદાને નક્કી કરવાનું કે દર્શાવવાનું કામ કઠિન છે, અશક્ય જેવું છે, એવું કહીએ તો પણ ચાલે. પરમાત્માનો દિવ્ય સાક્ષાત્કાર કરવાની ઈચ્છાવાળા માનવે એ ઈચ્છાને સંતોષવા માટે ધ્યાનની સરળ, શાંત, અંતરંગ આરાધનાનો આધાર લીધેલો. એ આરાધના અથવા સાધનાનો નિર્દેશ વેદકાળમાં પણ મળી આવે છે. શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદમાં અને અન્યત્ર એનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. શિવપુરાણ, યોગવાસિષ્ઠ, પાતંજલ યોગદર્શન અને ભગવદ્ ગીતા જેવા ગ્રંથરત્નોમાં પણ એની સારગર્ભિત સવિસ્તર સમાલોચના કરવામાં આવી છે. એ ગ્રંથરત્નો પરથી પ્રતીતિ થાય છે કે ધ્યાનની સાધનાનો આરંભ પ્રાગૈતિહાસિક અથવા અતીત કાળથી થયેલો છે. એનાં મૂળિયાં ધાર્યા કરતાં ઘણાં ઉંડા છે.

એક બીજી મહત્વની વાત તરફ તમારું ધ્યાન દોરું. ધ્યાનની સાધના માનવમાત્રને માટે અસાધારણ અમૂલ્ય આશીર્વાદરૂપ છે. એ સાધના સંસારમાં ક્યારથી ચાલી આવે છે, એની માહિતી મેળવવાનું કામ કદાચ જિજ્ઞાસાવૃત્તિને સંતોષવા માટે સારું હશે, તો પણ એવી માહિતી માટેના પ્રયત્નોની પાછળ વિશેષ વખત વીતાવવાનું બરાબર નથી. એને બદલે એની ઉપકારકતા કે કલ્યાણકારકતા પ્રત્યે જેટલું પણ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવે એટલું ઓછું છે. એથી મહત્વનો લાભ થઈ શકશે. ધ્યાનની સાધના ગમે તેટલી પ્રાચીન અથવા અર્વાચીન હોય તો પણ સૌ કોઈને માટે શ્રેયસ્કર છે. આપણે મન એનું જ મહત્વ વધારે છે.

પ્રશ્ન : ધ્યાનની સાધના સૌ કોઈને માટે શ્રેયસ્કર છે કે ફક્ત જે આત્મોન્નતિને માર્ગે આગળ વધવા માગે અથવા સાધનાત્મક જીવન જીવવાની અભિલાષા સેવે એવા ગણ્યાગાંઠ્યા વિરલ માનવોને માટે ?

ઉત્તર : ધ્યાનની સાધના સાધનાત્મક જીવન જીવવાની અભિલાષાવાળા ગણ્યાગાંઠ્યા વિરલ માનવોને માટે જ નહિ, પરંતુ સૌ કોઈને સારું શ્રેયસ્કર છે. એ સાધના સાધનાત્મક જીવન જીવવાની અભિલાષાવાળા માનવોને માટે જ છે એવું માનવું ભૂલભરેલું છે. એ સાધના માનવમાત્રને માટે છે. એનો લાભ સૌએ લેવો જોઈએ.

પ્રશ્ન : સામાન્ય માનવોને ધ્યાનની સાધનાથી શો લાભ થાય ?

ઉત્તર : સામાન્ય માનવો ધ્યાનની સાધનાથી મનને ઉશ્કેરાટ, ઉત્તેજના અથવા આવેગ વગરનું, સ્વસ્થ અને શાંત રાખી શકે છે. વ્યવહારનું વિપરીત વાતાવરણ કેટલીકવાર સામાન્ય માનવના મનને વિપરીત અથવા અસ્વસ્થ બનાવી દે છે. એથી પ્રભાવિત થઈને એ અહંતા, મમતા, આસક્તિ, કામક્રોધ તથા રાગદ્વેષનો શિકાર બને છે. ધ્યાનની અંતરંગ સાધના એવી અસ્વસ્થતામાં અને અનેકવિધ દોષોમાંથી મુક્તિ આપે છે. એથી જીવનની વિશુદ્ધિની પ્રેરણા મળે છે, અને ચિત્તતંત્રને આરામ પહોંચે છે. સામાન્ય રીતે માનવ પોતાના જીવનમાં સુખશાંતિની અને સ્વાત્મસંતોષની ઈચ્છા રાખે છે. એ ઈચ્છા એવી મહામૂલ્યવાન મદદથી પૂરી થાય છે. ધ્યાનના અભ્યાસથી મન હળવું બને છે, ઉંડો અસાધારણ આરામ મળે છે, વિચારશક્તિ વધે છે, સ્મૃતિ બળવાન બને છે. એને લીધે વ્યવહારિક કર્તવ્યોનું અનુષ્ઠાન અથવા પરિપાલન વધારે સારી રીતે

થઈ શકે છે. એટલે સામાન્ય માનવોએ પણ ધ્યાનના અભ્યાસની અભિરુચિને જગાવવી ને વધારવી જોઈએ. એથી કોઈ જલદી લાભ થયેલો નહિ દેખાય તો પણ જ્ઞાનિ તો નહિ જ થાય.

પ્રશ્ન : સામાન્ય રીતે ધ્યાનનો ઓછોમાં ઓછો સમય કેટલો હોવો જોઈએ ?

ઉત્તર : જેટલો પણ કાઢી શકાય એટલો. એક વાત ચોક્કસ છે કે ધ્યાનની સાધનાનાં મહત્વનાં મનોવાંછિત લક્ષ્યાંકોને પ્રાપ્ત કરવા માટે એનો સુદીર્ઘ સમયપર્યંત નિયમિત રીતે ઉત્સાહ, ધીરજ, ખંત સાથે આધાર લેવો જોઈએ. એને નિત્યજીવનની દીનચર્યાનું એક અગત્યનું અનિવાર્ય અંગ બનાવી દેવું જોઈએ. એવું કરવામાં આવે તો અધિક અને વિશેષ લાભ થઈ શકે.

* * * * *

૧૭. ધ્યાનની સાધના - ૨

પ્રશ્ન : જીવનના વિરોધાભાસી વિષમ વ્યવહારની વચ્ચે વસનારો, વિચરનારો માનવ ધ્યાનને સારું સમય કાઢી શકે ખરો ?

ઉત્તર : શા માટે ના કાઢી શકે ? જીવનના વિરોધાભાસી વ્યવહારની વચ્ચે વસનારો, વિચરનારો માનવ બીજી કેટલીય પ્રવૃત્તિઓને માટે સમય કાઢી શકે છે તો પછી ધ્યાનને માટે શા માટે ના કાઢી શકે ? મુખ્ય મુદ્દો સમયનો નથી પરંતુ અભિરુચિનો અથવા રસવૃત્તિનો છે. જે વિષયની રુચિ અથવા રસવૃત્તિ હોય છે તે વિષયને માટેનો સમય માનવ ગમે તેમ કરીને ગમે ત્યારે પણ કાઢતો હોય છે. ધ્યાનને માટેની રુચિ કે રસવૃત્તિનો ઉદય થતાં સમયની સમસ્યા લેશ પણ નહીં સતાવે, સમય તો કાઢવામાં આવશે જ.

ધ્યાનને માટેની રુચિ કે રસવૃત્તિને જાગતાં કે બળવાન બનતાં વાર લાગશે, તેને માટે જુદી જુદી રીતે પ્રામાણિકતાપૂર્વક પ્રયત્નો કરીને ભૂમિકા બનાવવી પડશે. એવી આવશ્યક ભૂમિકાનું નિર્માણ થતા આગળનું કાર્ય સરળ બનશે. પછી તો સાધક ધ્યાન માટેનો નિશ્ચિત સમય નક્કી કરીને તેને વળગી રહેશે. એ સાધના માટેનો સમય નથી એવી ફરીયાદ નહીં કરે. ઊંઘમાંથી અથવા તો બીજી આડ વાતો તથા પ્રવૃત્તિઓમાંથી વખત કાઢીને તે ધ્યાન માટે વાપરશે. એને ધ્યાનની લગન લાગશે.

એ લગન પોતાની સાથે અન્ય અનેક વસ્તુઓ લઈ આવે છે. સમયની સાનુકૂળતા, સાધનાની પ્રીતિ, ઉત્સાહ-ધીરજ-ખંત, હિંમત-પુરુષાર્થપરતા, સાધનાનું સાતત્ય, આનંદ, આત્મનિવેદન, એકાગ્રતા, અને આત્માનુભૂતિ. પોતપોતાના વિષયમાં રસવાળા માનવો એને માટે ગમે તે ભોગે પણ સમયને ફાળવતા હોય છે. વ્યવહારની વચ્ચે વસતા-વિહરતા માનવે પણ એવી રીતે સમયને ફાળવવો જોઈએ. એને માટે બીજો કોઈ વિકલ્પ નથી. ફરવા-ફરવાનો, ખાવાનો, ઊંઘવાનો, ગપ્પાં મારવાનો, અને એવો બીજો સમય હોય અને સત્સંગ, સ્વાધ્યાય-ધ્યાન જેવી જીવનોપયોગી કલ્યાણકારક, શાંતિપ્રદાયક પ્રવૃત્તિ માટે સમયનો અભાવ છે એવું માનવા મનાવવામાં આવે તો તેવી વૃત્તિ કે પદ્ધતિને આવકારદાયક ના કહી શકાય, સ્વસ્થ કે તંદુરસ્ત ના મનાય.

પ્રશ્ન : ધ્યાનની અંતરંગ સાધના સારું કોઈ નિશ્ચિત સમયની આવશ્યકતા ખરી ? એ સાધના દરમ્યાન કોઈ નિશ્ચિત સમયે, નિશ્ચિત આસન પર જ બેસવું જોઈએ કે ગમે તે સમયે ગમે તેવા આસન પર બેસીએ કે ના બેસીએ તો પણ ચાલી શકે ?

ઉત્તર : તમારા એ પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર મેં આ પહેલાં એક અથવા બીજી રીતે પ્રકારાંતરે આપી દીધો છે, તો પણ તમે પૂછો છો તો ફરીવાર કહું. ધ્યાનની અંતરંગ સાધના નિશ્ચિત સમયે કરવામાં આવે એ ખરેખર અને ખૂબ જ આવશ્યક છે. સાધના રોજ સુનિશ્ચિત સમયે કરવાથી મનને તેવી ટેવ પડી જાય છે. વખતના વીતવાની સાથે આખરે તે એકાગ્ર થાય છે. તો પણ કોઈ સંજોગોમાં, કોઈ કારણે સુનિશ્ચિત સમયે સાધના માટે બેસી ના શકાય તો પણ જે સમયે બેસી શકાય તે સમયે બેસવું તો ખરું જ.

બીજી મહત્વની વાત એ છે કે ધ્યાનની સાધના આસન પર બેસીને કરવામાં આવે એ ઈચ્છવા યોગ છે. આસન પર બેસવાથી મનને સ્થિર, એકાગ્ર અને શાંત કરવામાં મદદ મળે છે તેમજ સમાધિ દશામાં પ્રવેશવાનું સહેલું બને છે.

પ્રશ્ન : આત્મકલ્યાણને માટે ધ્યાન કરવું સારું કે લોકકલ્યાણનું કામ કરવાનું સારું ?

ઉત્તર : આત્મકલ્યાણને માટે કરતા ધ્યાનમાં ને લોકકલ્યાણને માટે કરતા કામમાં કોઈ પ્રકારનો વિરોધ નથી. ધ્યાન પણ કામ જ છે ને ધ્યાનથી લોકકલ્યાણના કામમાં મોટી મદદ મળે છે. આપણે ત્યાં મોટાભાગના માનવોએ ધ્યાન તથા કામને પરસ્પર વિરોધી વિષયો માની લીધા છે. તેથી વ્યવહારિક કામ કરનારા ધ્યાન કરવામાં માનતા નથી ને ધ્યાનની રુચિ રાખનારા વ્યવહારિક કાર્યો પ્રત્યે સૂગ ધરાવે છે, ઉપેક્ષાભાવ રાખે છે, અને એવાં કાર્યો કરનારાને અજ્ઞાની અથવા મંદ બુદ્ધિના માને છે. સાચી વાત તો એ છે કે જીવનના સર્વાંગીણ વિકાસને માટે લોકકલ્યાણનાં ઉપયોગી સર્વ શ્રેયસ્કર કાર્યોનું અનુષ્ઠાન કરવાની સાથે સાથે ધ્યાન, જપ, પ્રાર્થના, સ્વાધ્યાય, આત્મનિરીક્ષણ જેવા અંતરંગ આધ્યાત્મિક અભ્યાસક્રમની પણ આવશ્યકતા છે. બંનેનો વખતે એવી રીતે વહેંચી દેવો જોઈએ કે બંનેનું અનુષ્ઠાન એકમેકને મદદરૂપ બની રહે. રોજ સવારે ને સાંજે ઓછામાં ઓછું બે કલાક ધ્યાન ને શેષ સમયમાં કામ એ નિયમ ઘણો સારો છે.

* * * * *

૧૮. ધ્યાનની સાધના - ૩

પ્રશ્ન : ધ્યાનમાં પ્રાણાયામ તથા મુદ્રાનો અભ્યાસ અનિવાર્ય છે ?

ઉત્તર : ના, અનિવાર્ય નથી. પ્રાણાયામ તથા મુદ્રાના અભ્યાસ સિવાય પણ ધ્યાનની સાધના થઈ શકે છે. ધ્યાન કરતી વખતે આસન, પ્રાણાયામ, મુદ્રાનો અભ્યાસ કરવામાં આવે છે એ તો એક આનુષંગિક પૂરક સાધન તરીકે. તેના વિના ધ્યાન થાય જ નહિ એવું નથી સમજવાનું. એ અભ્યાસથી કેટલાક શારીરિક અને માનસિક લાભો થાય છે, તો પણ ધ્યાનની સાધના એક સ્વતંત્ર, નિરાળી, પરિપૂર્ણ સાધના છે. એનો આધાર કોઈપણ પ્રકારના બીજા અભ્યાસ વિના સીધો જ લઈ શકાય છે. એનો આધાર લઈને સાધક સિક્કાવસ્થાના શાંત સમુદ્ર ત સુમેરુ શિખર પર પહોંચી શકે છે. ધ્યાનમાં ધ્યાન સિવાય બીજા કશાનો અભ્યાસ અનિવાર્ય નથી.

પ્રશ્ન : ધ્યાન દિવસે કરવું જોઈએ કે રાતે કરવું જોઈએ ?

ઉત્તર : ધ્યાન દિવસે પણ કરવું જોઈએ અને રાતે પણ કરવું જોઈએ. એને માટે દિવસ કે રાતનું કોઈ બંધન નથી. જ્યારે પણ સાનુકૂળ સમય હોય ત્યારે એનો આધાર લઈ શકાય છે. કેટલાકના આદરપ્રિય અભિપ્રાય પ્રમાણે રાતે જ્યારે ઉંડી શાંતિ હોય છે, તે સમયે થોડોક વખત ધ્યાન જેવી અંતરંગ સાધના માટે કાઢવામાં આવે એ વધુ ઈચ્છવા યોગ્ય છે. એ અભિપ્રાય આધાર વગરનો અને અનુચિત તો નથી જ. છતાં પણ ધ્યાનના અભ્યાસની અભિરુચિ જાગશે પછી દિવસે કે રાતે જ્યારે પણ સમય મળશે ત્યારે ધ્યાન કરવાનું જ વલણ રહેશે. જેમને વધારે વખત ના મળતો હોય તેમણે રોજ સવારે બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં અને રાતે સૂતા પહેલાં કે સૂર્યાસ્ત સમયે ધ્યાન કરવાની ટેવ પાડવી. એ ટેવ લાંબે ગાળે ખૂબ જ લાભકારક થશે.

પ્રશ્ન : ધ્યાનમાં જુદાં જુદાં દર્શન થાય છે એ સાચું છે ?

ઉત્તર : સાચું છે. ધ્યાનમાં અમુક અવસ્થાએ પહોંચ્યા પછી જુદી જુદી જાતનાં દર્શનો થતાં હોય છે. સાધકો સાધનાના માર્ગમાં આગળ વધ્યા પછી એવા દર્શનોનો આનંદ મેળવી શકે છે.

પ્રશ્ન : એ દર્શનો કોનાં હોય છે ?

ઉત્તર : સિદ્ધ મહાપુરુષોનાં, દેવીદેવતાનાં તેમજ સાધકના પોતાના ઈષ્ટનાં.

પ્રશ્ન : જપનો આધાર લઈને ધ્યાન કરવું કે જપનો આધાર લીધા વિના ધરવું ?

ઉત્તર : જપનો આધાર લઈને કે જપનો આધાર લીધા સિવાય ધ્યાન કરવું તે વાતનો આધાર સાધકની પ્રકૃતિ અથવા રુચિ પર રહે છે. ધ્યાન બંને રીતે કરી શકાય છે. કેવી રીતે ધ્યાન કરવું તેનો નિર્ણય સહેલાઈથી ના કરી શકાય તો કોઈ અનુભવી પુરુષનું અથવા ગુરુનું માર્ગદર્શન મેળવવું અને તે માર્ગદર્શન પ્રમાણે આગળ વધવું. જપનો આધાર લઈને ધ્યાન કરવામાં આવે કે જપના આધાર વગર ધ્યાન કરવામાં આવે તો પણ ધ્યાનમાં મન એકાગ્ર થાય તે ખૂબ જ મહત્વનું કહેવાય છે.

પ્રશ્ન : જપ પર પ્રેમ ન હોય તો જપ વગર ધ્યાન કરી શકાય ?

ઉત્તર : જપ પર પ્રેમ ન હોય તો પોતાના ઈષ્ટદેવ અથવા આરાધ્ય દેવનો આધાર લઈને તેમના સ્વરૂપને યાદ કરીને પણ ધ્યાન કરી શકાય. ધ્યાન કરનારા બધા જ સાધકો માટે નામજપનો આધાર લેવાની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે એવું નથી સમજવાનું.

પ્રશ્ન : વહેલા ઉઠીને ધ્યાન કરવાથી ઊંઘ આવે છે તો ઊંઘ ના આવે તેને માટે શું કરવું ?

ઉત્તર : વહેલા ઉઠીને ધ્યાન કરવાથી ઊંઘ આવતી હોય તો પૂરી ઊંઘ લઈને બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં ધ્યાન કરવું. પૂરેપૂરી ઊંઘ લીધા પછી બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં ઉઠીને ધ્યાન કરવાનું સારું છે, મધરાતે ઉઠવાથી ઊંઘ કાચી રહેવાનો સંભવ હોય છે. તેથી પૂરી ઊંઘ લીધા પછી જ ધ્યાનમાં બેસવાનો આગ્રહ રાખવો.

પ્રશ્ન : કયો મંત્ર શ્રેષ્ઠ છે ?

ઉત્તર : કયો મંત્ર શ્રેષ્ઠ છે એ પ્રશ્ન જ નથી. બધા જ મંત્રો શ્રેષ્ઠ છે. જે મંત્રમાં આપણી રુચિ, શ્રદ્ધાભક્તિ હોય તે મંત્રને જપવાથી લાભ થાય છે. તે મંત્ર આપણે માટે સર્વોત્તમ બની જાય છે. તે મંત્રને શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વક વળગી રહેવું જોઈએ તો તે આપણે માટે ચમત્કારનું સર્જન કરી શકે છે.

પ્રશ્ન : મંત્ર યંત્રની પેઠે બોલાય તો ચાલે ?

ઉત્તર : મંત્ર યંત્રની પેઠે બોલવાને બદલે એના ભાવાર્થને યાદ રાખીને એનો આધાર પ્રેમપૂર્વક રસ સાથે લેવામાં આવે તો તે વધારે ઉપયોગી, તથા કલ્યાણકારક થઈ પડે છે. આરંભમાં મંત્રનું રટણ યંત્રની પેઠે થતું હોય તો પણ ધીરે ધીરે આગળ વધતા જઈએ તેમ તેમ તેનું રટણ રસપૂર્વક થવા લાગે છે, તથા ચિન્મય બની જાય છે. યંત્રવત્ બોલાતા મંત્રથી પણ કોઈપણ પ્રકારનું નુકસાન નથી થતું. તેનાથી મનની એકાગ્રતામાં મદદ મળે છે. મન બહારના વિચારોમાંથી અને વિષયોમાંથી પાછું વળે છે, તો પણ યંત્રની પેઠે જપવામાં આવતા મંત્રને સમજપૂર્વક, ભક્તિભાવ સાથે જપવામાં આવે તો તેથી વિશેષ લાભ થાય છે.

પ્રશ્ન : આચારશુદ્ધિ વિના ધ્યાન થઈ શકે ?

ઉત્તર : આચારશુદ્ધિ સિવાય ધ્યાનનો આધાર અવશ્ય લઈ શકાય. પરંતુ તેવા ધ્યાનથી જરૂરી માનસિક શાંતિ કદાચ ના મળી શકે. ધ્યાનનો આધાર લેનારે આચારશુદ્ધિનો આગ્રહ રાખવો જોઈએ. જેમ જેમ ધ્યાનની સાધના આગળ ચાલે છે તેમ તેમ આચારશુદ્ધિની પ્રેરણા મળતી રહે છે. એ પ્રેરણાને ઝીલવાની શક્તિ સાધકની અંદર આપોઆપ પ્રાકૃર્ભાવ પામે છે. છતાં પણ એનો અર્થ એવો નથી કે આવશ્યક આચારશુદ્ધિ વિના સાધકે ધ્યાનની સાધનાનો આરંભ કરવો જ નહિ. શુદ્ધિની દૃષ્ટિએ સાધક જે ભૂમિકા પર હોય ત્યાંથી આગળ વધવાની કોશિશ કરતાં રહીને ધ્યાનનો અભ્યાસ નિયમિત કરવો જોઈએ. આચારની શુદ્ધિ થતી જાય છે તેમ તેમ માનસિક શાંતિનો અનુભવ થાય છે, અને છેવટે આત્મદર્શનનો લાભ મળી રહે છે.

પ્રશ્ન : ઈષ્ટદેવ તથા ગુરુદેવ એ બંનેમાંથી પ્રથમ કોનું ધ્યાન કરવું ?

ઉત્તર : પોતાના ઈષ્ટદેવ અને ગુરુદેવમાં તત્વની દૃષ્ટિએ કોઈ ખાસ ભેદભાવ નથી હોતો. બંને મૂળભૂત રીતે એક જ હોય છે, છતાં પણ ધ્યાન કરવાનું હોય ત્યારે સૌથી પ્રથમ ગુરુદેવની કૃપા માટે પ્રાર્થના કરવી, તે પછી પોતાના ઈષ્ટદેવનું ધ્યાન ધરવું. ગુરુદેવને ઈષ્ટદેવ માનવામાં આવતા હોય તો કેવળ ગુરુદેવનું જ ધ્યાન ધરી શકાય. પરંતુ ગુરુદેવ કરતાં ઈષ્ટદેવ અલગ હોય તો તેમના ધ્યાનમાં મદદ મળે

તથા સફળતા સાંપડે તે માટે ગુરુની કૃપાની કામના કરવી. એ પરિસ્થિતિમાં ધ્યાન ગુરુદેવનું ના કરવું પરંતુ જે ઈષ્ટદેવ કે દેવી હોય તેમનું જ કરવું.

પ્રશ્ન : ધ્યાન કરતી વખતે જો ઊંઘ આવે અને બીજા વિચારો સતાવે તો શું કરવું ?

ઉત્તર : ધ્યાન કરતી વખતે ઊંઘ આવે તો આંખને ઘોઈ નાંખવી, ધ્યાન કરવાનું કામચલાઉ સમયને માટે બંધ રાખવું અને થોડાક આંટાફેરા કરી લેવા. સુસ્તી દૂર થાય તે પછી ફરી વાર ધ્યાન કરવાનું શરૂ કરવું. એવું કરવાથી આખરે ઊંઘનો ઈલાજ થઈ રહેશે. ધ્યાન કરનારે સૂક્ષ્મ આહાર લેવો જોઈએ. આહાર અને નિદ્રાનો છેક જ સમીપનો સબંધ હોય છે. ધ્યાન કરનારે રાતે અલ્પ અને વહેલો આહાર લેવો જોઈએ. રાતે આહાર લેવામાં ના જ આવે તો પણ તેથી નિદ્રાનો વિજય કરવામાં મદદ મળે છે. ધ્યાન કરતી વખતે બીજા વિચારો સતાવતા હોય તો તેથી હતાશ કે નિરાશ થવાને બદલે આપણે પોતે જ આપણા આરાધ્યદેવના વિચારો કરવાનું શરૂ કરવું. તે ઉપરાંત જપ સાથે ધ્યાન કરવાની ટેવ પાડવી. ધ્યાન કરતી વખતે પરમાત્માની પ્રાર્થનાનો આધાર લેવાથી પણ મનની એકાગ્રતામાં મદદ મળે છે. ધ્યાનનો અભ્યાસ જેમ જેમ આગળ વધે છે તેમ તેમ બીજા ભળતા વિચારો આપોઆપ શાંત બની જાય છે. અને છેવટે જેમનું ધ્યાન કરવામાં આવે છે તેમના જ વિચારો ચાલ્યા કરે છે.

પ્રશ્ન : આસન, પ્રાણાયામ, મુદ્રાનો અભ્યાસ ધ્યાન કર્યા પછી કરવો જોઈએ કે ધ્યાન કરતાં પહેલાં કરવો જોઈએ ? ધ્યાનના અભ્યાસ માટે આસનનો અભ્યાસ અનિવાર્ય છે ?

ઉત્તર : આસન, પ્રાણાયામ, મુદ્રાનો અભ્યાસ ધ્યાન કર્યા પછી પણ થાય છે, અને ધ્યાન કરતાં પહેલાં પણ કરી શકાય છે. એ અભ્યાસ સાધકની પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે કરી શકાય છે. સામાન્ય રીતે આસન, પ્રાણાયામ તથા મુદ્રાનો અભ્યાસ કર્યા પછી ધ્યાનનો અભ્યાસ કરવાથી લાભ થાય છે. ધ્યાન કરનારને માટે આસનનો અભ્યાસ અનિવાર્ય નથી તો પણ સારા મનને માટે સારું તન આવશ્યક છે. મનને સારુ બનાવવા માટે તનને પણ સારુ બનાવવું જોઈએ. એટલા માટે જ આસનનો અભ્યાસ આવશ્યક છે. એ અભ્યાસનો અનુરાગ જેટલો પણ વધારવામાં આવે તેટલો લાભકારક છે.

પ્રશ્ન : ઈશ્વરના દર્શનને માટે શાસ્ત્રોક્ત ન્યાસ વિગેરે આવશ્યક છે ?

ઉત્તર : ઈશ્વરના દર્શનને માટે શાસ્ત્રોક્ત ન્યાસ વિગેરેની આવશ્યકતા છે જ એવું નથી માનવાનું. ઈશ્વરના દર્શનને માટે અનિવાર્ય આવશ્યકતા હૃદયના સાચા પ્રેમની તથા ભાવની છે. વિધિવિધાનની નથી. ઈશ્વર શરણાગત ભક્તના કે સાધકના પ્રેમભાવને જ લક્ષમાં લે છે. આરંભમાં વિધિવિધાનની આવશ્યકતા લાગે તો પણ પાછળથી સાધક જેમ જેમ આગળ વધે છે અને પવિત્ર પ્રબળ પ્રેમજગતમાં પ્રવેશે છે તેમ તેમ બહારની બધી જ વિધિઓ ગૌણ બની જાય છે અને અદૃશ્ય થાય છે. આગળ વધતાં સાધક પરમાત્માની પ્રાપ્તિ માટે રડે છે, પ્રાર્થે છે, પોકાર પાડે છે, આકુળ વ્યાકુળ બને છે, અને વિલાપ કરે છે. એની આંખમાંથી અનુરાગના અખંડ અશ્રુ ટપકે છે. અને એને બાહ્ય જગતનું ભાન પણ રહેતું નથી. એવી રીતે પરમાત્માની પ્રાપ્તિને માટેનો માર્ગ મોકળો થાય છે. એ અવસ્થામાં શાસ્ત્રોમાં વર્ણવેલા ન્યાસાદિની આવશ્યકતા નથી રહેતી. સાધક ભક્તનું મન અને અંતર પરમાત્માના સ્મરણ મનન અને નિદિધ્યાસનમાં કોઈ પણ પ્રકારના બહારના અથવા અંદરના અંતરાય વગર સતત વહ્યા જ કરે છે. શાસ્ત્રોમાં વર્ણવેલી બધી જ બહિરંગ ક્રિયાઓ

ત્યારે સફળ બને છે. પરમાત્માને માટેનો એવો પ્રેમભાવ કોઈક પરમ સંસ્કારસંપન્ન બડલાગી આત્માના જીવનમાં જ જોવા મળે છે. શાસ્ત્રોમાં કરેલાં વિધિવિધાનોનો આધાર લીધા પછી લાંબે વખતે એવી અસાધારણ અનુરાગવાળી અવસ્થાની અનુભૂતિ આપોઆપ થઈ રહે છે.

* * * * *

૧૯. મનનો લય

પ્રશ્ન : પરમાત્માના સાક્ષાત્કાર માટે ઓછામાં ઓછી સમય મર્યાદા કહી શકશો ?

ઉત્તર : પરમાત્માના સાક્ષાત્કારને માટેની સમય મર્યાદા ચોક્કસપણે કહેવાનું કામ કઠિન છે. પરમાત્માના સાક્ષાત્કાર માટેની સમય મર્યાદાનો આધાર સાધકની ગુણવત્તા અથવા યોગ્યતા પ્રમાણે રહેતો હોય છે. સાધકની જેવી ગતિ તેવી જ પ્રગતિ થાય છે. ઉત્તમ પ્રકારના વૈરાગ્યવાળા, પ્રખર પુરુષાર્થવાળા, તીવ્ર ઈચ્છાવાળા સાધકને એક જ જન્મમાં અને તે પણ વહેલી તકે પરમાત્માના સાક્ષાત્કારનો લાભ મળી રહે છે. એથી ઉલટું જેમનો વિવેક અને વૈરાગ્ય મંદ હોય છે, જેમના મનની મલિનતાનો સંપૂર્ણપણે નાશ થયો નથી અને જેમની પરમાત્માના દર્શનની ઈચ્છા તથા પરમાત્મપરાયણતા અને પુરુષાર્થપરતા મંદ હોય છે તેમને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થતાં વિલંબ લાગે છે. એવા સાધકો એક જ જન્મમાં અને વહેલી તકે પરમાત્માની પાસે પહોંચી શકતા નથી. તેમને એક જન્મ પણ ઓછો પડે છે, અથવા અનેક જન્મો ધારણ કરવા પડે છે. ધ્રુવજીને પાંચ જ મહિનામાં પરમાત્માના દર્શનનો લાભ મળી શક્યો કારણ કે તેમની ભાવના અને લગની ઉત્કટ હતી. સાધક પોતાની સાધના કરતાં કરતાં ક્રમે ક્રમે આધ્યાત્મિક વિકાસના માર્ગમાં આગળ વધે છે. એવી રીતે અનેક જન્મોના અંતે ભગવદ્ ભાવ પ્રબળ બનતાં પરમાત્માના દર્શનને માટે અધીરો બને છે. એ અધીરાઈ જેટલી અખંડ અથવા અસાધારણ તેટલી જ પરમાત્માના દર્શનને માટેની સમય મર્યાદા ઓછી થતી જાય છે.

પ્રશ્ન : ધ્યાન કરતાં કરતાં સૌથી પ્રથમ મનનો લય થાય છે, અથવા મન સમાધિ દશામાં જાય છે ત્યારે કેટલીક વાર ભય લાગે છે, અને મૃત્યુ તરફ ગતિ થતી હોય એવું જણાય છે, તો તેવે વખતે શું કરવું ?

ઉત્તર : મનનો લય થતી વખતે જો કોઈ કારણે ભય જેવું લાગે તો તેથી ભયભીત બનવું નહિ. મનમાં વિચારવું કે એ ગતિ મૃત્યુ તરફની નથી પરંતુ અમર જીવન તરફની છે. મન સંપૂર્ણ શાંત થઈને સ્વરૂપની પાસે પહોંચી જાય છે. એ વખતે ડરવાનું કારણ ક્યાં છે ? ભય જેવું લાગે તો ભગવાનની પ્રાર્થનાનો આધાર લેવો, અથવા નામસ્મરણ કરવું. તેથી મોટી મદદ મળશે. મોટા ભાગના સાધકોને મનમાં લયની અસામાન્ય અવસ્થાની અનુભૂતિના આરંભમાં ભયની લાગણી થઈ આવે છે. એની પ્રતિક્રિયા એટલી બધી પ્રબળ તેમજ પ્રતિક્ષણ પડે છે કે એમનું ચિત્તતંત્ર હાલી જાય છે. એ અનુભવને યાદ કરીને એ સાશંક બને છે, એમનો ઉત્સાહ ઓસરી જાય છે, અને એ ધ્યાનમાં બેસવાનું માંડી વાળે છે. કેટલાક સાધકો ચિત્તભ્રમના શિકાર બની જાય છે. એવા જુદા જુદા ભયસ્થાનોમાંથી બચવા માટે સાધકે નિયમિત રીતે ક્રમેક્રમે અને સમજપૂર્વક ધ્યાન કરવું જોઈએ. ધ્યાનના અંતરંગ અભ્યાસક્રમમાં જેમ જેમ રસ પડે છે અને આનંદ આવે છે તેમ તેમ સર્વ પ્રકારની આશંકા અને ભીતિનો અંત આવે છે. ધ્યાનમાં મન ક્યારે ને ક્યાં કેવી રીતે ડૂબે છે તેની ખબર નથી પડતી. એ ડૂબવાનું ભયજનક નથી લાગતું, પરંતુ શાંતિકારક અને આનંદદાયક લાગે છે.

પ્રશ્ન : ધ્યાનમાં મનનો લય આવશ્યક છે ?

ઉત્તર : આવશ્યક તો છે જ, પરંતુ સાથે સાથે આવકારદાયક છે કારણ કે મનના લય પછી જ આગળના અન્ય અનેક અનુભવોનો માર્ગ મોકળો બને છે.

પ્રશ્ન : મનનો લય આધ્યાત્મિક જીવનનું સર્વકાંઈ છે ?

ઉત્તર : સર્વકાંઈ નથી તો પણ એક અગત્યનું શ્રેયસ્કર સાધન તો છે જ. એનો સ્વીકાર એવી રીતે કરવો જ રહ્યો. આધ્યાત્મિક જીવનનું સર્વકાંઈ તો પરમાત્મા જ છે પરંતુ એમના સાક્ષાત્કાર માટે મનના લયની મદદ મેળવવી પડે છે, એટલા માટે એમનું મહત્વ છે.

પ્રશ્ન : મનના લયની સિદ્ધિ માટે શું કરવું જોઈએ ?

ઉત્તર : મનના લયની સિદ્ધિ માટે જીવનને સદગુણી અથવા સાત્વિક બનાવવાનું અત્યંત આવશ્યક છે. મન જો સદગુણી અથવા સાત્વિક હોય છે તો ધ્યાનમાં સહેલાઈથી એકાગ્ર થાય છે ને લય પામે છે. મનના લયની સિદ્ધિ માટેનું બીજું સાધન ભક્તિભાવપૂર્વક કરવામાં આવતા મંત્રજપ છે. સતત રીતે કરતા મંત્રજપથી મન કમશઃ શુદ્ધ થાય છે, સ્થિર બને છે, પોતાના આરાધ્યદેવ પ્રત્યેના પ્રેમથી પરિપ્લાવિત બને છે, અને છેવટે લય પામે છે. મનના લયની સિદ્ધિ માટેનું ત્રીજું સાધન સુદીર્ઘ સમય સુધી કરાતું ધ્યાન છે. ધ્યાનના એકધારા અનુરાગપૂર્વકના અભ્યાસથી મન સહેલાઈથી તેમજ વારંવાર લય પામે છે. અને ગુરુની પરમકૃપાનું ચોથું સાધન તો છે જ. સદગુરુની અસાધારણ કૃપા અથવા સહાયતાથી પણ મન શાંત થાય છે, સ્થિરતાને ધારણ કરે છે, લય પામે છે, અને લયાવસ્થાની સિદ્ધિને અનુભવે છે.

પ્રશ્ન : સહજ ધ્યાન કોને કહેવાય છે અને એ ક્યારે શક્ય બને છે ?

ઉત્તર : સહજ ધ્યાન એટલે સ્વાભાવિક રીતે થતું ધ્યાન. એ ધ્યાન કોઈ પણ પ્રકારના બહારના પ્રયત્ન વિના એની મેળે જ થયા કરે છે. ધ્યાનના સુદીર્ઘ સમયના એકધારા અભ્યાસ દ્વારા એની સિદ્ધિ થાય છે. એમાં પરમાત્માનું અખંડ અનુસંધાન રહ્યા કરે છે. મન સદાય પરમાત્માભિમુખ રહે છે. એવા ધ્યાન દરમ્યાન આસન પર બેસવાની, આંખને બંધ કરવાની, અથવા દૃષ્ટિને ભૂમધ્યમાં કે આજ્ઞાચક્રમાં જમાવવાની કે કેન્દ્રિત કરવાની આવશ્યકતા નથી હોતી.

પ્રશ્ન : સહજ ધ્યાનવાળા સાધકને આંખ બંધ કરીને કરાતું સામાન્ય ધ્યાન કરવું પડે છે ?

ઉત્તર : સહજ ધ્યાનવાળા સાધકને આંખ બંધ કરીને ધ્યાન કરવાની આવશ્યકતા નથી હોતી. એમનું ધ્યાન આંખ બંધ કર્યા સિવાય સહજ રીતે જ ચાલ્યા કરે છે. છતાં પણ એવા સાધકને માટે સામાન્ય ધ્યાન કરવા માટે કોઈ પ્રકારનો પ્રતિબંધ નથી હોતો. એ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે સામાન્ય ધ્યાનનો આધાર લઈ શકે છે. એવું ધ્યાન એને માટે એક અથવા બીજી રીતે ઉપયોગી થાય છે.

પ્રશ્ન : આત્માના સાક્ષાત્કાર માટે ષટ્ચક્ર ભેદનની આવશ્યકતા છે ?

ઉત્તર : આત્માના સાક્ષાત્કાર માટે ષટ્ચક્ર ભેદનની આવશ્યકતા હોય છે, અને તે અવિદ્યારૂપ ચક્રના ભેદનની. આત્મવિકાસના સાધકે પોતાનું સમગ્ર ધ્યાન અવિદ્યા અને એમાંથી પેદા થનારા મોહમાયા અથવા વાસનારૂપી વિષયકને ભેદવા તરફ કેન્દ્રિત કરવું જોઈએ. એ ચક્રના ભેદનથી જ આત્માનો અનુભવ થઈ શકે છે, તેમજ શાંતિ સાંપડે છે. ષટ્ચક્રના ભેદનમાં કેટલાક યોગીઓને રસ હોય છે. એ રસથી પ્રેરાઈને એ યોગીઓ જુદાં જુદાં ચક્રોને ખોલવાની અને ભેદવાની સાધના કરે છે. પરંતુ એવી સાધનામાં આત્મ-સાક્ષાત્કારની અભિરૂચિવાળા સાધકને અધિક રૂચિ નથી હોતી. એવી સાધનાનો આત્મસાક્ષાત્કારની સાધના સાથે સીધો સંબંધ નથી હોતો.

પ્રશ્ન : મંત્ર, યંત્ર, તંત્ર અને ત્રાટક - એમાંથી વધારે સારું અથવા શ્રેયસ્કર શું કહેવાય ?

ઉત્તર : એ સૌમાં વધારે શ્રેયસ્કર મંત્ર છે. માટે તમે મંત્રનો જ આધાર લો. મંત્ર જ યંત્ર છે, તંત્ર છે, ત્રાટક છે. એની શક્તિ અમોઘ છે. જે સર્વાવસ્થામાં ઈશ્વરના નામના જપ અને રટણ કરે છે તે વખતના વીતવાની સાથે ઈશ્વરની કૃપાને અનુભવે છે. કલિયુગમાં મંત્રનો અથવા નામજપનો મહિમા ખૂબ જ મોટો છે. માટે એની જ સાધનાને સર્વોપરી સમજીને વળગી રહેવું.

* * * * *

૨૦. સંસારની ઉત્પત્તિ

પ્રશ્ન : સંસારની ઉત્પત્તિ ક્યાં અને કેવી રીતે થઈ ?

ઉત્તર : સંસારની ઉત્પત્તિ ક્યારે થઈ તે દર્શાવવા માટે કોઈ ચોક્કસ વરસ, મહિનો કે તારીખનો ઉલ્લેખ કરી શકાય તેમ નથી. કેવી રીતે થઈ તેના વિશે પણ જુદાં જુદાં વર્ણનો મળી આવે છે. સ ઈચ્છાં ચક્રે, એકોડહં બહુસ્યામ્ - એણે સંકલ્પ કર્યો કે હું એક છું તો અનેક સ્વરૂપોમાં પરિણત બનું. લિલયા - આ બધી એની લીલા છે. યથોર્ણ નાભિઃ સૃજતે ગૃહણતે ચ । જેવી રીતે કરોળીયો મોઢામાંથી લાળ કાઢે છે, જાળું બનાવે છે, અને આખરે એને ગળી જાય છે કે ઉદરમાં સમાવી લે છે, તેવી રીતે સઘળું સર્જન એની અંદરથી પ્રાદુર્ભાવ પામે છે, એના આધારે ટકે છે, અને એની અંદર વિલીન થાય છે. સૃષ્ટિના સર્જનનું પણ એવું જ સમજવાનું છે.

યથા સુદીપ્તાત્ પાવકાદ્ વિસ્ફુલિઙ્ગઃ સહસ્રશઃ પ્રભવન્તે સરૂપાઃ। અર્થાત્ પ્રદીપ્ત અમોઘ અગ્નિમાંથી જેવી રીતે હજારો એક જ રૂપના અંગારા પેદા થાય છે તેવી રીતે પરમ સત્ય સ્વરૂપ પરમાત્મામાં સર્જનની ક્રિયા સહજ રીતે જ થતી હોય છે.

સૌથી પ્રથમ આકાશ થયું. પછી વાયુ, વાયુમાંથી જળ, જળમાંથી અગ્નિ અને અગ્નિમાંથી પૃથ્વી એવો સૃષ્ટિસર્જનનો સામાન્ય ક્રમ પણ ઉપનિષદોએ દર્શાવ્યો છે.

હિરણ્યગર્ભઃ સમવર્તતાગ્રે ભૂતસ્ય જાતઃ પતિરેકાસીત ।

સ દાધાર પૃથ્વીઃ ધ્યામુતેમાં કસ્મૈ દેવાયહવિષા વિધેમ ॥

બ્રહ્મા દેવાનાં પ્રથમં સમ્બભૂવ વિશ્વસ્ય કર્તા ભુવનસ્ય ગોપા । અર્થાત્ સૌથી પ્રથમ નિષ્કલંક, નિર્મળ, અવિદ્યામુક્ત પરમપ્રતાપી, પરમાત્મા હતા. તે સંસારના એકમાત્ર સ્વામી હતા. તેમણે પૃથ્વી, અંતરીક્ષ, સ્વર્ગનું સર્જન કર્યું. એમને છોડીને અમે બીજા કયા દેવનું સ્મરણ, મનન તથા આરાધન કરીએ ? બ્રહ્મા દેવોમાં સૌથી પ્રથમ થયા.

સદૈવ સૌમ્ય ઇદં અગ્ર આસીત - હે સૌમ્ય, સૌથી પહેલા એટલે સર્જનની શરૂઆતમાં સત્ય સ્વરૂપ પરમાત્મા જ હતા. એમને કોઈએ પેદા કર્યા નહોતા પરંતુ એમણે સંસારનું સર્જન કર્યું.

એવા એવા વર્ણનો સૃષ્ટિના સર્જનની પ્રક્રિયા પર પ્રકાશ પાડે છે. તો પણ એ વર્ણનો કોઈ ચોક્કસ કાળમર્યાદાનો ઉલ્લેખ નથી કરતાં. સૃષ્ટિના સર્જનની પ્રવૃત્તિના સુનિશ્ચિત ક્રમને પણ નથી દર્શાવતાં.

પ્રશ્ન : તો પછી એ સંબંધે શું સમજવું ?

ઉત્તર : મને લાગે છે કે એ વિશેના આખા અભિગમને જ બદલવો જોઈએ.

પ્રશ્ન : એટલે ?

ઉત્તર : ઉત્પત્તિ ક્યારે ને કેવી રીતે થઈ એવા પ્રશ્નને મહત્વનો ન માનવો. એ જિજ્ઞાસાને શાંત કરી દેવી. કારણ કે એ પ્રશ્નની ચર્ચાથી કશો વિશેષ લાભ નથી. સંસારની ઉત્પત્તિ ગમે ત્યારે, ગમે તેવી રીતે થઈ હોય તો પણ એ એક હકીકત છે. એની વાસ્તવિકતાનો ઈન્કાર અથવા અનાદર થઈ શકે તેમ નથી. એ પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તર વગર પણ સાધના કરીને આત્મવિકાસને માર્ગે આગળ વધી શકાય છે. સંસાર ગમે ત્યારે ને

ગમે તે રીતે પ્રાદુર્ભાવ પામ્યો હોય તો પણ આપણે એમાં છીએ એ હકીકત છે. એ હકીકતનો સ્વીકાર કરીને એને અને એના પર બનતા જીવનને સુંદર, સર્વોપયોગી, ઉદાત્ત બનાવવાની કોશિશ કરવાની આવશ્યકતા છે. એના વિશે જેટલી પણ ચર્ચાવિચારણા કરીએ એટલી ઉપયોગી ઠરશે. જીવનના અને જગતના સુધારને માટેની ચર્ચાવિચારણા ખૂબ જ કલ્યાણકારક બનશે.

પ્રશ્ન : જગતના સુધારને માટે તમે ખરેખર આશાવાદી છો ? મને તો લાગે છે, અને મારી માન્યતા સાથે કેટલાય સૂર પૂરાવે છે જગતનો સંપૂર્ણ સુધાર કદાપિ નહીં થઈ શકે. એ દિશામાં થનારા પ્રયત્નો અધૂરા જ રહેવાના ને નિષ્ફળ જવાના.

ઉત્તર : મારો દૃષ્ટિકોણ એટલો બધો નિરાશાવાદી નથી. જગતનો સંપૂર્ણ સુધાર કદાપિ ના થઈ શકે તેમ હોય તો પણ એ દિશામાં થનારા સઘળા પ્રયત્નો પ્રસંશનીય અને આવકારદાયક છે. એ પ્રયત્નોને આપણે વધાવી લઈએ છીએ. આપણું અને સૌનું કર્તવ્ય માનવ તરીકે બીજાને ઉપયોગી થવાનું છે. એ કર્તવ્યનો અનાદર કેવી રીતે કરી શકાય ? એના પ્રત્યે આંખમીચામણાં કરવાને બદલે એનું જેટલું પણ પાલન કરી શકાય એટલું કરવા માટે તૈયાર રહેવાનું છે. બીજાની સેવા તથા સુધારણાના નાના મોટા બધા જ પ્રયાસો અધૂરા રહેશે તો પણ તદ્દન નિષ્ફળ તો નહિ જ જાય. એવા પ્રયત્નો કરનારને કર્તવ્યના અથવા માનવોચિત કર્તવ્યના પ્રામાણિક પાલનનો સંતોષ સાંપડશે. બધા જ માનવો પોતાની જાતને એવા પ્રામાણિક કર્તવ્યપાલનમાં લગાડી દે તો સંસારનું સ્વરૂપ મોટા પ્રમાણમાં સુધરી જાય.

પ્રશ્ન : જગતના સુધારની ચિંતા જગતના કર્તા ઈશ્વરને જ સોંપીએ તો ? ઈશ્વર એનો સુધાર કરવા માટે શક્તિશાળી નથી ?

ઉત્તર : છે, પરંતુ એ કામ કેવળ ઈશ્વરને શા માટે સોંપવું જોઈએ ? સમાજ, રાષ્ટ્ર, અને સંસાર પ્રત્યે માનવની પોતાની પણ જવાબદારી છે. શિક્ષિત, સમજુ, સેવાભાવી માનવને બીજાને ઉપયોગી થવાની ઈચ્છા થાય છે, એ આવકારદાયક છે. એ ઈચ્છાનો અમલ કરવા માટે એ સ્વતંત્ર છે. એ ઈચ્છા એની ઉદારતા, નિસ્વાર્થતા તથા સેવાભાવનાની સૂચક છે, એ એની માનવતાની સાક્ષી પૂરે છે. ઈશ્વર પોતે તો જે કાંઈ કરવાનું હશે તે કરશે જ, પરંતુ માનવે પણ પોતાની રીતે કાંઈક કરી છુટવું જોઈએ. એ પોતાના કર્તવ્યને ભૂલીને સાધનસામગ્રી અને શક્તિ હોવા છતાં લમણે હાથ મૂકીને અકર્મણ્ય કે પ્રમાદી બનીને બેસી રહી શકે નહિ. કર્તવ્યનો કલ્યાણકારક સેવાયજ્ઞ ક્ષણે ક્ષણે ને સ્થળે સ્થળે ચાલુ રહે અને સર્વત્ર પોતાની સુવાસ પ્રસારાવે એ આવશ્યક છે. કર્તવ્યનિષ્ઠ સેવાવીરોની સંખ્યા વધતી જાય એ ઈચ્છવા યોગ્ય છે.

પ્રશ્ન : સંસારમાં અસંખ્ય સેવાવીરો થઈ ગયા અને આજે પણ થતા જાય છે. તમને એમને લીધે સંસારમાં સુધારો થયો હોય એવું લાગે છે ?

ઉત્તર : એમને લીધે સુધારો નહિ થયો હોય તો પણ બગાડો તો નથી જ થયો એ તમે જરૂર સ્વીકારશો. ઉત્તમ ભાવનાથી પ્રેરાયેલું સેવાકાર્ય કે કલ્યાણકાર્ય કદી નકામું જતું નથી. એ અવશ્ય ફળે છે. સેવાકાર્ય કરનાર પોતાનું કર્તવ્ય જ બજાવે છે ને કર્તવ્યના સમ્યક્ અનુષ્ઠાનમાં આનંદ માને છે. એ પણ એટલું જ સાચું છે કે સુધારો સદા ધીરે થાય છે. એની ગતિ મંદ હોય છે, છતાં પણ હોય છે ચોક્કસ. કેટલીકવાર એની પ્રગતિ એટલી બધી મંદ અને સૂક્ષ્મ હોય છે કે બહારથી એનું દર્શન પણ નથી થતું. તો

પણ એ ભૂગર્ભમાં પોતાનું કામ કર્યા જ કરે છે. સંસારમાં આજે જે થોડુંક પણ સત્વશીલ, શુભ અને સુંદર દેખાય છે તે એવા પરગજુ, 'પરહિત સરિસ ધરમ નહીં ભાઈ' - ની ફીલસૂફીમાં માનનારા કલ્યાણમૂર્તિ સેવાવીરોને જ આભારી છે. એનું શ્રેય એમને ફાળે જાય છે. એમના પુરુષાર્થ વિના જગતની અવસ્થા કેટલી બધી કડુણ અને કંગાળ હોત તેની કલ્પના સહેલાઈથી કરી શકાય તેમ છે.

પ્રશ્ન : એનો અર્થ એમ કે અમારે પણ અન્યની સેવા કરવી જોઈએ ?

ઉત્તર : તમે એવો સારાંશ ગ્રહણ કરી શકો છો. એથી તમારું અને અન્યનું શ્રેય સઘાશે. આપણે જીવનભર બીજાની સેવા દ્વારા જ મોટા થઈએ છીએ. આપણું જીવન પારસ્પરિક મદદ અથવા વિનિમયના આધાર પર જ ચાલે છે. તો પછી એ જીવન દ્વારા આપણે પોતે પણ બીજાને કાંઈક નક્કર એવું આપી જવું જોઈએ. સૌ કોઈ વાવ, કુવા કે પરબનું નિર્માણ ના કરી શકે, પણ તરસ્યાના મુખમાં પાણી તો રેડી શકે. અન્નક્ષેત્રો ના ખોલી શકે પણ ભૂખ્યાંને ભોજન તો આપી શકે. અધિક અથવા અલ્પ પ્રમાણમાં અન્યને ઉપયોગી થવાનું મૂલ્ય ઘણું મોટું છે. એ ભાવનાને સેવવા તથા સાકાર બનાવવા બનતું બધું જ કરી છુટવું જોઈએ.

* * * * *

૨૧. સિદ્ધિઓ વિશે

પ્રશ્ન : યોગની સાધનામાં સિદ્ધિઓનો સમાવેશ થાય છે ?

ઉત્તર : થાય છે.

પ્રશ્ન : કયી કયી સિદ્ધિઓનો ? યોગના પરંપરાગત પ્રસિદ્ધ ગ્રંથોમાં સિદ્ધિઓનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું હોય તો તે સિદ્ધિઓ કયી જાતની છે ?

ઉત્તર : એ સિદ્ધિઓ મુખ્યત્વે આઠ પ્રકારની છે. અભિમા, મહિમા, લઘિમા, ગરિમા, પ્રાપ્તિ, પ્રાકામ્ય, ઈશિત્વ અને વશિત્વ.

પ્રશ્ન : એ સિદ્ધિઓ પર થોડોક પ્રકાશ પાડશો ?

ઉત્તર : અભિમા એટલે પોતાના શરીરને અણુ કરતાં પણ નાનું બનાવવું તે. એ સિદ્ધિ પામનાર યોગી પોતાના પંચમહાભૂતના સ્થૂલ શરીરને એક અણુ અથવા પરમાણુ કરતાં પણ નાનું બનાવી શકે છે. મહિમા નામની સિદ્ધિથી સંપન્ન મહાયોગી પોતાના શરીરને ધારે તેટલું મોટું અથવા વિરાટ બનાવી શકે છે. ભગવાન કૃષ્ણે એ અસાધારણ સિદ્ધિની મદદથી મહાભારતના યુદ્ધ મેદાનમાં અર્જુનને વિશ્વરૂપદર્શન કરાવ્યું હતું. લઘિમા નામની સિદ્ધિની મદદથી યોગી પોતાના શરીરને રૂ જેવું હલકું બનાવી શકે છે. એથી ઉલટું, ગરિમા નામની સિદ્ધિવાળો યોગી પોતાના પંચમહાભૂતના સ્થૂલ શરીરને ખૂબ જ ભારે અથવા વજનદાર બનાવી શકે છે. પ્રાપ્તિ નામની સિદ્ધિવાળો યોગી જે ઈચ્છા કરે છે તે પદાર્થને સહેલાઈથી અને સત્વર મેળવી શકે છે. તેને માટે જગતમાં કોઈ પણ પદાર્થને પામવાનું અશક્ય નથી હોતું. પ્રાકામ્ય નામની સિદ્ધિની મદદથી યોગી પોતાની સઘળી કામનાઓને પૂર્ણ કરી શકે છે. અને ઈચ્છાનુસાર સ્વરૂપ ધારણ કરી શકે છે. ઈશિત્વ નામની સિદ્ધિવાળો યોગી સૌના ઉપર શાસન કરી શકે છે અને વશિત્વ નામની સિદ્ધિની મદદથી યોગી જેને ધારે તેને વશ કરીને પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ચલાવી શકે છે.

પ્રશ્ન : એ આઠ સિદ્ધિઓ સિવાયની બીજી સિદ્ધિઓ પણ છે ?

ઉત્તર : યોગના પ્રસિદ્ધ ગ્રંથોમાં એ આઠ સિદ્ધિઓ સિવાયની કેટલીક બીજી સિદ્ધિઓનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. દાખલા તરીકે યોગની સાધનામાં સિદ્ધ થયેલો યોગી આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, પાણી તથા પૃથ્વી જેવા પંચમહાભૂતો પર કાબુ કરી શકે છે. એમની મદદથી એ ધારેલાં બધાં જ કામો કરી શકે છે. એ ઉપરાંત યોગી ભૂખ, તરસ, ઠાઢ, તાપ જેવી વસ્તુઓ પર પણ વિજય પામી શકે છે. એને વૃદ્ધાવસ્થા, વ્યાધિ, નિદ્રા કશી અસર પહોંચાડી શકતા નથી. એ દેશકાળથી અતીત બની જાય છે.

પ્રશ્ન : યોગની સાધનામાં એ બધી સિદ્ધિઓ સિવાયની બીજી સિદ્ધિઓ સાંપડે છે ?

ઉત્તર : હા, સાંપડે છે. જેમ કે પોતાના તથા બીજાના ભૂત તથા ભવિષ્યકાળનું જ્ઞાન થાય છે, દૂરના પદાર્થોને જોઈ શકાય છે. અને દૂરના શબ્દોને સાંભળી શકાય છે. એવી એવી કેટલીક બીજી સિદ્ધિઓ પણ સાંપડે છે.

પ્રશ્ન : એ સઘળી સિદ્ધિઓ યોગની સાધનામાં આવશ્યક અથવા અનિવાર્ય હોય છે ?

ઉત્તર : ના, એ બધી સિદ્ધિઓ યોગની સાધનામાં અનિવાર્ય અથવા આવશ્યક હોતી નથી. યોગની સાધનામાં જે અનિવાર્યરૂપે આવશ્યક હોય છે તે તો મનની શુદ્ધિ, મન તથા ઈન્દ્રિયોનો સંયમ, અને પરમાત્માના સાક્ષાત્કાર માટેની અદમ્ય અભિલાષા છે. એ સિવાય યોગની સાધના સફળતા પર પહોંચતી નથી. યોગના પ્રણેતા મહર્ષિ પતંજલિએ તો સાધકોને માટે ત્યાં સુધી કહ્યું છે કે, સાધકે સિદ્ધિઓ પ્રત્યે પણ વૈરાગ્યભાવથી જોવું જોઈએ. સિદ્ધિઓ કેટલીક વાર કાચા મનના સાધકોને માટે અંતરાયરૂપ બને છે. તેમના આકર્ષણમાં, મોહમાં અને નશામાં પડીને સાધક કેટલીકવાર પોતાની સાધનાના ધ્યેયને ભૂલી જાય છે. સાધનાનું પરમ પ્રાપ્તવ્ય નાની મોટી સિદ્ધિઓ નથી પરંતુ સિદ્ધિઓના સ્વામી પરમકૃપાળુ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ છે. એ સદા યાદ રાખીને પરમ જાગૃતિપૂર્વક આગળ વધવાથી શાંતિ, મુક્તિ, પૂર્ણતાની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન : યોગની સિદ્ધિઓની મદદથી બીજાને મદદ કરી શકાય ખરી ? એ સિદ્ધિઓ બીજાના કામમાં આવી શકે ?

ઉત્તર : યોગની સિદ્ધિઓનો ઉપયોગ બીજાની સુખશાંતિ તથા સમુન્નતિ માટે કરી શકાય છે. તેમના પ્રયોગથી બીજાને દુઃખ તથા દર્દમાંથી મુક્તિ અથવા રાહત આપી શકાય છે. એનો આધાર મુખ્યત્વે સિદ્ધિ પામેલા યોગીની ઇચ્છા અથવા ભાવના પર રહેતો હોય છે. બીજાને એક અથવા બીજી રીતે ઉપયોગી થનારા યોગીઓ અથવા મહાપુરુષો જેટલા પણ પ્રમાણમાં થાય તેટલા ઇચ્છવા યોગ્ય અને આવકારદાયક છે. પરંતુ તેવા યોગી પુરુષોએ પણ સમજવું જોઈએ કે યોગની સાધનાનું છેવટનું ધ્યેય આત્મસાક્ષાત્કારનું જ છે. એ ધ્યેયને સિદ્ધ કરવા માટે યોગીએ નિરંતર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

પ્રશ્ન : તમારી દૃષ્ટિએ મોટામાં મોટી સિદ્ધિ કયી છે ?

ઉત્તર : મારી દૃષ્ટિએ મોટામાં મોટી સિદ્ધિ આત્મસિદ્ધિ છે. તે સિવાય યોગીની અથવા આધ્યાત્મિક અભિરુચિવાળા કોઈપણ માનવની સાધના સફળ થઈ શકતી નથી. તેને જીવનની ધન્યતા પણ પ્રાપ્ત થતી નથી. કામ તથા ક્રોધ, સ્વાર્થ તથા મોહ, રાગ તથા દ્વેષને જીતવાની સિદ્ધિ અથવા પોતાના ઉપર વિજય મેળવવાની સિદ્ધિ સૌથી શ્રેષ્ઠ સિદ્ધિ છે. તેનાથી સાધકનું પરમ કલ્યાણ થાય છે. તે સિદ્ધિ સર્વપ્રકારે સાધક ઠરે છે. પરંતુ બીજી સિદ્ધિઓ મોટે ભાગે બાધક બને છે.

પ્રશ્ન : યોગની સાધના સિવાયની બીજી સાધનાથી પણ સિદ્ધિઓ મળી શકે છે ?

ઉત્તર : હા, યોગની સાધના સિવાયની બીજી નાનીમોટી સાધનાઓની મદદથી સિદ્ધિઓ સાંપડી શકે છે. તેવી સિદ્ધિઓ કેટલીક વાર છેક સાધારણ હોય છે. છાયાપુરુષની સાધના, બટુકભૈરવની સાધના, કર્ણપિશાચિનીની સાધના, તંત્રની સાધના, મંત્રની સાધના તથા પ્રેતવિદ્યા દ્વારા કેટલીક નાની મોટી સિદ્ધિઓની પ્રાપ્તિ થાય છે. કેટલીક ઔષધિઓના પ્રયોગથી પણ સિદ્ધિઓ સાંપડે છે. પૂર્વજન્મના સંસ્કારોના પરિણામે પણ કેટલાક સાધકોને અપવાદરૂપ નાનીમોટી સિદ્ધિઓ વારસામાં મળતી હોય છે. ઉત્તમ પ્રકારની સાધના માનવને નિર્મળ બનાવે છે, અને સાચી શાંતિ બક્ષે છે. માટે સાધકે સાધનાના પથને બનતા પ્રમાણમાં પવિત્ર રાખવાની આવશ્યકતા છે.

* * * * *

૨૨. પરદેશનો પ્રવાસ

પ્રશ્ન : તમે પરદેશનો પ્રવાસ શા માટે કરી રહ્યા છો ?

ઉત્તર : મારા વ્યક્તિગત જીવનના ઈતિહાસનું અવલોકન તટસ્થ રીતે કરનારાને એ સત્યની પ્રતીતિ થશે કે મારા જીવનની સમસ્ત પ્રવૃત્તિ પરમાત્માની ચોક્કસ પ્રેરણા અથવા આજ્ઞાને અનુસરીને ચાલ્યા કરે છે. એટલે મારા પરદેશ પ્રવાસની પાછળ પણ પરમાત્માની ઈચ્છા અથવા પ્રેરણા જ કાર્ય કરી રહી છે. પરમાત્માની પવિત્ર યોજના પ્રમાણે જ મારે પરદેશના પ્રવાસે આવવાનું થાય છે.

પ્રશ્ન : એનો અર્થ એવો કરી શકાય ખરો કે તમારા પરદેશ પ્રવાસની પાછળ કોઈ પ્રકારનો હેતુ નથી? એ પ્રવાસ પરમાત્માની જ ઈચ્છા અથવા પ્રેરણાથી થતો હોય તો પણ તેની દ્વારા કોઈ ચોક્કસ પ્રયોજનની પૂર્તિ તો થતી જ હશે. જો તેમ હોય તો તે પ્રયોજન વિશે પ્રકાશ પાડી શકશો ?

ઉત્તર : મારા પરદેશના પુણ્યપ્રવાસનું પ્રયોજન પરમાત્માના કલ્યાણકાર્યના અનુષ્ઠાન વિના બીજું કોઈ જ નથી. એ કલ્યાણકાર્ય માનવોને જરૂર હોય ત્યાં ને ત્યારે પ્રકાશ પહોંચાડવાનું, પ્રેરણા પાવાનું, અને તેમને જીવનના મૂળભૂત ધ્યેયનું સ્મરણ કરાવીને તે ધ્યેયની પ્રાપ્તિનો પુરુષાર્થ બતાવવાનું છે. ધર્મને નામે સમાજમાં જે ભાતભાતની ભ્રાંતિઓ ફેલાયેલી છે તેમને દૂર કરીને ધર્મના સાચા સ્વરૂપને રજૂ કરવાની આવશ્યકતા છે. તે ઉપરાંત શાંતિની કામનાવાળા માનવોને શાંતિનો માર્ગ બતાવવાનું કાર્ય એટલું જ મહત્વનું છે. પરમાત્માના પવિત્ર પથપ્રદર્શન પ્રમાણે એ કલ્યાણકાર્ય કરાઈ રહ્યું છે.

પ્રશ્ન : તમારા કાર્યની કોઈ અસર થાય છે ખરી ? બીજાને તેથી કોઈ મહત્વનો લાભ પહોંચે છે ?

ઉત્તર : મારા કાર્યથી કોઈને વધારે અથવા ઓછો લાભ પહોંચે છે તેની ચિંતા હું નથી કરતો. સૂર્ય સમય પર પોતાનો પ્રકાશ પૂરો પાડે છે. તે પ્રકાશનો ઉપયોગ કોણે કેટલા પ્રમાણમાં કર્યો તેની ચિંતા તે નથી કરતો. માનવે કર્મ કરતા રહેવું જોઈએ. તેના ફળની ચિંતામાં તેણે પડવાનું નથી હોતું. સારાનું સાદું અને ખરાબનું ખરાબ ફળ અવશ્ય મળે જ છે; તો પણ જે સત્કર્મ કરવામાં આવે છે તે કદી પણ નકામું જતું નથી. તેની અસર અવશ્ય થાય છે. તે કર્મ દ્વારા બીજાને વહેલી કે મોડી, વધારે કે ઓછી મદદ અવશ્ય મળે છે. મારું કલ્યાણકાર્ય પણ એ સંદર્ભમાં નકામું નથી જતું.

પ્રશ્ન : તમારા કાર્યને માટે તમે કોઈ ફી લો છો ખરા ?

ઉત્તર : ના. ભારતીય સંસ્કૃતિએ અમને જે કાંઈ કરીએ, તે સેવાભાવથી, નિસ્વાર્થ રીતે, કોઈપણ પ્રકારનો પુરસ્કાર લીધા સિવાય કરવાનું શીખવ્યું છે. એ સૂચનાનું પાલન કરવામાં મારો સંતોષ સમાયેલો છે. અમે સહુ કોઈને કોઈપણ પ્રકારના બદલાની આશા વગર ઉપયોગી થવામાં કે મદદરૂપ બનવામાં માનીએ છીએ. અધ્યાત્મના પ્રસારના કલ્યાણકાર્યને અમે સહજ સ્વભાવથી પ્રેરાઈને કરીએ છીએ. એને વ્યાપાર અથવા જીવનની આજીવિકાનું સાધન નથી સમજતા.

પ્રશ્ન : તો પછી તમારા જીવનની આજીવિકા કેવી રીતે ચાલે છે ?

ઉત્તર : જે પરમશક્તિ બાળકના જન્મ પહેલાં માતાના શરીરમાં દૂધ પેદા કરે છે તે જ પરમશક્તિ મારા જીવનનું ધ્યાન રાખે છે. મારી સઘળી આવશ્યકતાઓને તે પૂરી કરે છે. આજ સુધી એણે જ મારી

સઘળી સંભાળ રાખી છે, અને વર્તમાન કાળની જેમ ભવિષ્યમાં પણ રાખશે એવો વિશ્વાસ છે. એનું શરણ લેનારને અને સાચા દિલથી સ્મરણ કરનારને સઘળી મદદ મળી રહે છે.

* * * * *

૨૩. મહાપુરુષોનો દર્શનલાભ

પ્રશ્ન : કોઈને આત્મદર્શન અથવા સિદ્ધિદર્શન થયું છે એવું કેવી રીતે સમજાય ?

ઉત્તર : આપણે કોઈક મહાનુભાવને મળીએ છીએ ત્યારે તેના મેળાપ સંબંધી કશો સંદેહ રહે છે ખરો? એમનું દર્શન થાય છે, એમની સાથે વાતચીત કરવાનું સૌભાગ્ય સાંપડે છે, એમની સાથે કોઈ વસ્તુની આપ-લે કરી શકાય છે, એ વિશે કોઈપણ પ્રકારનો સંદેહ રહેતો નથી. આપણે આપણા સ્થૂળ શરીરનું અવલોકન કરીએ છીએ ત્યારે એ બાબત પણ કોઈ જાતની શંકા માટે અવકાશ રહેતો નથી. એ બધું એકદમ વાસ્તવિક અને ચોક્કસ હોય છે. સિદ્ધ પુરુષોના દર્શનના અને આત્મદર્શનના અનુભવોના સંબંધમાં બીજાને કેવી રીતે સમજાવી શકાય ? એ તો સ્વાનુભવનો વિષય હોવાથી જે અનુભવે તે જ સમજી શકે છે. સાકરનો સ્વાદ જેણે માણ્યો હોય તે જ જાણે છે. શાસ્ત્રોમાં એવા પુરુષો વિશે કેટલુંક વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એ વર્ણનના આધાર પર નક્કી કરી શકાય છે કે કોઈને એવું દર્શન થયું છે કે નહિ.

પ્રશ્ન : એવા વર્ણનનો સાધારણ ખ્યાલ આપી શકશો ?

ઉત્તર : એ વર્ણન પ્રમાણે વિચારીએ તો એવા દૈવી દર્શનનો લાભ મેળવી ચૂકેલા મહાપુરુષો ઊંડી શાંતિથી સંપન્ન હોય છે. એમના પોતાના અંતરમાંથી અવર્ણનીય અનંત આનંદની અખંડ અનુભૂતિ થતી હોય છે. એ સંસારના બહારના વાતાવરણથી અથવા સંજોગોથી ચલાયમાન થતા નથી અને સર્વત્ર પરમાત્માનું દર્શન કર્યા કરે છે. એના પરીણામે સૌ પ્રત્યે પ્રેમ રાખે છે. એ ભય, શોક, ચિંતા તથા ક્લેશથી મુક્ત હોય છે.

પ્રશ્ન : એવા પુરુષોનું દર્શન વર્તમાનકાળમાં થઈ શકે ?

ઉત્તર : શા માટે ના થઈ શકે ? એવા મહાપુરુષો કોઈ ચોક્કસ કાળના અથવા દેશવિદેશના બાહ્ય બંધનમાં બંધાયેલા હોતા નથી. એ દેશ તથા કાળથી અતીત હોય છે. વર્તમાનકાળમાં કે બીજા કોઈપણ કાળમાં એમનું દર્શન થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન : એમના દર્શન માટેનું આવશ્યક સાધન કયું ?

ઉત્તર : એમના દર્શનને માટે ઉત્કટ ઈચ્છા હોવી જોઈએ. ઉત્કટ ઈચ્છાથી પ્રેરાઈને નિયમિત રીતે પ્રેમપૂર્વક સતત પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે ત્યારે એમના દૈવી દર્શનનો દેવદુર્લભ લાભ મળી રહે છે. એમની સહાયતા પણ સાંપડે છે.

પ્રશ્ન : એવા મહાપુરુષોના દર્શન, સમાગમ કે સત્સંગને માટે જુદા જુદા પ્રદેશોનો પ્રવાસ કરીને શોધ કરીએ તો એમનો મેળાપ થાય કે ના થાય ?

ઉત્તર : એવું કરવાથી એમનો દુર્લભ સમાગમ સાંપડશે જ એવું ચોક્કસપણે ના કહી શકાય. એથી ઉલટું એમને માટેની અસાધારણ આતુરતા પેદા થતાં એમનું દર્શન જ્યાં પણ હોઈએ ત્યાં અનાયાસે મળી રહે છે. રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવે પોતાના શિષ્ય નાગમહાશયને ઘેર રહીને સાધના કરવાની સૂચના આપેલી. નાગમહાશયે એમને પૂછેલું કે ઘરમાં રહેવાથી ઉત્તમ પ્રકારના સંતપુરુષોના દર્શન તથા સમાગમનો લાભ કેવી રીતે મળી શકશે, તો રામકૃષ્ણદેવે ઉત્તર આપેલો કે ઉત્તમ પ્રકારના સંતપુરુષોના દર્શનની ઉત્કટ ઈચ્છા થતાં તે ઘેર આવીને દર્શન આપશે. રામકૃષ્ણદેવ પ્રત્યેના પ્રેમ તથા વિશ્વાસથી પ્રેરાઈને નાગમહાશય ઘરમાં

જ રહીને કાર્ય કરતા રહ્યા, અને રામકૃષ્ણદેવનાં વચનો પ્રમાણે સર્વોત્તમ પ્રકારના સંતો એમની પાસે આપોઆપ આવતા રહ્યા. સ્વામી વિવેકાનંદ પણ પોતાના પરદેશના પુણ્યપ્રવાસ પછી એમને મળવા ગયેલા ને બોલેલા કે સમસ્ત જગતમાં ફર્યો પરંતુ નાગમહાશય જેવો પવિત્ર સાધુપુરુષ બીજો નથી જોયો. જે સર્વોત્તમ શ્રેણીના સંતપુરુષોને ઝંખે છે તે ઈશ્વરની અસાધારણ કલ્યાણકારિણી કૃપાથી એમને પામી શકે છે. એમની કૃપાથી એમને ઓળખીને એમનો લાભ પણ મેળવી શકે છે.

* * * * *

૨૪. કર્મનો નિયમ

પ્રશ્ન : કેટલાક સન્કર્મપરાયણ ઊંચી કોટીના સંતો અથવા ભક્તોના જીવનમાં કેટલીકવાર પ્રતિકૂળતાઓ આવે છે અને એમને જુદી જુદી જાતના કષ્ટોનો તથા રોગોનો સામનો કરવો પડે છે તેનું કારણ શું હશે ?

ઉત્તર : જુદા જુદા માનવોના જીવનમાં જે કાંઈ સારું અથવા ખરાબ બને છે તેની પાછળ કર્મનો ચોક્કસ નિયમ કામ કરતો હોય છે. કશું જ કોઈપણ પ્રકારના કારણ વગર એમને એમ થતું નથી. કોઈ વાર કારણ સમજાય તો કોઈ વાર સહેલાઈથી ના પણ સમજાય, તો પણ કર્મનો નિયમ તો કામ કરતો જ હોય છે.

પ્રશ્ન : એનો અર્થ એવો કરી શકાય કે એવા મહાપુરુષોએ એમના જીવનમાં સારાં કર્મોનો આધાર નહિ લીધો હોય ?

ઉત્તર : એમણે એમના જીવનમાં સારા કર્મોનો આધાર તો અવશ્ય જ લીધો હશે. એથી તો એ ભક્ત, સંત, યોગી કે જ્ઞાની મહાપુરુષ બની શક્યા, પરંતુ એમની દ્વારા કોઈ બીજાં પ્રતિકૂળ કર્મો પણ થયાં હોય એવું બની શકે છે. કર્મોના એ રહસ્યને જાણવાનું કાર્ય અતિશય અઘરું છે. આપણે તો કેવળ અનુમાન જ કરી શકીએ.

પ્રશ્ન : તો પછી સામાન્ય માનવો અને એવા મહાપુરુષોમાં તફાવત ક્યાં રહ્યો ? પ્રતિકૂળતા, વિઘ્ન, વ્યાધિનો સામનો તો બંનેને કરવો પડતો હોય છે.

ઉત્તર : સામાન્ય અને અસામાન્ય બંને પ્રકારના માનવોને પ્રતિકૂળતાનો, કષ્ટોનો તથા રોગોનો સામનો કરવો પડે છે, એ વાત સાચી હોવા છતાં પણ બંને પ્રકારના માનવોના મન પર એમની અસરો જુદી જુદી રીતે થતી હોય છે. સામાન્ય માનવો પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિથી ડરી, ડગી કે ગભરાઈ જાય છે અને આત્મવિશ્વાસને ખોઈ બેસે છે. કોઈવાર નિરાશાના શિકાર બનીને કુમાર્ગે પણ વળી જાય છે. પરંતુ મહાપુરુષો પોતાના મન પર કાબૂ કરી શક્યા હોવાથી અને પરમાત્મામાં અચળ વિશ્વાસ રાખતા હોવાથી ગમે તેવી, ગમે તેટલી પ્રતિકૂળતાઓ, આપત્તિઓ અને નિષ્ફળતાઓ આવે તો પણ ડરતા નથી, ડગતા નથી તથા આત્મવિશ્વાસને કદી પણ ગુમાવતા નથી. પરમાત્મા પ્રત્યે અચળ વિશ્વાસ રાખીને એ સઘળા સંજોગોમાં શાંત રહે છે. જે કાંઈ સહન કરવું પડે છે તે શાંતિથી સહન કરે છે, અને કદી પણ વિપથગામી બનતા નથી. એ કર્તવ્યની કેડી પર દિનપ્રતિદિન ઉત્તરોત્તર આગળ ને આગળ વધતા રહે છે. એવી રીતે એમનામાં અને સામાન્ય માનવોમાં માનસિક વિકાસની દૃષ્ટિએ આભજમીનનો તફાવત હોય છે.

પ્રશ્ન : માનવ માત્રને પ્રતિકૂળતા, કષ્ટ તથા વ્યાધિના ભોગ બનવું પડે છે ?

ઉત્તર : એનો કોઈ સર્વસામાન્ય નિયમ નથી હોતો, તો પણ સામાન્ય રીતે મોટાભાગના માનવોને તેમના ભોગ બનવું પડે છે. જેવી રીતે માનવોને સંપત્તિ વેરો લાગુ પડે છે તેવી રીતે એ સંબંધમાં પણ સમજી લેવાનું છે. જે જન્મે છે તે શરીરના કેટલાક સારાનરસા ઋણાનુબંધોને લઈને જન્મે છે. એ ઋણાનુબંધોને અનુસરીને માનવ સુખ અને દુઃખનો ઉપભોગ કરતો હોય છે. એ ઉપભોગમાંથી કોઈપણ માનવ છૂટી શકતો નથી. ઉપભોગની અસરોમાંથી છૂટવા માટે સૌ કોઈ સ્વતંત્ર હોય છે.

પ્રશ્ન : ઈશ્વરની કૃપાથી, મંત્રજપથી અથવા બીજી કોઈ ધર્મ ક્રિયાની મદદથી પ્રતિફળતા, કષ્ટ અથવા વ્યાધિમાંથી છૂટી શકાય ખરું ?

ઉત્તર : જરૂર છૂટી શકાય. ઈશ્વરકૃપા તો સર્વોપરી હોય છે. એની આગળ કાંઈપણ અશક્ય નથી હોતું. એને જે માંગે છે અથવા મેળવે છે, તે સર્વપ્રકારે સુખી થાય છે. એ માનવને દુઃખમાંથી મુક્તિ આપે છે. નામજપ તથા બીજી એવી ધાર્મિક ક્રિયાઓના સંબંધમાં પણ એવું જ સમજી લેવાનું છે. એ ક્રિયાઓની મદદથી માનવ આધિ, વ્યાધિ તથા ઉપાધિમાંથી મુક્તિ મેળવે છે. પ્રારબ્ધ ખૂબ જ બળવાન હોય તો પણ પ્રતિફળતા તથા સંકટોને શાંતિથી સહન કરવાની શક્તિ સાંપડે છે. આપણાં ધર્મશાસ્ત્રોએ એટલા માટે જ એમનો આધાર લેવાની ભલામણ કરી છે. પ્રતિફળતા અથવા કષ્ટ કોઈપણ કારણે આવતું હોય પણ તેનો ઉપાય કરવા માટે માનવ સંપૂર્ણપણે સ્વતંત્ર છે. એણે એનો પ્રતિકાર કરવો જ જોઈએ.

પ્રશ્ન : ઉપાય કરવા છતાં પણ પ્રતિફળતા અને મુસીબતમાંથી મુક્તિ ના મળે તો શું સમજવું ?

ઉત્તર : એવે વખતે એવું સમજવું અને આશ્વાસન મેળવવું કે પ્રારબ્ધકર્મ ખૂબ જ બળવાન છે, એ છતાં પણ નિરાશ તો બનવું જ નહીં.

* * * * *

૨૫. ખેચરી મુદ્રા

પ્રશ્ન : ખેચરી મુદ્રા વિશે આપનો શો અભિપ્રાય છે ?

ઉત્તર : યોગના ગ્રંથોમાં અને એમાંય ખાસ કરીને હઠયોગના ગ્રંથોમાં જુદી જુદી મુદ્રાઓના વર્ણનો વાંચવા મળે છે. એમાં ખેચરી મુદ્રાનું વર્ણન પણ મળે છે. એ મુદ્રા બીજી મુદ્રાઓ કરતાં પ્રમાણમાં કઠિન છે. એટલે એનો આધાર ના લેવામાં આવે તો કશું ખોટું નથી.

પ્રશ્ન : ખેચરી મુદ્રા એટલે શું ?

ઉત્તર : ખમ નો અર્થ આકાશ થાય છે. ચર નો અર્થ ચાલવું અથવા વિહાર કરવો એવો થાય છે. આકાશ પોતાની અંદર અને બહાર એમ બંને સ્થળે હોય છે. એ મુદ્રાનો લાભ લઈને યોગી આકાશગમન કરી શકે છે. માટે એને ખેચરી મુદ્રાનું નામ આપવામાં આવ્યું.

પ્રશ્ન : ખેચરી મુદ્રાથી આકાશગમન સિવાયની બીજી કોઈ સિદ્ધિઓ સાંપડે છે ?

ઉત્તર : ખેચરી મુદ્રાના અભ્યાસથી યોગી જેમ આકાશગમન કરી શકે છે તેમ ભૂત તથા ભવિષ્યના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ, દૂરદર્શન, દૂરશ્રવણ જેવી કેટલીક બીજી સિદ્ધિઓને પણ પામી શકે છે. એ ઉપરાંત નિર્વિકલ્પ સમાધિને મેળવી શકે છે. યોગીને માટે યોગસાધનાની મદદથી મળનારો મોટામાં મોટો લાભ એ જ છે.

પ્રશ્ન : ખેચરી મુદ્રા કેવી રીતે કરવામાં આવે છે ?

ઉત્તર : ખેચરી મુદ્રાના અભ્યાસ દરમિયાન સૌથી પ્રથમ તો જીભને લાંબી કરવી પડે છે, અને એને માટે ઘર્ષણ, દોહન, જેવાં સાધનોનો સહારો લેવો પડે છે. જીભ જ્યારે લાંબી થાય ત્યારે તેને મુખની અંદર ઉલટાવીને તાલુપ્રદેશમાં લગાડવામાં આવે છે. એવી રીતે લગાડવાથી મન સ્થિર થાય છે ને દેહભાન ભૂલી જવાય છે. એટલે કે સમાધિ દશામાં પ્રવેશ સરળ બને છે. જીભ ટૂંકી હોય તો લાંબી કરતાં ઘણો વધારે વખત લાગતો હોય છે, અને એ બધો પ્રયત્ન ખૂબ જ કષ્ટપ્રદ હોય છે. એટલા માટે સામાન્ય સાધકોએ એ મુદ્રાનો આશ્રય લેવાની આવશ્યકતા નથી લાગતી. મનની સ્થિરતા, શાંતિ અને સમાધિ અવસ્થાની અનુભૂતિ કેવળ નામ, જપ અને ધ્યાન જેવા નિર્દોષ અને ઓછા કષ્ટપ્રદ સાધનોથી પણ થઈ શકે છે, માટે એ સાધનોનો આધાર લેવો જોઈએ.

પ્રશ્ન : જેની જીભ લાંબી હોય છે તેમણે યોગમાર્ગમાં આગળ વધવા શું કરવું જોઈએ ?

ઉત્તર : લાંબી જીભવાળા સાધકે પોતાની ઉપર ઈશ્વરની કૃપા છે એવું સમજીને નિયમિત રીતે ધ્યાનમાં બેસવું જોઈએ, અને તે દરમિયાન જીભની મદદથી સમાધિ અવસ્થામાં પ્રવેશવાનો પ્રામાણિક પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એવા સાધકે બીજી બાહ્ય પ્રવૃત્તિઓમાંથી મનને પાછું વાળીને ધ્યાનમાં વધારેમાં વધારે વખત સુધી નિયમિત રીતે બેસવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. એમ કરવાથી એવા સાધકની પ્રગતિ સહેલાઈથી અને સંગીન રીતે થઈ શકે છે.

* * * * *

૨૬. જીવનના સુધારનું પ્રમુખ પરિબલ

પ્રશ્ન : જીવનના સુધારનું પ્રમુખ પરિબલ કયું કહેવાય ?

ઉત્તર : માનવનું પોતાનું મન. મન માનવના જીવનના સુધારમાં મહત્વનો મહામૂલ્યવાન ભાગ ભજવે છે. એની મદદ મેળવીને માનવ ઉત્તરોત્તર આગળ વધી શકે છે. અને જીવનના ઉચ્ચોચ આધ્યાત્મિક વિકાસશિખર પર આરૂઢ થાય છે. મન જો ઉત્તમ પ્રકારના વિચારો અને ભાવોથી ભરપૂર, મક્કમ તથા મજબૂત હોય તો જીવનના સુધાર અને વિકાસની દિશામાં ચમત્કારોનું સર્જન કરે છે. એથી ઉલટું, જો મન વિકૃત વિચારો, ભાવો અને સંકલ્પોથી સંપન્ન બને તેમજ ચંચળ અને નિર્બળ થાય તો જીવનમાં વિકૃતિ લાગે છે, અને જીવનવિકાસની દિશામાં સાધક બનવાને બદલે બાધક બને છે.

પ્રશ્ન : જીવનના સુધારનાં બીજાં પરિબલોનો ઉલ્લેખ કરી શકશો ?

ઉત્તર : જીવનના વિકાસનાં બીજાં બાહ્ય અથવા સર્વસામાન્ય પરિબલોમાં માનવનું પોતાનું વ્યક્તિગત ગૃહજીવન, એની આજુબાજુનું વાતાવરણ, એની સામાજિક અથવા આર્થિક પરિસ્થિતિ અને એના જન્મજાત વારસાગત સંસ્કારોનો સમાવેશ થાય છે. એ પરિબલોનો પ્રભાવ એના જીવનના સુધાર તથા વિકાસ પર પડતો હોય છે. એ પરિબલો એમની અધિક અથવા અલ્પ અસર મૂકી જાય છે ખરાં, પરંતુ મહત્વની અસર તો મનની જ થતી હોય છે. મનનો પ્રભાવ સૌથી વધારે પડે છે. એટલા માટે જ મનને જીવનની શાંતિ અને અશાંતિનું, સ્થિરતા અને અસ્થિરતાનું, પ્રસન્નતા અને અપ્રસન્નતાનું, સુખાકારી અને દુઃખનું, મુક્તિ અને બદ્ધાવસ્થાનું, પૂર્ણતા અને અપૂર્ણતાનું કારણ કહ્યું છે. મન જો અનુકૂળ હોય તો બધું જ અનુકૂળ થાય છે અને પ્રતિકૂળ હોય તો સઘળું પ્રતિકૂળ બને છે.

પ્રશ્ન : મનને ઉદાત્ત બનાવવાના કલ્યાણકાર્યમાં ધ્યાનથી મદદ મળી શકે ?

ઉત્તર : મળી શકે. મનને ઉદાત્ત કરવાના કલ્યાણકાર્યમાં ધ્યાન અને જ્ઞાન બંનેની મદદ મળી શકે. મનની સુધારણાને માટે બંને ઉપયોગી હોવાથી એ બંનેનો આધાર લેવામાં કશું ખોટું નથી. એ ઉભયનો આધાર લેવાનું આવશ્યક છે.

પ્રશ્ન : તમને એવું લાગે છે કે મન મજબૂત હશે તો એની ઉપર તનની અવસ્થાની કે બાહ્ય પરિસ્થિતિની અસર નહિ થાય ?

ઉત્તર : અસર છેક જ નહિ થાય એવું તો કેવી રીતે કહી શકાય ? અસર થશે તો ખરી જ પરંતુ એની માત્રા ધાર્યા કરતાં ઘણી મંદ હશે. અને એની શુભાશુભ પ્રતિક્રિયાને સહન કરવાની શક્તિથી સંપન્ન બનાશે. એ અસર કોઈ પ્રકારનું પ્રતિકૂળ પરિણામ પેદા નહિ કરે.

પ્રશ્ન : તો પછી અત્યારે જીવનના સુધારના જે વ્યક્તિગત અને સમષ્ટિગત પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે તે પ્રયત્નોની સાથે સાથે મનની સુધારણા ને સમુદ્ધારનો પ્રયત્ન પણ કરાવવો જોઈએ ?

ઉત્તર : અવશ્ય કરાવવો જોઈએ. એવો પ્રયત્ન અનિવાર્ય લેખાવો જોઈએ. એ પ્રયત્ન સિવાય વિકાસના બીજા વ્યક્તિગત અને સમષ્ટિગત પ્રયત્નો સફળ નહિ થઈ શકે ને સંપૂર્ણ નહિ બની શકે.

* * * * *

૨૭. સાધનાની પ્રગતિ

પ્રશ્ન : આધ્યાત્મિક સાધનાના ક્ષેત્રમાં પ્રગતિ થાય છે કે નથી થતી એને જાણવા માટેનો કોઈ ચોક્કસ માપદંડ છે ખરો ? એ પ્રગતિની વાસ્તવિકતાને કેવી રીતે જાણી શકાય ?

ઉત્તર : આધ્યાત્મિક સાધનાના ક્ષેત્રમાં થનારી પ્રગતિને બે રીતે જાણી, સમજી કે મૂલવી શકાય. એક રીત બહારની હોય છે ને બીજી અંદરની. એ જ વાતને બીજી રીતે કહીએ તો કહી શકાય કે આધ્યાત્મિક સાધનાના ક્ષેત્રમાં થનારી પ્રગતિના પ્રતિઘોષો બે પ્રકારે પડતા હોય છે. એક પ્રકારનો પ્રતિઘોષ સાધકના બાહ્ય જીવનમાં કે વ્યવહારમાં પડે છે, અને બીજો એના આંતરજીવનમાં અથવા મનમાં. આધ્યાત્મિક સાધનાના ક્ષેત્રમાં સાધક જેમ જેમ આગળ વધતો જાય છે તેમ તેમ એના ભાવો, વિચારો તથા સંકલ્પો નિર્મળ બને છે, ઉદાત્ત થાય છે, અને એના જીવનવ્યવહારમાં દૈવી સંપત્તિનું દર્શન થવા લાગે છે. આધ્યાત્મિક સાધનાના ક્ષેત્રમાં દૈવી સંપત્તિની પ્રતિષ્ઠા અત્યંત આવશ્યક, અનિવાર્ય અને મુખ્ય છે. એના સિવાય સાધનાનો સાચો ને સંપૂર્ણ સ્વાદ ના મળે.

પ્રશ્ન : આધ્યાત્મિક સાધનાના ક્ષેત્રમાં આગળ વધનારા કેટલાય સાધકોના જીવનમાં દૈવીસંપત્તિ નથી દેખાતી; કેટલીય નાનીમોટી શક્તિઓ દેખાય છે, તેનું શું ?

ઉત્તર : દૈવી સંપત્તિ સિવાયની સાધના સંપૂર્ણ નથી પરંતુ અધૂરી છે એ સમજી લેવું જોઈએ. એવી સાધના સાધકનું સાચું શ્રેય નથી સાધી શકતી, અન્યને માટે આદર્શ અથવા અનુકરણીય પણ નથી બની શકતી. એવી સાધના આશ્ચર્યચકિત કરી શકે ખરી પરંતુ પ્રસંશાપાત્ર બની શકે નહીં. સાધકના જીવનમાં દૈવી સંપત્તિ ના દેખાતી હોય એ એની સાધનાની કચાશ કહેવાય.

પ્રશ્ન : સાધનાની પ્રગતિને જાણવાની કે માપવાની બીજી પારાશીશી કયી છે ?

ઉત્તર : એ પારાશીશી આંતરિક છે. સાધક સાધનાના ક્ષેત્રમાં જેમ જેમ આગળ વધે છે તેમ તેમ અંતરંગ શાંતિ, સ્થિરતા, પ્રસન્નતા, આનંદને અનુભવે છે. એનું મન નામજપ તથા ધ્યાનમાં અનાયાસે એકાગ્ર બને છે. એના પ્રાણમાંથી પ્રાદુર્ભાવ પામેલો પરમાત્માનો પ્રેમ વધારે પ્રબળ બનતો જાય છે. એને લીધે એને કેટલાક અંતરંગ આધ્યાત્મિક અનુભવોની પ્રાપ્તિ પણ થતી હોય છે.

પ્રશ્ન : એવો પુરુષ પોતાને માટે જ જીવે છે કે બીજાને માટે પણ જીવતો હોય છે ?

ઉત્તર : એવો પુરુષ પોતાને માટે તો જીવતો જ હોય છે. જીવનના ધ્યેયનું સતત સ્મરણ રાખીને એ ધ્યેયની પૂર્તિ કે સિદ્ધિ માટે એ અહર્નિશ કોશિશ કરે છે. એની સાથે સાથે એ બીજાને માટે પણ શ્વાસ લે છે ને બીજાને ઉપયોગી થવાનું તથા સુખશાંતિ પહોંચાડવાનું ધ્યાન રાખે છે. આધ્યાત્મિક વિકાસના મંગલમય માર્ગે આગળ વધનારા સાચા સાધકનું જીવન સરિતાની પેઠે સૌ કોઈને માટે જીવાતું હોય છે. એની મદદ સૌ કોઈને મળી રહે છે ને મળવી જોઈએ. એવો પુરુષ ફક્ત પોતાને માટે જ જીવતો હોય છે એવું કદાપિ ના કહી શકાય. જે પરમાત્માને માટે ને પરમાત્મામાં જીવે છે તે પણ પોતાને માટે જીવે છે એવું ના જ કહી શકાય.

પ્રશ્ન : આધ્યાત્મિક સાધનાના માર્ગે આગળ વધેલા સાધકો કે સંતો કોઈ વાર વ્યસની કે ક્રોધી દેખાય છે તેનું કારણ શું ?

ઉત્તર : તેનું કારણ ગમે તે હોય તો પણ તે અનુકરણીય અને અભિનંદનીય નથી. સાધકનું જીવન વ્યસનરહિત અને સાત્વિક હોય એ ઈચ્છવા જેવું છે. એવા જીવનને પામવા માટે સૌ કોઈએ પ્રયત્નશીલ બનવું જોઈએ.

પ્રશ્ન : આધ્યાત્મિક સાધનાના ક્ષેત્રમાં પ્રગતિ થવાની સાથે નાનીમોટી જુદી જુદી શક્તિઓ કે સિદ્ધિઓ સાંપડે છે ખરી ?

ઉત્તર : આધ્યાત્મિક પ્રગતિ થવાની સાથે જુદી જુદી શક્તિઓ કે સિદ્ધિઓ સાંપડે છે, પરંતુ એ બાબત કોઈ નિશ્ચિત નિયમ અથવા અભિપ્રાય નથી બાંધી શકાતો. શક્તિઓ કે સિદ્ધિઓ કોઈ વાર સાંપડે છે તો કોઈ વાર નથી પણ સાંપડતી. આધ્યાત્મિક ઉન્નતિનું મુખ્ય અને અંતિમ ધ્યેય શક્તિઓને કે સિદ્ધિઓને મેળવવાનું નથી હોતું પરંતુ સર્વશક્તિમાન પરમાત્માની અનુભૂતિ કરવાનું હોય છે. એટલે શક્તિઓની કે સિદ્ધિઓની પ્રાપ્તિ થાય તો પણ સાધકે એમને મેળવીને અટકી જવાનું નથી, પરંતુ પરમાત્માના સાક્ષાત્કારની દિશામાં આગળ વધવાનું છે.

પ્રશ્ન : શક્તિઓ બીજાને ઉપયોગી થઈ શકે ?

ઉત્તર : એનો આધાર જેને શક્તિઓ સાંપડે છે તેના પર રહેતો હોય છે. બીજાને ઉપયોગી થવાની દૃષ્ટિ હોય તો માનવ ઉપયોગી થઈ શકે છે. ઉપયોગી થવાની દૃષ્ટિ ના હોય તો શક્તિ હોવા છતાં પણ ઉપયોગી નથી થઈ શકાતું.

પ્રશ્ન : અન્યને ઉપયોગી થવાની દૃષ્ટિ કેળવાય એ આવશ્યક છે ?

ઉત્તર : આવશ્યક છે એટલું જ નહિ, પરંતુ આવકારદાયક છે. જે જીવન પોતાની સાથે બીજાને માટે પણ જીવાય છે તેનું મૂલ્ય વધારે છે. એ આશીર્વાદરૂપ થાય છે. એવા જીવનને જીવવાની દૃષ્ટિ વધે તે સૌના લાભમાં છે. સમાજના સર્વાંગીણ અભ્યુત્થાનને માટે એવી દૃષ્ટિ ઉપયોગી છે.

પ્રશ્ન : જીવનને આદર્શ બનાવવા માટે શાની આવશ્યકતા છે - દૃષ્ટિની, શક્તિની કે ભક્તિની ?

ઉત્તર : એ ત્રણેના સુભગ સંગમની આવશ્યકતા છે. એ ત્રણેનો સુભગ સંગમ અથવા સમન્વય કરવામાં આવે એ ઈચ્છવાયોગ છે. એવા સમન્વયથી વ્યક્તિ તથા સમષ્ટિને મોટી મદદ મળશે. સૌનું શ્રેય સધાશે. એ ત્રણે પોતપોતાની રીતે ઉપયોગી હોવાથી એમનામાંથી એકેનો અનાદર નથી કરવા જેવો.

પ્રશ્ન : ભારતમાં સેવાભાવનાની, સેવાવૃત્તિ તથા પ્રવૃત્તિની વધારે ને વધારે આવશ્યકતા છે એવું નથી લાગતું ?

ઉત્તર : ભારતમાં સેવાભાવનાની, સેવાવૃત્તિ તથા પ્રવૃત્તિની વધારે ને વધારે આવશ્યકતા છે એ તો સાચું જ છે, પરંતુ શુદ્ધિની પણ એટલી જ બલ્કે એથી પણ વધારે આવશ્યકતા છે. વિચાર, આચાર, આહારની શુદ્ધિનું મહત્વ ધાર્યા કરતાં ઘણું મોટું છે. શુદ્ધિ સિવાયની સેવાભાવના, સેવાવૃત્તિ કે પ્રવૃત્તિ, માનવને પ્રલોભનોનો શિકાર બનાવી, ભયસ્થાનોમાં ભરમાવી, કુમાર્ગગામી કરી દે છે. દેશની ઘટનાઓનું નિરીક્ષણ કરવાથી એ હકીકત સુચારુરૂપે સંપૂર્ણ સ્પષ્ટતાપૂર્વક સમજી શકાય છે. સેવાવૃત્તિ તથા પ્રવૃત્તિની સાથે શુદ્ધિનું પ્રેરક પીઠબળ હોય છે તો તે સર્વસ્થળે, સઘળા સંજોગોમાં, સર્વ પ્રકારે માનવોનું મંગલ કરે છે, અને જે

સમાજમાં એ શ્વાસ લે છે તે સમાજનું પણ શ્રેય સાધે છે. સમાજમાં સુંદર સાનુકૂળ આદર્શ વાતાવરણનું નિર્માણ થાય છે.

મહાત્મા ગાંધીજીએ પોતાના જીવનકાળ દરમ્યાન શુદ્ધિ તથા સેવાનો સમન્વય કરી બતાવેલો અને એવો સમન્વય સંપૂર્ણપણે શક્ય છે એવું દર્શાવીને જણાવેલું કે વ્યક્તિએ જાહેર સેવાના ક્ષેત્રમાં જીવનની વિશુદ્ધિને વધારનારાં ને વિસ્તારનારાં માનવ મૂલ્યોને કે શુદ્ધિના પરીબળોને વળગી રહેવું જોઈએ. એના સિવાય સમાજ કે રાષ્ટ્રનું અભ્યુત્થાન તથા પરિત્રાણ નહીં થઈ શકે. એ શબ્દો આજે પણ ઉપયોગી છે. જે શબ્દો સમષ્ટિને માટે ઉપયોગી છે તે વ્યક્તિને માટે પણ એટલા જ અગત્યના છે. એમ કહો કે એથી પણ વધારે અગત્યના છે કેમ કે વ્યક્તિમાંથી જ સમષ્ટિ થાય છે.

* * * * *

૨૮. ઈશ્વરનું દર્શન

પ્રશ્ન : ઈશ્વરનું દર્શન કેવી રીતે એટલે કે કયા સાધનથી કરી શકાય ?

ઉત્તર : ઈશ્વરના દર્શન માટેનું સૌથી આવશ્યક અકસીર અમોઘ સાધન ઈશ્વર માટેનો પરમ પવિત્ર પ્રબળ પ્રેમ છે.

પ્રશ્ન : ઈશ્વરનું દર્શન ધ્યાન, જ્ઞાન અને ભક્તિથી ના થઈ શકે ?

ઉત્તર : થઈ શકે, પરંતુ એ સર્વે જુદાં જુદાં દેખાતાં સાધનોના મૂળમાં પરમાત્માને માટેનો પ્રેમ હોવો જોઈએ, અને એ સાધનોના પરિણામે પણ પાર વિનાનો પરમાત્મપ્રેમ પ્રગટવો જોઈએ.

પ્રશ્ન : ઈશ્વરના દર્શનની સાધનામાં જીવનની વિશુદ્ધિનું મહત્વ ખરું કે નહિ ?

ઉત્તર : ઈશ્વરના દર્શનની સાધનામાં જીવનની વિશુદ્ધિનું મહત્વ અનિવાર્ય છે. મનની ને બાહ્ય જીવનની વિશુદ્ધિ વિના ઈશ્વરને માટેના પરમ પવિત્ર પ્રબળ પ્રેમનો પ્રાદુર્ભાવ થઈ શકે નહિ. એટલે જીવનની વિશુદ્ધિની ઉપેક્ષા કદાપિ ના થઈ શકે.

પ્રશ્ન : ઈશ્વરના પરમ પવિત્ર પ્રબળ પ્રેમને પ્રકટાવવા અને વધારવા માટે શું કરવું જોઈએ ?

ઉત્તર : એને માટે નિયમિત રીતે અંતરના ઊડાણમાંથી કરાતી પ્રાર્થનાનો આધાર લેવો જોઈએ. પ્રાર્થનાથી મોટી મદદ મળે છે. એ ઉપરાંત ભગવદ્ ભક્તો તથા સત્પુરુષોનો સમાગમ કરવો જોઈએ. એમના સત્સંગ, શુભાશીર્વાદ અને મંગલ માર્ગદર્શનથી ઈશ્વરીય પ્રેમની જાગૃતિ તથા અભિવૃદ્ધિ અથવા પુષ્ટિ થાય છે. આધ્યાત્મિક ઉત્તમ પ્રકારના ભાવોથી ભરેલા સદગ્રંથોના સ્વાધ્યાયથી પણ એને માટેની મહત્વની મહામૂલ્યવાન મદદ મળી રહે છે. એ બધાં સાધનો સિવાયનું અન્ય એક અકસીર સાધન પ્રેમપૂર્વક વધારેમાં વધારે સમયપર્યંત કરવામાં આવતા નામજપનું છે. નામજપની સાધનાથી ઈશ્વરીય પવિત્ર પ્રેમનું પ્રાકટ્ય થતાં સાધક ઈશ્વરના દર્શન અથવા સાક્ષાત્કારનો સુરદુર્લભ લાભ મેળવી લે છે.

પ્રશ્ન : ઈશ્વરનું દર્શન સાચેસાચ થઈ શકે છે ?

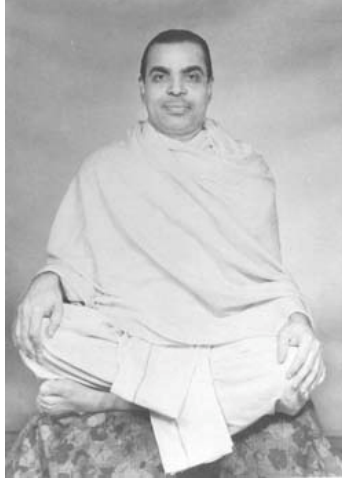
ઉત્તર : અવશ્ય થઈ શકે છે. એ સંબંધમાં લેશ પણ શંકા નથી સેવવાની.

* * * * *

સમાપ્ત

* * * * *

શ્રી યોગેશ્વરજી - એક પરિચય

(૧૫ ઓગષ્ટ ૧૯૨૧ - ૧૮ માર્ચ ૧૯૮૪)

ગુજરાતની સાહિત્યરસિક અને અધ્યાત્મપ્રેમી જનતાને શ્રી યોગેશ્વરજીનો પરિચય આપવાનો ન હોય. મા શારદાના ચારુ ચરણે સો કરતાં પણ વધુ ગ્રંથો અર્પણ કરનાર મહાત્મા શ્રી યોગેશ્વરજી વીસમી સદીના ગુજરાતમાં થઈ ગયેલા સમર્થ સંત અને સાહિત્યકાર હતા. સંન્યાસ કે રૂઢિગત ચાલી આવતી ભગવા વસ્ત્રોની પ્રણાલિકાને અનુસર્યા વગર તથા કોઈ દેહધારી ગુરૂની સહાયતા વિના કેવળ મા જગદંબા પર અપ્રતિમ શ્રદ્ધા રાખી, અધ્યાત્મ જગતના સર્વોત્તમ શિખરો સર કરનાર યોગેશ્વરજી બહુમુખી પ્રતિભા ધરાવનાર મહામાનવ હતા.

ઈ.સ. ૧૯૨૧ ની પંદરમી ઓગષ્ટે અમદાવાદના ધોળકા તાલુકાના સરોડા ગામે સાધારણ બ્રાહ્મણ પરિવારમાં જન્મ લેનાર યોગેશ્વરજીએ માત્ર નવ વર્ષની કુમળી વયે પિતાનું છત્ર ગુમાવ્યું હતું. એમને આગળ અભ્યાસ માટે મુંબઈની લેડી નોર્થકોટ ઓફનેજમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા હતા. મોહમયી મુંબઈ નગરીના એમના નિવાસ દરમ્યાન પૂર્વના પ્રબળ આધ્યાત્મિક સંસ્કારોના સુપરિણામ સ્વરૂપે એમને મા જગદંબાના દર્શનની લગની લાગી. એકાંત શોધીને ધ્યાનસ્થ થવામાં કે પ્રકૃતિના ખોળે કલાકો સુધી 'મા' ના દર્શન માટે વિરહાતુર પોકારો પાડવામાં એમનો સમય વ્યતીત થવા લાગ્યો. જ્યારે દર્શન અને સંનિધિની ઝંખના અતિ પ્રબળ બની ત્યારે એમણે અભ્યાસનો ત્યાગ કરી ઉચ્ચ સાધના માટે હિમાલય જવાનો નિર્ણય લીધો. એ સમયે એમની વય માત્ર વીસ વરસની હતી.

ઋષિમુનિસેવિત અને પુરાણપ્રસિદ્ધ હિમાલયની પુણ્યભૂમિમાં બે દાયકાથી વધુ નિવાસ કરી એમણે એકાંતિક સાધના દ્વારા પરમાત્માની અનુભૂતિ અને સિદ્ધિપ્રાપ્તિ કરી. હિમાલયવાસ દરમ્યાન એમને મળેલા અનેકવિધ આધ્યાત્મિક અનુભવો, સિદ્ધ અને સમર્થ સંતોના દર્શન-સમાગમ તથા શાસ્ત્રાધ્યયને પરિણામે પ્રાપ્ત થયેલ જ્ઞાન છતાં એમની નમ્રતા, નિરભિમાનતા તથા સાદગી જિજ્ઞાસુઓને પ્રથમ નજરે આકર્ષતી.

સત્ય અને અહિંસાના પૂજારી તથા પ્રાર્થના પર અખૂટ વિશ્વાસ ધરાવનાર મહાત્મા ગાંધીજીને આદર્શ માનનાર શ્રી યોગેશ્વરજીમાં દેશપ્રેમ ઠસોઠસ ભરેલો હતો. આધ્યાત્મિક માર્ગે આગળ વધી દેશ માટે કંઈક કરી

છૂટવાની તેમની મનીષા એમના અનેકવિધ સર્જનોમાં પેખી શકાય છે. આજીવન ખાદીના વસ્ત્રો ધારણ કરી સંસારમાં જળકમળવત્ રહેનાર આ વિરક્ત બ્રહ્મચારી મહાપુરુષે સાધનાકાળ દરમ્યાન અને એ પછી પોતાના જનનીને હંમેશા સાથે રાખ્યા. સાધુ-સંત-સંન્યાસીઓમાં તેઓ માતૃભક્ત મહાત્મા તરીકે પ્રસિદ્ધ હતા.

યોગ, ભક્તિ અને જ્ઞાન - ત્રણેય માર્ગો કુશળતાથી કેડી કંડારનાર શ્રી યોગેશ્વરજીની આમજનતા માટેની સૌથી વિશેષ અને શકવર્તી ઉપલબ્ધિ તેમના વરદ હસ્તે થયેલ વિપુલ સાહિત્યસર્જનને ગણી શકાય. શાળાજીવન દરમ્યાન રોજનીશી લખવાની ટેવથી શરૂ થયેલી તેમની સાહિત્યયાત્રા ક્રમશઃ વિકાસ પામી સોથીયે વધુ ગ્રંથોના સર્જનનું નિમિત્ત બની. એમના બહુપ્રસિદ્ધ સર્જનોમાં તુલસીદાસના રામચરિતમાનસનો સમશ્લોકી પદ્યાનુવાદ; ગાંધીજીની જન્મશતાબ્દી નિમિત્તે એમને અંજલિ આપતા લખાયેલ મહાકાવ્ય 'ગાંધીગૌરવ'; ભગવદ્ ગીતા, દસ ઉપનિષદ, ગોપીગીત, શિવમહિમ્નસ્તોત્ર, વિષ્ણુ સહસ્રનામ વિગેરેનો સરળ સમશ્લોકી પદ્યાનુવાદ; અગિયારસો પૃષ્ઠોમાં વિસ્તરેલી એમની સુપ્રસિદ્ધ આત્મકથા 'પ્રકાશના પંથે'; રમણ મહર્ષિના જીવન અને કાર્યો પરનો બેનમુન ગ્રંથ; તથા મહાભારત, રામાયણ, ભાગવત, ઉપનિષદ, બ્રહ્મસૂત્ર, યોગસૂત્ર જેવા ભારતીય સંસ્કૃતિનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા અનેકવિધ ગ્રંથો પરની ટિપ્પણીનો સમાવેશ કરી શકાય. તેમની સિદ્ધ કલમે ગુજરાતી સાહિત્યને ચિંતનાત્મક લેખો, પ્રેરણાદાયી પત્રો, ભાવભરપૂર ભજનો, કમનીય કવિતાઓ, મધુરા બાળગીતો, અદભૂત ગદ્યકાવ્યો, સાધકોના પ્રશ્નોનું સમાધાન કરતી આધ્યાત્મિક પ્રશ્નોત્તરીઓ, સંતપુરુષોના જીવનની પ્રેરણાદાયી વાતો, ઉમદા વાર્તાસંગ્રહો, નવલકથાઓ તથા નવલિકાઓ પણ પ્રદાન કરી છે. એમના સર્જનો વિશે ઉડીને આંખે વળગે એવી વાત એ છે કે એમણે કેવળ લખવા ખાતર નથી લખ્યું. એમની રચનાઓ કોરો કલ્પનાવિલાસ નથી પરંતુ એમના અસાધારણ જીવનની અભિનવ અભિવ્યક્તિ છે. એમના વૈવિધ્યસભર અને માતબર સાહિત્યપ્રદાનને હજુ ગુજરાતના સાહિત્યકારોએ અને સાહિત્યરસિક પ્રજાએ યથાર્થ અને પૂર્ણપણે પિછાણવાનો બાકી છે.

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષામાં અસ્ખલિત રીતે વહેતી એમની ઓજસ્વી વાણીમાં થતા જ્ઞાન, યોગ અને ભક્તિના રહસ્યોના ઉદઘાટનનું પાન કરવાનું સૌભાગ્ય ગુજરાતના પ્રમુખ શહેરો ઉપરાંત અમેરિકા, કેનેડા, ઈંગ્લેન્ડ, દક્ષિણ આફ્રિકા તથા ઝાંબિયાના વિવિધ શહેરના શ્રોતાઓને મળ્યું હતું. શ્રી યોગેશ્વરજી સર્વધર્મ સમભાવમાં માનતા હતા તથા નાત, જાત કે સંપ્રદાયના વાડાઓથી પર હતા. એથી જ એમને રામકૃષ્ણ મિશન, થિયોસોફિકલ સોસાયટી, સત્ય સાંઈ સેન્ટર, ડીવાઈન લાઈફ સેન્ટર વિગેરેમાં તથા જૈન, શીખ કે ખ્રિસ્તી ધર્મના ધર્મસ્થાનો કે સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના મંદિરોમાં એકસમાન આદરથી આમંત્રિત કરવામાં આવતા હતા. ગુજરાત અને ગુજરાત બહારની કોલેજો, સ્કુલો તથા યુનિવર્સિટીમાં એમણે પોતાના અનુભવાત્મક જ્ઞાનનો પ્રસાદ વહેંચ્યો હતો. આજે વિશ્વભરમાં તેમનો બહોળો પ્રસંશક અનુયાયી વર્ગ છે.

ઈ.સ. ૧૯૮૪ ની ૧૮ માર્ચે તેમણે શ્રીમદ્ ભાગવત પર પ્રવચન કરતાં સ્થુલ દેહનો ત્યાગ કર્યો હતો. તેમના અનેકવિધ માનવતાવાદી સત્કાર્યો અને તેમના ઝળહળતા આધ્યાત્મિક વારસાને મા સર્વેશ્વરી સર્વોત્તમ રીતે દીપાવી રહ્યા છે. ઈન્ટરનેટ પર swargarohan.org વેબસાઈટ તથા સ્થુળ રીતે અંબાજીમાં દાંતા રોડ સ્થિત સ્વર્ગારોહણ ધામ એમના મહિમાવંત જીવન અને કાર્યોની યશગાથાને ગાઈ રહ્યું છે.

*

શ્રી યોગેશ્વરજીનું સાહિત્યિક પ્રદાન

આત્મકથા	પ્રકાશના પંથે • પ્રકાશના પંથે (સંક્ષિપ્ત) • પ્રકાશ પથ કા યાત્રી • Steps towards Eternity
અનુવાદ	રમણ મહર્ષિની સુખદ સંનિધિમાં (In days of great peace) • ભારતના આધ્યાત્મિક રહસ્યની ખોજમાં (A search in secret India) • હિમગીરીમાં યોગી (A hermit in the Himalayas)
ગદ્યકાવ્યો	અક્ષત • અનંત સૂર • ફૂલવાડી • પરિમલ • સનાતન સંગીત • Tunes unto the infinite
ગીતો	હિમાલય અમારો • રશ્મિ • બિંદુ • તર્પણ • ધૃતિ
ચિંતન	બ્રહ્મસૂત્ર • ગીતાદર્શન • ગીતાનું સંગીત • ગીતા સંદેશ • ગીતા તત્વ વિચાર • જીવન વિકાસના સોપાન • ઈશાવાસ્યોપનિષદ • ઉપનિષદનું અમૃત • ઉપનિષદનો અમર વારસો • પ્રેમભક્તિની પગદંડી (નારદ ભક્તિસૂત્ર) • શ્રીમદ્ ભાગવત • ગોપીપ્રેમ • યોગદર્શન • પતંજલિના યોગસૂત્રો (સંક્ષિપ્ત સૂત્રાર્થ)
ભજનો	આલાપ • આરતી • અભિષ્પા • પ્રસાદ • સ્વર્ગીય સૂર • તુલસીદલ • સાંઈ સંગીત
મહાકાવ્યો	રામાયણ દર્શન • શ્રીરામ કથામૃત • કૃષ્ણ રુકમિણી • ગાંધી ગૌરવ •
લેખ	આરાધના • આત્માની અમૃતવાણી • ચિંતામણી • ધ્યાન સાધના • Essence of Geeta • પ્રભુપ્રાપ્તિનો પંથ • પ્રાર્થના સાધના છે • સાધના • યોગમિમાંસા
જીવનચરિત્ર	ભગવાન રમણ મહર્ષિ - જીવન અને કાર્ય • મા સર્વેશ્વરી - એક પરિચય •
પદ્યાનુવાદ	ચંડીપાઠ (દુર્ગાસપ્તશતીસાર) • રામચરિતમાનસ • શિવપાર્વતી પ્રસંગ • સુંદર કાંડ • સરળ ગીતા • શિવમહિમ્નસ્તોત્ર • વૈરાગ્યશતક • વિષ્ણુસહસ્રનામ • ઉપદેશપંચકમ્ • દસ ઉપનિષદ • નારદ ભક્તિસૂત્ર • ચર્પટપંજરિકા સ્તોત્ર • પાતંજલ યોગદર્શન
પ્રવચનો	અમર જીવન • પાતંજલ યોગદર્શન • કર્મયોગ • આત્મસંયમયોગ • પુરુષોત્તમયોગ
પ્રસંગો	ધૂપસુગંધ • કળીમાંથી ફૂલ • મહાભારતના મોતી • પરબનાં પાણી • સંતસમાગમ • સત્સંગ • સંત સૌરભ • દિવ્ય અનુભૂતિઓ • શ્રેય અને સાધના • શ્રેય ઔર સાધના
પ્રવાસ	તીર્થયાત્રા • ઉત્તર ભારતનાં તીર્થો • સમંદરને પેલે પાર
પત્રો	હિમાલયનાં પત્રો
પ્રશ્નોત્તરી	અધ્યાત્મનો અર્ક • ધર્મનો મર્મ • ધર્મનો સાક્ષાત્કાર • ઈશ્વર દર્શન
નવલકથા	આગ • અગ્નિપરીક્ષા • કાદવ અને કમળ • કાયાકલ્પ • પરભવની પ્રીત • રક્ષા • સમર્પણ • સ્મૃતિ • પરિક્ષિત • પ્રીત પુરાની • પ્રેમ અને વાસના • રસેશ્વરી • ઉત્તરપથ • યોગાનુયોગ
વાર્તાઓ	રોશની
નાટક	રામનું હૃદય

*